پرۆژەی تیشک

www.tishbooks.com

ئیشکردن نەك تەمەڵی

نووسینی :
عەبدولعەزیز پارەزانی

١٤٢٨ كۆچی

٢٠٠٧ زایینی

ناوی کتێب: ئیشکرد نەک تەمەڵی

نووسینی: عەبدولعەزیز پاڕەزانی

ژمارەی سپاردن: (٨٣٣) ساڵی (٢٠٠٧)

شوێنی چاپ: کۆمپانیای چاپو پەخشی نووسەر

نۆرەی چاپ: یەکەم

ساڵی چاپ: ٢٠٠٧

تیراژ: ١٠٠٠

لە بڵاوکراوەکانی: پرۆژەی (تیشک)، زنجیرە (٢٥)

ناونیشانی پرۆژە لەسەر تۆڕی ئینتەرنێت : www.tishkbooks.com

ئیمەیلی پرۆژە: info@tishkbooks.com tishkbooks@yahoo.com

مافی لەچاپدانی ئەم بەرهەمە پارێزراوە بۆ پرۆژەی تیشک

بەناوی خوای بەخشندەو میهرەبان

لە یادی وەفاتی مامۆستا پارەزانیدا

لەجیاتی پێشەکی

نووسینی : حەسەن مەحمود حەمەکەریم

هەرکات ناوی مامۆستا پارەزانی دەبیستم، وێنەی ئاپارتمانێکی هەوربڕم دێتەخەیاڵ کە لەسەر پایەیەکی مەزن ڕاگیرابێت، یان وێنەی تەقینی کانیاوێکی شیرین و سازگار لە بیابانێکی قڕو وشکدا، کە هیچ هیوایەکی ژیانی تیانەمابێت، یان دەرکەوتنی مانگی چواردە، لە شەوەزەنگێکی ئەنگوستەچاودا کە خەڵکەکە هیوایان بڕی بێ جارێکیتر ڕۆشنایی ببیننەوە..!!

سەردەمێك بوو هەموو خاکی کوردەواری وێرانە بوو، هەستو سۆزی ئیسلامەتی لەدڵی پەیڕەوانیدا مردبوو، مزگەوتەکان تابڵێی قەرەباڵغ بوون، دەنگی بانگو سەلا تا دوور دەچوو، فەقێ سەرگەرمی دەرسو دەوربوون، بەلاَم بە بابەتە وشکە بێگیانەکانی وەکو (مەنتیق وبەلاغەو عەقائیدو نەحوو سەرفو فەلسەفە و عیلمی کەلام)ەوە خەریك بوون، هەمیشە کادێری بیر وشكو، دوور لەهەستی ئیسلامیی دروست دەکرد، بانگەوازو هەوڵدان بۆ سۆزی ئیسلامیی بەکارێکی بیدعەو لاوەکی دەبینرا، بەڵکو هەر بیریشی لێ نەدەکرایەوە، پیاوانی ئایینی ئەوکاتە مشەخۆرێك بوون، لەسەر سەرفیترەو زەکاتو وەقفی مزگەوت و دەعوەتو دەعوەتکاری ئەمو ئەوەوە دەژیان، فەقێکانیش، جگە خوێندنی وانە وشکەکان، بەگۆرەویبازیو کلاوێن و دامەو نۆڕسکێن ومەتەڵ هێنانەوەو سێبازو کاری منداڵانەوە خەریکبوون، ئەمە لەکاتێکدا بیرو هۆشی موسوڵمانان بەنج کرابوو، دزەکرابویە ناو تەنانەت عەقڵی زۆر لەزاناو فەقێو حوجرەو مزگەوتەکانەوە، بیرۆکە زەمینیەکان جێی خۆیان کردبوویەوە، غەفڵەت باڵی ڕەشی کێشابوو، لەم چۆڵی قوڵفەیەدا، هەر تۆوێکت بچاندایە سەوز دەبوو، هەردەبوو ئەم بۆشاییەش پڕبکرایەتەوە، ئالێرەوە بڕوای لادینی چەسپا، چەپەکان کاری خۆیان کرد، ڕەگیان داکوتا، لەم کاتانەداو، لەم کەشو هەوا ناسازەدا، پارەزانی کە بەفەقێیەتییەوە خەریك بوو، دێ بەدێ دەگەڕا، لەیەکێك لەوێستگەکانیدا گەیشتە هەڵەبجە، ئەمە دەستی قەدەریشی لەگەڵ بوو، بەدوای فەقێیەتیدا دێهاتو شارو حوجرەو مزگەوتی زۆری کرد، پلەکانی سوختەو موستەعیدی بڕیو لەهەڵەبجە بووە مەلا، هەر لەم کاتەدا کە ئەم لە هەڵەبجە بوو، کۆمەڵێك مەلای بەخەبەریش بەدوای بڵاوکردنەوەی بانگەوازەکەیاندا هاتنە هەڵەبجە، لەمزگەوتێکدا چەند وتارێکی حەماسیانداو، تەقەیان لەدڵی زۆر مەلاو فەقێی ئەو ناوچەیە هەڵساندو وریایان کردنەوە، مامۆستا مەلاساڵحی گەورەو مامۆستا مەلا عوسمانو مامۆستا مەلا عەلیو مامۆستا پارەزانیو ڕێشاوی مەلا ساڵحی بامۆك (خوا بە بەهەشتیان شاد بکات)و زۆریتر لەو کۆڕەدابوون، ئەمانیش هەژانو ئیتر لەو ڕۆژەوە ڕەوتی مەلاو فەقێو حوجرەو مزگەوتی کوردستانیان گۆڕیو بەئاقارێکی تردا بردیانن..

کە لەسەرەتای پەنجاکاندا مامۆستا (محەمەد مەحمود سەواف)و چەند کەسایەتییەکی تری (ئیخوان)ی عێراقی لەبەغداو موسڵەوە جولاَن، بیستبویان لە هەڵەبجە چەند مەلاو زانایەك هەیە، وریانو دەتوانن لەشت تێبگەنو بیگەیەنن، چەند وتاریان داو چەند شەوێك لایان مانەوەو زۆرشت لەغەریبی ئیسلامیان حاڵی کردن، ئەوانیش تێگەیین، کە سەریان هەڵبڕی دەبینن، ئەوەی ئەو ڕۆژە بینیانو هەستیان پێکرد، لەوەو پێش هەرگیز بیریان لێنەکردبوەوە، عەقڵ وچاوو هەستو بیرکردنەوەیان گۆڕا، پێیان سەیر بوو بۆچی پێشتر ئاوا حاڵی نەبووبوون و

ئاواش لەشتەکان ڕانەمابوون، بینیان پەتای نەفامی هەموو سوچ و قوژبنێکی ناوکۆمەڵگەی کوردەواری گرتووە، قەڵا وشورە پۆڵاینەکانی مەڵبەندە ئیسلامیەکانی شەق و پەقکردووە، هێلانەی لە دڵی گەورەو بچووك و زاناو نەزاندا کردووە، یەکی بەسەر دویەوە نەماوە، فەقیێ و مەلای هەڵەبجە بە تاسوقەوە گوێیان بۆ ئەو وتەو ئایەت و فەرمودانە شلکردبوو، هەزار جار بیستبویان و خوێندبویانەوە، بەڵام وایان دەزانی ئەوشەوە دابەزیوە، ئالودەی زانا غەریبەکان بوون، کەباسیان لەغەریبی عەقیدە دەکرد، هەموو گیانیان بووبوە گوێ و چاوەکانیان ئەشکی دەڕشت، فەقیێ و مەلا هەستیان کرد کە ئۆباڵی ڕاستکردنەوەی ئەو داڕوخانە لە ئەستۆی ئەماندایە، هەر لەو ڕۆژەوە قۆڵی مەردانەیان لێ هەڵماڵی و خەوو خۆراکیان وەلاناو، ماڵ و مزگەوت و بازاڕو دەشتیان بۆ کردە نەزرو وەقفی ئایینەکەیان، ئەمانیش پیاوانێکی هەڵەشەو توندڕەوو تووڕە نەبوون، کە لەجیاتی پاکردنەوەی گۆمەڵگا ئەوەندەی تر بیشڵەقێنن..!! بەسەلیقەو دانایانە، هەنگاو بەهەنگاو، بەتێکەڵی و هاتوچۆو شێوازی نەرم، مزگەوت و بازاڕو چاخانەو ماڵان و گەشت و سەیرانی شاران و دێهاتیان کردە وێستگە، لەهەرکوێ کەمترین هەلیان بۆ بڕەخسایە دەیان قۆستەوەو تۆوی خێریان تیا دەوەشاند، تەوفیقیان هەر لە خواوە دەخواست، دەیانزانی کە ئەم بیرە نوێیە، هەروا بەئاسان ناگات، هەربۆیە لە پەنجاکان و شەستەکاندا بەشێوازی نەرمونیان لەدەرگای هەموو دڵێکیان دەدا، هەمیشە هەڵوێستی بەرزو نمونەی باڵایان دەنواندو دەوتەوە، لەگەڵ تاوێکیش بەڕاچڵەکاندن و سەرزەنشت، سەرەتا هەر لەدەوروبەری خۆیان و، لە هاوڕێ و دۆستانەوە دەستیان پێکرد، پاشان دوورو دوورتر و دوورترینیان نێزیك کردەوە، هەتا وای لێهات کەسیان لێ نەدەبوارد، دڵسۆزی وسوتان بۆ ئایینەکەیان، بڕوای تەواو بەکارەکەیان وایکرد، لەماوەیەکی زۆر کەمیش نەبوو، توانیان کاروانێکی لەهەمە چەشنە لەمەلاو فەقیێ و مامۆستای سەرەتایی و خوێندکارو ڕۆشنبیرانی شار ، لە گەنج و پیرو ژن و کچ، وەك پەپولە بەدەوری ئەم بانگەوازە نوێیە، ئەم بیرە تازە ئیسلامییەدا کۆکرایەوە، لەسەر ئەم بناغە پتەوە، لق و پۆی ئەم بێدارییە ئیسلامییەی ئەمڕۆی کوردستان دامەزراو، هەتا ئێستەش هەر تیشك دەدات.

هەڵەبجە زەوییەکی بەپیت بوو، ئەم سەرقافڵەی گروپە نوێیە، ئەسپی خۆیان تیا تاوداو تۆوی بڕوا بەخوابوون و بەخۆبونیان تیا چاند، کەسی بەتواناو شارەزایان بۆ کارە قورسەکەیان دەدۆزییەوە، وەستای شارەزا دەزانێ بینای گەورە پێویستی بە بناغەی پتەو هەیە، لەگەڵ هەموو نکوڵیەك لە ڕەوتی قۆناغبەندی ئەو سەردەمەداو، لەگەڵ هەر تێبینیەك لەشێوازی بانگەوازدا، ئەو پیاوانە کارێکی مەزنیان دەکردو، ئەمانەتەکەیان گەیاند، هەر سەردەمە شێوازو کاری خۆی دەوێت و خاوەنی گرفتی تایبەتی خۆیەتی، هیچ کارێکی سەرەتاو نوێ نیە بێ هەڵەو کەموکورتی و تێبینی بێت، ئەوانیش مرۆڤ بوون، ئەوەندەی لەتوانایاندا بوو گەیاندیان و بەزیادەوە کردیان، بەڵکو نکۆڵی زیاتر لەدواتردا پەیدابوو، کاتێك ئەوان تەسلیمی نەوەی نوێیان کرد.. نەوەی نوێش کە ئەزمونێکی لەبەردەمدا بوو، لەگەڵ زەحمەتی قۆناغەکەیاندا.. شاکاری مەزنیان نواندو، بەرگی نوێ و سەردەمانەیان کردەبەر بانگەوازەکە، کارێکیان کردوە کە ئەمڕۆ بەرهەمەکەی دەبینین !!

ژیان پڕ لەیادگارە ئەوەی لەنێزیکەوە لەگەڵ مامۆستا پاڕەزانیدا نەژیابێ و لەزەتی خۆش گوفتاری و جوان ڕەفتاری و سەخاوەتی نەچەشتبێ، نازانێ ئەمەی کەمن وەسفی دەکەم و هاوڕێکانی دەیناسن، چیەو کێیە..؟

ئەو کەسایەتییەکی بۆ خوا سوڵحاو بوو، شەوو ڕۆژی پێکەوە گرێدابوو، بۆ گەیاندنی ئەوەی کە بڕوای پێی هەبوو، هەموو ساتێکی ژوان بوو، مەردێك بوو ئەستەمە مێژوو جارێکی تر لەم قۆناغەدا وێنەی دووبارە بکاتەوە، ئەو پیاوی پێش سەردەمی بەسیاسەتکردنی ئایینب وو، جەماوەری و بۆ هەموو کەس بوو، کەسی لێ نەدەبوارد..!!

چیرۆکی ئەم پیاوە درێژە، هێندەی تەمەن و هەوڵ و ژیانی، ئاو زۆر دەکێشێت، قسەی بابەت و دانیشتنێك نییە.

ژیاننامەی پارەزانی

شێخ عەبدولعەزیز کوڕی شێخ ئەمین شێخ ئەحمەد پارەزانییە، لە بنەماڵەی شێخ ئیلیاسە، ساڵی ١٩٢٨ لە دێی (پارەزان) سەر بە ناحیەی (بەرزنجە) لە قەزای چوارتاو پارێزگای سلێمانی لەدایك بووە، کە باوکی زانیویەتی وریاو زیرەکە، هەر لە تەمەنی حەوت ساڵیەوە دەیخاتە بەر خوێندنی حوجرە، پاشان دەچێتە دێی (دۆڵپەمو) نزیك پارەزان، ئاستێکی باش لە زانیاری دەست دەخات، لەناوەدا چەند حوجرەیەکی تر دەکات. بەهۆی دوری ماوەی حوجرەو دێهاتەکانەوە ماندوو دەبێت و چەند جارێك بیانوو بەباوکی دەگرێ و دەڵێ ناخوێنم، باوکی چەند کارێکی قورسی لە شوانیو کاری ڕەزو بەراو دەدات بە ملیدا، پێی دەڵێ ئەوە ناکەیت دەبێ ئەمەیان بکەیت.؟ ئەویش ماوەیەك شوانی دەکات و بێزار دەبێت، پاشان دەڵێ دەچم بۆ فەقێیەتیەکەم، باوکی ژیانی فەقێیەتی بۆ دابین دەکات و بەراوێکی بەپیتی بۆ وەقف دەکات، دەڵێ واریداتی ئەم بەراوە بۆ خوێندن و گەڕان و مەسرەف و جلوبەرگی تۆ، ئەویش ئەمجارە بەگەرمەوە خەریك دەبێتەوە، چەندەها حوجرەی ناوچەی شارباژێڕ دەگەڕێ، هەتا زانیارییەکی زۆر کۆدەکاتەوەو تەمەنی پێدەگات، کەدەبیستێ لەناوچەی هەڵەبجە حوجرە و مەلای گەورەی لێیە، خۆی دەپێچێتەوە و لەپارەزانەوە ئەو ڕێگە دورە دەبڕێ و، لەمزگەوتی (مەلا ساڵح) لە گەڕەکی کانی عاشقان لەبەردەم زانا گەورەکاندا چۆك دا دەدات، هەتا دوا چۆڕی ئەوەندەی زانستی شەرعی لەو ناوەدا هەبوو فێر دەبێت، ڕەنگە پارەزانی لە نێوان ساڵانی ١٩٤٢ ـ ١٩٤٥ دا هاتبێتە هەڵەبجە، لەوساتەوە هەتا ساڵی ١٩٥٢ لەبەردەم مامۆستا (مەلا ساڵحی گەورە)و مامۆستا (مەلا عەسمان)دا هەموو وانەکانی فەقێیەتی تەواو دەکات، مامۆستا (عومەر ڕێشاوی) لەباسی ئەوەدا دەڵێ(..بەگەورەبونی ئەم پیاوە هەموو زەین و ڕایەك لەلای گەورە دەبوو، یەکێك بوو لەوانەی کە تەواو حاڵی بووبوو لەزانیاریەکانی حوجرە، یەکەم کەسێك بووە لەسەردەمی خۆیدا لەڕیزی خوێندکارانی مزگەوتدا کە موناقەشەی لەگەڵ مامۆستای خۆی بکات، لەو زانایانە بوو کە هەمیشە پەرەی بەزانیاریەکەی دەدا، ئەگەر شانی خاڵی بکردایە بۆ زانست و تەمەنی بە دەمیەوە ببوایە، دەبوە یەکەم زانای ناوچەکە)، ساڵی ١٩٥٢ ئیجازەی مەلا ی دوانزە عیلمی لەسەر دەستی مامۆستا مەلا ساڵح وەرگرت، لەبەر ناوداریو ناوبانگی زیرەکی، جێگەی ئیعجابی هەموان بوو، (حاجی مستەفای تەفی سەفا) کە کەسایەتییەکی ناوداری شارەزوور بوو، مامۆستایانی مزگەوتی زۆر خۆشدەویست و مەسرەفی هەندێ حوجرەی دەکرد، حەزی بەخێرخوازی بوو، چەندین مزگەوتی کردبوویەوە، زۆر لەمزگەوتەکانی شاری هەڵەبجە زەوییەکانی بەپارەی ئەو کڕا بوون، بەزیرەکی مەلا عەزیزی پارەزان سەرسامبوو، بۆیە هەرکەزانی پارەزانی ئیجازەی وەرگرتووە لە کۆمەڵی مامۆستایان چووە پێشەوەو وتبووی من مزگەوت و مەدرەسەی لەدێی خۆماندا بۆ دەکەمەوە واتە(تەپی سەفا)، ئەوانیش ڕازی بوون، پارەزانی چووە ئەو دێیەو، بووە خاوەنی مزگەوت و مەدرەسەو هەموو مەسرەفی لەسەر شانی حاجی مستەفا بوو، حاجی مستەفا داوای لێکرد: فەقێ کۆکەرەوەو حوجرەت بۆ دروست دەکەم، مامۆستا پارەزانی وتبووی: من خۆم فەقێ هەڵدەبژێرم وهەموو کەسم ناوی، وتبووی لە (دە) فەقێ زیاتر ڕاناگرم، دوای هەڵسەنگاندن و تاقیکردنەوە (دە) فەقێی زیرەکی ناوچەکەی هەڵبژاردو لە تەپی سەفا دەستیکرد بە وانەوتنەوە، مامۆستا (عومەر ڕیشاوی) یەکێك بوو لەو فەقێیانە.

مامۆستا مەلا عومەر برای مامۆستا مەلا عوسمان، کە پارەزانی هاتە هەڵەبجە لەلای ئەوان گیرسایەوەو پێگەیی و گەورە بوو، بەزیرەکیو بلیمەتی مامۆستا پارەزانی سەرسام بوو، حەزی نەکرد لێی دوورکەوێتەوە، هەر بۆیە بڕیاریدا کچە گەورەکەی خۆی (خاتوو نەجیبە) کە ئەوکاتە پانزە ساڵی تەواو نەکردبوو، بەخشیە پارەزانی و کردیە کوڕی خۆی، حاجی مستەفاش بڕیاریدا ئەرك و مەسرەفی شایی و گواستنەو جێ و ڕێگەی بخاتە ئەستۆی خۆی، بەو جۆرە بۆی گواستەوە بۆ (تەپی سەفا) ئەمە لەساڵی ١٩٥٤ دابوو، ساڵی ١٩٥٣ پێش ژنگواستنەوەکەی دەچێتە سلێمانیو لای میریش تاقیکردنەوەی ئەوقاف ئەنجام دەدات و بەیەکەمی ئەو گروپە دەردەچێ و بەڵگەی زانستی دەوڵەتیش وەردەگرێ و بەڕەسمی دەبێتە مەلا.

لەسەرەتای پەنجاکانەوە کە (محەمەد مەحمود سەواف) وچەند زانایەکی تر هاتنە هەڵەبجەو چەند شەوێك مانەوە، مامۆستایان‌و فەقێیانی هەڵەبجە لە پێشوازیاندا بوون، بۆ سەیران دەیان بەن بۆ ناوچەی پریس، مامۆستا پاڕەزانیش لەگەڵیاندا بوو، ئەوچەند شەوو ڕۆژە کە مابوونەوە مامۆستا پاڕەزانی لێیان جویێ نەبوویەوە، ئەو مامۆستایانە بیرۆکەی (ئیخوان مسلمین)یان پێبووەو ویستویانە بەکوردیشی بگەیەنن، ئەوانە جارێك لە مزگەوتی جامیعەو جارێك لە مزگەوتی پاشا مەلاو فەقێی ناوچەکەیان کۆکردبوویەوەو وتاری گەرموگوڕیان بۆ دابوون، مامۆستا سەواف تەفسیری سورەتی(فاتیحە)و یەکێکی تر تەفسیری سورەتی (والعصر)ی بۆکردبوون، یەکێکی تریش وتارێکی گەرم و حەماسی دابوو، بەزاناکانی وتبوو: (... کوان گەنجەکان، من دەبینم تەنها پیرو ڕیش سپییەکان لەنوێژدا لە پشتتانەوە وەستاون، ئەی کوان گەنجەکان..؟ ئایا لە گازینۆو سینەماکاندان...؟ لەکوێن...؟) بۆ ڕۆژی دواتر ژمارەیەك نامیلکەی بچوکیان لەگەڕاندا بەناو حوجرە و مزگەوتەکاندا دابەشکردبوو... فەقێیەکیش کەچاك گوێی شل کردبوو لەو وتارانەش حاڵی دەبوو پاڕەزانی بوو، ئەو ماوەیە ساتێك لێیان دوورنەدەکەوتەوە، دەیانبردن بۆ هەرکوێیەك ئەو لەگەڵیان دەچوو، ئیتر لەوکاتەوە لەبۆچونی (برایان) تێگەشت‌و بەهەموو دڵێکەوە پشتگیری لێکردو لەپێناویدا خەباتی دەکرد، ئەمە لەکاتی فەقێیەتیدا، بەڵام کە بووە مەلاو خاوەنی مەدرەسەو مزگەوت لە تەپەی سەفا، نوسخەیەك لە تەفسیری (في ظلال القرآن)ی سەید قوتبی دەست کەوتبوو، بۆ فەقێ و میوانانی دەخوێندەوەو شەرح دەکرد، چەندین جار (ئەمجەد زەهاوی) و (محەمەد مەحمود سەواف)ی بینی، ئەو گڕەی لە دڵی ئەواندا هەڵگیرسابوو بۆ ئایینەکەیان‌و ئارامی لیێ هەڵگرتبوون، گوازرایەوە بۆ دڵی زانا کوردەکانی هەڵەبجەو بەتایبەت مەلا عەزیزی پاڕەزانی، جگە لە پێشنوێژی و وانەی فەقێکان، شەو وڕۆژ دیراسەی کتێبەکانی ئیخوانی دەکرد، ڕەوشت‌و قسەی بەتەواوی گۆڕابوو.

حاجی مستەفا پارچەیەك زەوی دابویە کە بەرهەمی بهێنیێ بۆ خۆی‌و سودی لێببینیێ، بەڵام کە حکومەتی پاشایەتی ڕوخاو کۆماری پێکهات ساڵی ١٩٥٨، شیوعیەکان دەسەڵاتیان هەبوو، یاسای ئیسلاحی زەراعی دەرچوو، زەوی لە خەڵکێکی زۆر سەنرایەوە جاری دی دابەشکرایەوە، زۆر لە موڵکەکانی حاجی مستەفا دەستیا ن بەسەرداگیرا، شیوعیەکان لە خورماڵ داوایانکردبوو لە پاڕەزانی کە ئەگەر نەیەتە خورماڵ‌و پەنجەیان بۆ مۆر نەکات زەویەکەی نادەنەوە، ئەویش نەیکرد، حاجی مستەفاش زەوی بەدەستەوە نەماو توانای بەخێوکردنی مەلاو حوجرەی نەما، پارەزانی لەودێیە سیێ کچیان بوو، عائشە ١٩٥٥، فاتمە ١٩٥٧، زوهرە ١٩٥٨، پارەزانی ناچار بوو بەخاوو خێزانەوە باریکرد بۆ شاری سلێمانی، لەساڵی ١٩٥٩ دا لای حاجی قادری جەباری بوە نووسەر (کاتب)و لە مزگەوتی سەید حەسەنیش بووە پێش نوێژ، ئەوکاتە ماڵیان لە سابونکەران بوو، نزیك حەمامی موفتی، ساڵی ١٩٥٩ لەویێ کوڕێکیان بوو بەناوی (صلاح الدین) ، ئەوکاتە بەهاوینانیش دەگەڕایەوە بۆ پاڕەزان بۆ بەخێوکردن و بەرهەمهێنانی ڕەزو بەراوەکانیان.

قورسی باری ژیان نەیدەهێلاێ مامۆستا یەکلابێتەوە بۆ بانگەوازەکەی، مامۆستا شیخ بابا عەلی لەباسیدا دەڵیێ: من لە هەڵەبجە فەقیێ بووم کە پاڕەزانی هات بۆ مزگەوتی مەلا ساڵحو بووە فەقیێ، ئەوکاتە شێخ عەزیز (گەلەنبوی بورهانی) دەخوێندو لە هەموو هاوەڵەکانی زیرەکترو تێگەیشتووتر بوو، مامۆستا مەلا ساڵحیش دانی پیادا دەناو، بەجیاواز لەوانی تر سەیری دەکرد، کە گەڕاینەوە سلێمانی لە مزگەوتی (شێخ مەحمود قەرەچێوار) یالە (خومخانە) دەمدی، چەند لاپەڕەیەکی (فتح القریب)و شەرحەکەیم لا خوێند، کە لەسەرەتای پەنجاکاندا دەستیدایە کاری ئایینداوستی‌و بێداری ئیسلامی، ئاگاداربووم مامۆستا نامەیەکی گلەیی بۆ یەکیێ لە مەلاکانی سلێمانی نارد کە گوایە خوێندنگاکەی کردۆتە چەقی بڵاوکردنەوەی بیێ دینی‌و ئیلحاد، توانی بەچەند فەقێیەك ئیمزای بکاو بینێریێ بۆ مەلاکە، من لەوکاتەدا لە خزمەت ئەو مەلایەدا دەمخوێند، ئاگاداربووم کە چەند کەوتبووە هەڵوێستێکی

ناهەموارەوەو بەدرێژی هەیوانی مزگەوتەکەدا پیاسەی دەکردو بە منی دەگوت: فلاّنی کوڕم ئیمانی لە کێوی گوێژە ئەستورترە، بەلاّم ڕۆژگار دەریخست کەبەقەدەر باڵی مێشوولەیەك ئیمانی نییە.(١)

شێخ بابا عەلی دەڵێ: لەوکاتەدا بەرگری لە ئیسلامو خۆبەستنەوە بەفەرمانەکانیەوە کارێکی گرنگ بوو، مامۆستا پاڕەزانیش ڕۆژ بەڕۆژو ساڵ بەساڵ بەرەو پێش دەڕۆیشت، تاوای لێهات گیانی خزمەتکردن بەئیسلام لەدڵیدا جێگیر بوو، وازی لەهەندێ لەزانیارییە کۆنەکان هێنا کە زۆربەی ژیانی تێدا بەسەر بردبوو، وەکو (مەنتیق)و چوار ساڵی ژیانی پیرۆزی لەگەڵ (بورهانی گەلەنبەوی) و (پەراوێزەکانی پێنجوینی) دا تەواوکرد کە مەنتیق بوون، بەلاّم مامۆستا وازی لێهێنان و ڕوی کردە تەفسیری قورئانو مێژووی ئیسلام و بابەتە نوێکانی بانگەوازی ئیسلامی، وەك کتێبەکانی (سەید و محەمەدی برای و مەودودی)و کەسانی تر، مامۆستا سێ (تهافت الفلاسفة)ی هەبوو لەیەك بەرگدا کە هی (غەزالی و ئیبن روشدو خواجە زادە) بوون، زۆرم حەز لێدەکردن، ئەویش حەزی لە (الدستور الإسلامي)ی مەودودی و (تأريخ الدعوة الإسلامية)ی مسعود الندوي بوو، کە کۆکرابویەوە لەیەك بەرگی بچوکدا، زۆر بە ئاسانی ئەو بەرگە بچوکەمان ئاڵوگۆڕکرد بەو بەرگە گەورە، هەردولامان بەئاواتی خۆمان گەیشتین، کە ئاشکرایە ئاواتەکەی ئەو گەلێ پیرۆز بوو، ئەوەی منیش مەگەر خودا بۆخۆی بزانێ کە چین‌و چەندە فریان بە ئیسلام‌و بیروباوەڕی ئیسلامیەوە هەیە، پاشانیش پێکەوە جزمی یەکەمی (في ظلال)مان دراسە کرد، دەوری مامۆستایی دایە دەستی من، کە بەڕاستی سەیرە، مامۆستا خۆی بکاتە قوتابی قوتابی خۆی، بەردەوام هەوڵی دەدا بۆ تێگەیاندنی نەزان و پەروەردەی کادێری بەتوانا، خۆشەویستی بۆ میللەتی کوردو کوردایەتی، شوێنێکی گرنگی هەبوو لەکارەکانیدا، بۆیە هەوڵی دەدا بۆ نووسینی بەکەڵك‌و بڵاوکردنەوەی بەزمانە شیرینەکەی خۆی، مامۆستا لەم بوارەدا هەوڵی دەدا بۆ بزواندنی ئەو مامۆستا ئایینیانەی لەیەن زانیاری‌و ئیخلاسەوە تەواو بوون‌و تەنها پێویستیان بەئاگادارکردنەوەیەك هەبوو، مامۆستا سەرسام بوو بە شێوە نووسینەکانی مامۆستا خاڵ لە تەفسیرەکانیدا، حەزیشی لە خوتبەکانی مامۆستا شێخ محەمەدی خەتیبی سلێمانی بوو.. مامۆستا عومەر ڕێشاوی قوتابیەکی هەڵکەوتوو پێگەیشوی مامۆستا پاڕەزانیە .(٢)

لە جێیەکی تردا مامۆستا ڕێشاوی دەڵێ: من خۆم مەنتیقم لا خوێندووە ئاسۆیەکی وای تیابوو کە هەموو کەسێ لێی حاڵی دەبوو، یەکێ بوو لەوانەی کەتەواو حاڵی بوو بوو لەزانیارییەکانی حوجرەدا، کە تا ئیستاش زۆربەی مامۆستاکان نەچونەتە ناوەڕۆکی، یەکەم کەسێك بووە لەسەردەمی خۆیدا.. لەڕیزی خوێندکارانی مزگەوتدا کە موناقەشە لەگەڵ مامۆستای خۆیدا بکات، فەقێی زیرەکی خۆشەویست، پشتگیری چاکی لیدەکرد، کتێبخانەیەکی دەوڵەمەندی هەبوو کە زۆربەی لاپەڕەکانی بەحاشییەو پەراوێز ڕازاندبۆوە، عیلمێکی تەحقیقی هەبوو، لەو زانایانە بوو کە هەمیشە پەرەی بە زانیارییەکەی دەدا، ئەگەر ژیانی خاڵی بکردایە بۆ زانست و تەمەنی بەدەمیەوە ببوایە،– خوا باشتر دەزانێ – دەبوو بەیەکەم زانای ناوچەکە.. لە گفتوگۆدا زۆر نەرم‌و لەسەرخۆو خاوەن بەڵگە بوو، ئەگەر نیازی ببوایە قسە بکات، پێشەکیەکی باشی بۆ دەچنی، ئینجا دەچووە باسەکەوە، بێئەوەی بیرکاری خوێندبێ، بوو بووە مامۆستای بیرکاری‌و لەماڵی خۆیدا دەیوتەوە بەهەندێ کەس کە منیشی تێدا بووم، گەلێ شارەزایی لە زمانی عەرەبیدا هەبوو، بەجۆرێك کە دەشیا ببێتە عەمیدی زمانی عەرەبی... لەتەپی سەفا ژمارەی قوتابییەکانی هەرگیز لە ١٠کەس تێنەدەپەڕی، نیوەیان لای خۆی دەرسەکانی (نەحو، صەرف، بەلاغە، مەنتیق، تەفسیر، فەلسەفە، عەقائدو گەلێجار بیرکاری فەلەك) یان دەخوێند، نیوەکەی تریش لای ئەمان دەیان خوێند، منیش یەکێك بووم لەوکەسانەی لەم مەدرەسەیەدا وەرگیرام و دەستم بەخوێندن کرد لای مامۆستایەکی تازە ماڵ‌و تازە تەمەن‌و تازە ئیجازەو مەدرەسەو، مزگەوتێکی تازە بیناو تازە بیرو تازە نیاز... کەم مەدرەسەو کەم وانەبێژ مابون، کە قوڵاییو وردەکاری زانستەکانی پێشویان وەکو خۆی تیا مابێت. من لای ئەم مامۆستا پایە بەرزە، لە دوای خوێندنی دە ساڵی لەوەوبەر زانیم کە خوێندن لەحوجرەکانی کوردستاندا ئاسۆیەکی

بەرزو بەربڵاوی هەبوە و هەیە، بەڵام ئەم ئاسۆیە لەئاستی گەلێکیان ئاواو دواکەوتوو بوە، یەکێ لەوانەی کە بەرزی ئەم ئاسۆیانەی هێشتا لێوەدیاربوو، مامۆستا شێخ عەزیز و مەدرەسەی مامۆستا شێخ عەبدولعەزیز بوو، هاوڕێ لەگەڵ هەندێ لەوانەی کە مامۆستا تێکەڵی دەکردن و لەیەکەوە نێزیك بوون.

پاشان مامۆستا ڕێشاوی دەڵێت: کوردستانێکی بێ ڕەقابە لەوکاتەدا گەلێك بیروباوەڕی نامۆو پێنەشیاو خۆی تێدەهاویشت و دەهاتە ژوورەوە، تادەیتوانی خۆی حەشاردەداو لەناو چینە جۆربەجۆرەکانی ئەو سەردەمەدا خۆی دەشاردەوە، ناوبەناو لەبندەست و بن باڵی گەنجەکانی ناو حوجرەکاندا سەری دەردەهێنا و خۆی پیشانی جەماوەری ئەو کاتە دەدا.

مامۆستا ڕایگەیاندبوو کە ئامادەیە بۆ(مجادەلەو موناقەشە) لەبارەی هەر بیروباوەڕێك لەو بیروباوەڕو بۆچوونانەی کە خۆیان کوتابووە ناو چینەکانی کوردەواری، لەئەنجامی نەبوونی هۆشیارییەکی خۆماڵیو ڕەسەن لەئارادا، شایانی وتنە مامۆستا لەگەڵ هەرکەس لەوانە مناقشەی دەکرد بێ دەنگی دەکردو بەڵگەی پێ نەدەما، گەلێ کەسی هێنایە سەر شەقامی ڕأست، لەگەڵ چینی شێخ و سۆفیو دەروێشاندا زۆر بەلوتف و میهرەبان بوو، بەقسەی خۆش و بەڵگەی تێکەڵ بەمەزاج و دەم بەخەندە دەیهێنانەوە سەر ڕێگای ڕاست و ناوەڕاستی شەقام، جارێك وتی: پێم باشە بچینە سەردانی شێخ عوسمان... کە چوین دەبینم شەو لەماڵی شێخ خۆی میوانەو ئێوارە لەماڵی خۆیان لەگەڵ شێخ نانمان خوارد، نانێك کە بۆ میوانێکی بەڕێز ئامادەبکرێت، شەو لەماڵی خۆیان ماینەوە، بەیانی ماڵ ئاواییمان کرد شێخ خۆی ئامادەیی پێشوازی و ماڵ ئاواییو بەڕێکردنمان بوو. زمان شیرین و قسەخۆش و دەم بەخەندەو ڕوخۆش بوو.. لەقسەکردن و وەڵامی پرسیاردا خاوەنی پێشەکیو بەڵگەو جێگەی بڕوا بوو، خەریکی چاککردنی کەموکوڕی کەسانی نزیك و دەورووبەری خۆی بوو، کەسێ بویستایە ئامۆژگاری بکات، دەکەوتە گەڕان و پیاسە لەگەڵیدا هەتا دەرفەتی ئامۆژگاری چاك و پاك و بەڵگەداری ئاڕاستە دەکرد، یاخود ئاموشۆی خێزانی لەگەڵدا ساز دەکرد، بۆهەمان مەبەست و بەهەمان شێوە هەوڵی لابردنی کەموکوڕییەکانی دەدا. مامۆستا شێخ عەزیز لەبارەیا هەبوو _وەك وێنەی خۆیو زیاتریش – ببێتە زانایەکی بەناوبانگ لە جیهاندا، بەمەرجێ وەك ئەوان جێگای تەدریس و شوێنی ژیانی ئاسودەیی بۆ بڕەخسایە، بەڵام سەد مەخابن، چونکە ئەو لە پاڕەزانی ناوچە شارباژێر ژیابوو، ئالودەی ژیانی شارەزووری ئەو سەردەمە نەبوو بوو، ژیانی ئەوێی پێنەکەوت، جگە لەوە مامۆستا توشی نەخۆشی دڵ بووبوو، وایکرد هەم لەتەپی سەفا هەڵکەنرێ و لەولاشەوە کاری مەلایەتیو حوجرەو فەقێ بگوازێتەوە بۆ بواری پەروەردەو ببێتە مامۆستای قوتابخانە، هەر بۆیە ساڵی ١٩٥٩ دەچێتە خولی پەروەردەو بەپلەی دووەم دەرچوو بووە مامۆستای سەرەتایی.(٣)

کەواتە بۆچی مامۆستا تەپی سەفای جێهێشت و چووە سلیمانی.؟، بۆچی پیشەی مەلایەتی واز لێهێناو خۆی کردە مامۆستای سەرەتایی..؟

١ – لەتەپی سەفا زەویەکان لە خەڵکە موڵکدارەکان سەنرایەوە، حاجی موستەفاش زەوی بەدەستەوە نەما خزمەتی مامۆستا پاڕەزانیو حوجرەکەی بکات.

٢ – نەخشی شارەزوورو لەرزو تا وەك مامۆستا ڕێشاوی باسی دەکات، کە پێستی پاڕەزانی زۆر سپی و ناسك بووە بەرگەی گەرماو مێشولەی شارەزووری نەگرتووە.

٣ – نەخۆشی دڵ کە زۆری بۆ مامۆستا هێنابوو.

٤– پاڕەزانی حەزی کردووە واز لەمەلایەتیو حوجرە بهێنێ کە مەشغوڵکردن و سەرپەرشتی زۆری ویستوە، بۆ نەخۆشیەکەی ئەو نەگونجاو بووە کە هەمیشە ئەو دڵێکی ئارامی پیویست بوو .

٥ – ڕەنگە هۆی بژێویش هۆیەك بوو بێت.

٦ – ڕەنگە حەزی کردبیٚ بچێتەوە سلێمانی کە نزیك بوە لە خزمانیو باوانی.

ئەو هۆیانەی کە پارەزانی والێکرد خۆی لەمەلایەتیو حوجرە لابدات:

١ – مامۆستا زانیویەتی کە حوجرەو مەلاو مزگەوت هەر ئیسلامینو ناتوانن بەزۆری لە بنەماکانی ئیسلام لابدەن، ئەو حەزی کردووە خۆی بگوازێتەوە ناو مامۆستایانی قوتابخانە هەتا بانگەوازی برایان لەو ڕێگەیەوە بگەیەنیٚ بەچینی نوخبەو ڕۆشنبیران، چونکە شیوعیو بەعسیەکان لەودەمانەدا سوودی زۆریان لە چینی مامۆستاو ڕۆشنبیران دەبینیو کادیرەکانیان لەوانە بوون، پارەزانی ویستوویەتی کادێری مامۆستاو ڕۆشنبیر دروست بکات، مەلاو فەقیٚ زۆرە بۆ مزگەوتەکان.

٢ – مامۆستا لە چینی مەلا بێزار بووبوو، کە زۆربەیان دانویان بەیەکەوە نەدەکولاو، کەسیان لەڕای خۆیان دانابەزن، هەریەکە خۆیان بە قوتب و ئەوانی تریان بە هیچ دەزانی، ڕۆلیان لە ناو جەماوەردا لە دابەزین دابوو..!!.

٣ – پیشەی مامۆستایەتی سەرسوك تر بووە بۆ نەخۆشیەکەی ئەمو، حەوانەوەی زیاتر تیابووە.

٤– ڕەنگە باری بژێوی مامۆستا باشتر بوبێت تا مەلایەتی.

٥ – ڕەنگە لەلایەن ئیخوانەکانەوە کە زانیویانە کەسێکی نووسەرو ڕۆشنبیرو بەتوانایە داوای لێکرابێت ببێتە مامۆستاو لەومەیدانەدا ڕۆلی خۆی ببینیٚ بەسودترە، بۆ گەیاندنی باوەڕەکەی.

بەم جۆرە مەلا عەزیز پارەزانی، لەگەلٚ ژمارەیەکی زۆری مەلاو خەلکی تریش، کە بڕوانامەی سەرەتاییان بووە، چونەتە خولی پەروەردەو، خۆیان کردە مامۆستای سەرەتایی، کە میری زۆر کاری پێیان بووەو مامۆستا کەم بوو لەو کاتەدا، ئەوسا پارەزانی دەتوانیٚ مامۆستا بێتو، ڕۆلی مەلاش ببینیٚ لەڕونکردنەوەی شەریعەتی ئیسلامدا... بەو جۆرە مەیدانی کارکردنی مامۆستا پارەزانی فراوانتر بوو، ئەگەر لەمەوپێش لە نێو فەقیٚو مەلاو مزگەوتەکاندا دەبینراو جبەو مێزەری بەسەرەوە بوو، هەر لەسەرەتای شەستەکانەوە ئەو شێوازەی گۆڕیوو بووە ئەفەنیو ژمارەیەکی زۆر مامۆستای قوتابخانەکانی لەدەوری خۆی کۆکردەوە. مامۆستا جەعفەر مستەفا ئەحمەد باس لەوەدەکات، کە چۆن مامۆستا گوازراوەتەوە قوتابخانەکەی ئەوانو سەرسام بووە بەکەسایەتیو پاشان بونەتە هاوڕێی یەکترو دەلیٚ: لەکۆتایی شەستەکاندا مامۆستای قوتابخانەی سالم (حەمدون) بووم لە گەڕەکی مۆردانە لەکانی عاشقان لەشاری هەلەبجە، هەندیٚ مامۆستام نەدەناسی، لەناویاندا مامۆستایەکی خواناسی ڕووخۆش، سەرنجم دەدا، دانیشتوانی شار بەڕێزەوە ناویان دەبرد، چونکە هاوپیشە بووین، وردە وردە بوینە هاوڕیٚ، ڕۆژ بەڕۆژ کە لەم زانا دانایەوە نزیك دەبوومەوە، سەرنجی ناوچاوانی ڕۆشنیم دەداو، گوێم لەوتە زێڕینەکانی دەگرت، پێی بەهرەمەند دەبوومو کاری تێدەکردم، فرەی پێنەچوو خۆشەویستی چووە ناو دلٚو دەروونم، بووە هۆی گەورەبوونی ئەو تۆوەی کە مامۆستا عومەر ڕێشاوی لەدلمدا ڕواندبووی، هەتا وای لێهات سەردانی یەکترمان دەکردو، تەنانەت بەخێزانەوە هاموشۆی یەکترمان دەکرد، لە کتێبخانەکەیدا کتێبەکانی ئیمامی شەهید حەسەن بەنناو ئەبوعەلای مەودودی و شێخ ئەحمەد زەهاویو سەید قوتبو محەمەد قوتب و محەمەد ئیقبال و جەلال کشكو ئەبو حەسەنی نەدەویو مستەفا سەباعیو سەعید نەورەسی و محەمەد مەحمود سەواف و زۆری ترم خوێندەوە، پاش ئەوە کە مامۆستا پارەزانی بۆی دەرکەوت کە گوێی لێدەگرم متمانەی پێکردم، ڕۆژێك بەزەردەخەنەوە وتی: ئەریٚ برا گیان خێرێك هەیە ئایا ئامادەی دەست بەکاربیت...؟ وتم: ئەو خێرە چییە..؟ وتی نامیلکەیەکم لەزمانی عەرەبیەوە وەرگێڕاوە بۆ زمانی کوردی بەناوی (من الإسلام) واتە (نموونەیەك لە ئیسلام)، بەلاٚم خەتم ناخۆشەو ناخوێندرێتەوەو خەتی تۆ باشترە، دەستم کرد بە نووسینەوەیو نێررا بۆ چاپخانە و چاپکرا.. پاشان کتێبی (پێنج پایەکانی ئیسلام)و بەشێکی زۆر لە (ژیانی پێغەمبەر)و چەند نامیلکەیەکی تریشم نووسییەوە، خۆیشم سودی زۆرم لیٚ وەرگرت، مامۆستا وتارخوێنو زمان پاراوو ڕەوانبێژ بوو، لەموناسەبەکاندا

وەك ڕەمەزان‌و لەدایك بوونی پێغەمبەرو ئیسراو میعراج‌و شوێنی تردا وتاری دەدا، حەفتانە چەند شەوێكی لەمزگەوتدا تەرخان كردبوو بۆ تەفسیرو سیرە، هەروەها لە پەیمانگای ئیسلامی هەڵەبجەو دواناوەندی دیراساتی ئیسلامی وانەی دەوتەوە (٤).

لەشەوی پێنج شەممەی ڕێكەوتی ٢٣/٢٢ – ١٢-١٩٧٦ دا لەتەمەنی ٤٨ساڵیدا وەفاتی كرد، سەدان ماموستاو قوتابی بۆ گەیاندنی بۆچون و بیرۆكەكەی بۆ دوای خۆی پەروەردەكرد.

سەبارەت بەم بەرهەمەش كە پرۆژەی تیشك بەچاپی دەگەیەنێت، لە بنەڕەتدا دوو بەرهەمی دەستنووسی پارەزانییە كە تا ئێستا بلاّونەكراونەتەوە، پرۆژەی تیشك بەباشی زانی وەكو وەفایەك بۆ ئەو نووسەرە لە چوارچێوەی یەك كتێبدا بە چاپیان بگەیەنێت، دەبێت خوێنەر سەرنج لەوەش بدات كە لە هەندێ شوێندا لەبەر پێویستی سەرچاوەی فەرمودەكانمان دەستنیشان كردووە، كەلە دەستنووسەكەدا دیارینەكراوە.

بەرهەمەكانی:

١- نمونەیەك لە ئیسلام – یەكەم بەرهەمیەتی – ٩٢ لاپەڕەیە ساڵی ١٩٦٨ چاپ كرا.

٢- پێنج پایەكانی ئیسلام – ١١٦ لاپەڕەیە، ساڵی ١٩٦٩ چاپكرا.

٣- لەدەروازەی ئیسلامەوە – ١٧١ لاپەڕەیە ساڵی ١٩٧٣ چاپكرا.

٤- ژیانی پێغەمبەری مەزن – ٥٠٣ لاپەڕەیە، ساڵی ١٩٧٣ چاپكرا.

٥- پاشكۆی ژیان – ١٥١ لاپەڕەیە، ساڵی ١٩٧٩ دوای خۆی چاپكرا.

٦- خێزانی بەختیارو كۆمەڵی كامەران – ٧٢ لاپەڕەیە، ساڵی ١٩٧٥ چاپكرا.

٧- كوڕێكی لاسارو باوكێكی هەژار – لە ئێران ساڵی ١٩٩٣ چاپكرا.

٨- ئیسلام بەرنامەی ژیانە – بەراوردێكە لە نێوان بەرنامەی سەرمایەداری سۆشیالیستی‌و ئیسلام، دەست نووسە.

٩- ئیسلام كارە نەك تەمەڵی – دەست نوس بوو ئەم كتێبە پرۆژی تیشك چاپیان كردووە ساڵی ٢٠٠٧.

١٠- دووخەریزە بەدەستێك هەڵناگیرێ – دەست نووس بوو ئەم كتێبە پرۆژەی تیشك چاپیان كرد ساڵی ٢٠٠٧.

ئەم بابەتانەش بەعەرەبی بلاّوكراونەتەوە:

١- اصناف الناس في مقايس القرآن – مجلة التربية الإسلامية – عدد(٧). سنة ١٩٦٨.

٢- البابية والبهائية – مجلة التربية الإسلامية، عدد(١٠) سنة ١٩٦٨.

٣- الوعض والإبتعاض – مجلة التربية الإسلامية ، عدد(٥) سنة ١٩٧٠.

٤- الإسلام والمرءة – مجلة التربية الإسلامية – سبعة أقسام – في الأعداد(٧ – ٨ – ٩ – ١٠ – ١١) سنة ١٩٧٠.

سەرچاوەكانی ئەم باسە:

١ـ وتەی ماموستا عومەر ڕێشاوی كە لە گفتوگۆیەكی تەسجیلیدا ئەنجامم داو لە ژمارە ١٠ ی گۆڤاری پەیامی ڕاستی ساڵی ١٩٩٢ دا بلاّومكردەوە.

٢ ـ نامەی ماموستا شێخ بابا عەلی كەلە ٢٤ /٩/١٩٩٤ دا بۆی ناردم لەوەلاّمی نامەیەكی مندا.

٣ـ نامەیەكی ماموستا ڕێشاوی كە بەپێنوسی خۆی بۆی ناردم لە ٥ ربیعی دووەم ساڵی ١٤١٥ ك.

٤ـ دەفتەرێكی ماموستا جەعفەر مستەفا ئەحمەد كە لە ٢٢/٩/١٩٩٤ بۆی ناردبوم، لەوەلاّمی نامەیەكی مندا كە لەسەر ماموستا پارەزانی پرسیارم لێكردبوو.

ئیشکردن نەك تەمەڵی

سەرەتا

وَقُلِ اعْمَلُواْ فَسَيَرَى اللّهُ عَمَلَكُمْ وَرَسُولُهُ وَالْمُؤْمِنُونَ

ئیسلام ئایینی ئیشکردن‌و تێکۆشان‌و بزووتنەوەو جموجووڵ‌و خۆڕەنجاندنە، دژی تەمەڵی‌و بێکاری‌و راوەستان‌و دانیشتن‌و خۆخلافاندنە.

هەرکەسێ بەوردی سەیری قورئانی پیرۆز بکات، بۆی دەردەکەوێت کە سەرانسەر شۆڕش‌و جووڵاندنەوەو هاندانی ئادەمیزادە بۆ هەڵسان، خەریکبوون، خەباتکردن، خۆڕەنجاندن، هەوڵدان. لەدوای لە ئەوەی یەکەم ئایەتدا[1] داوای خوێندن‌و فێربوون‌و فێرکردن ئەکات،لە دووەم ئایەتدا داوای هەڵسان‌و بانگکردن‌و بەندایەتیکردن‌و خۆخاوێنکردن‌و جووڵاندن لە دژی خراپەو ئارامگرتن ئەکات، کە ئەمانە هەموویان ئیشوکارو خەباتکردنن... (يا أَيُّهَا الْمُدَّثِّرُ*قُمْ فَأَنذِرْ * وَرَبَّكَ فَكَبِّرْ * وَثِيَابَكَ فَطَهِّرْ * وَالرُّجْزَ فَاهْجُرْ* وَلَا تَمْنُن تَسْتَكْثِرُ* وَلِرَبِّكَ فَاصْبِرْ)[2] لێرەوە پێغەمبەری خوا هەڵساو دەستیکرد بەئیشوکارو هەوڵدان‌و دانەنیشت تا کۆچی دوایی کرد. یارەکانی کە سەیری قورئانیان کرد، سەیری یەکەم شاگردی قورئانیان کرد، ئەوانیش بەتێکڕایی کەوتنە بزووتنەوەو ئیشکردن، بۆیە کە زانا رۆشنبیرەکان باسی پێغەمبەرو یارەکانی دەکەن، دەڵێن: "ئەتووت قورئان‌و بەسەر زەویدا دەڕۆن"، ئەمە یەکێ بوو لەو هۆیانەی کە توانیان لە کەمتر لە چارەکە سەدەیەکدا بەشی زۆری سەرزەوی بە رووناکی ئیسلام رۆشنبکەنەوە.

مسوڵمانە پێشینەکان لەسەر ئەم شارێگەیە رۆیشتن، ئیشکردن‌و جووڵاندن پیشەیان بوو، بۆیە توانیان دەوڵەتی گەورەو شارستانیەتی بەسوود دابمەزرێنن‌و سەر زەوی بکەن بە باغچەیەکی رەنگاوڕەنگی پڕ لەخۆشی و کامەرانی.

بەڵام لەم دواییەدا مسوڵمانەکان ئایینەکەیان لەبیرچوو، خۆیان لێتێکچوو، دانیشتن‌و بێکارییان کرد بەپیشە، بەڵکو وای لێهات دانیشتن‌و بێکاری‌و واز لە دونیاهێنانیان بەخواپەرستی دابنرێت، ئەمەیش بووە هۆی دواکەوتن‌و بەجێمانیان، خەڵکی وایانزانی کە ئیسلام دژی ئیشوکارەو نیشانەی تەمەڵی‌و لاژگییە، بۆیە منیش پێمخۆشبوو هەندێ لە باسی ئیشکردن بدوێم‌و رای ئیسلامی تێدا دەربخەم.

---

١ – اقرأ: ١.

٢ – المدثر: (١ –٧).

مرۆڤ جێنشینه له زەویدا

خوای گەورەو پەروەردگار ئایینی ئیسلامی نارد، تا ببێته بیروباوەڕی کۆمەڵو بەرنامەی ژیان بۆ هەموو مرۆڤێك تا مرۆڤو ژیان بمێنێ، تا ئەم جیهانه بەرپابێت. ئیسلامیش بریتییه له باوەڕی ناو دڵو لێکدانەوەی ناو دەروون، کۆمەڵێکی گەورەو بە لێشاو له یاساو نەرێتو فەرمانو رژێم، سەرەڕای ئەو شێوە تایبەتییە پەرستشانەی مسوڵمان پێیان هەڵدەسێت، ئەمانە هەموویان بریتین له ئیسلامو لەو قورئانە پیرۆزەی خوا ناردوویە سەر پێغەبەرﷺ، ئەویش بەدەوری خۆی گەیاندی به مەردمو ئەوەی پێویستی به بەیانو راڤەو لێکدانەوە بوو، به دەمو به کردەوەی شیرین روونی کردەوە، ئەمەش پێی دەڵێن: "سوننەتی پێغەمبەرﷺ "، به پەیڕەوی کردنیان رەزامەندی خواو بەختیاریو سەرفرازی هەردوو جیهانو بەهەشتی بەرین دەست دەکەوێت، هەروەها بەلادان لێیانو پەیڕەوی نەکردنیان، یان بەپێچەوانە جووڵانەوەیان رقو خەشمی خواو گیرۆدەیی هەردوو دونیاو دۆزەخی سەخت تووش دێت.

ئەو پەیڕەویکردنە کە هۆی بەختیارییە، ئیسلام به بەندایەتیو گەردنکەچی (عبادة) دادەنێت، بۆیە خوای گەورە پەیڕەوی ئیسلامو قورئانی به پێویست داناوە، دەفەرموێت: (وَما خَلَقْتُ الْجِنَّ وَالْإِنسَ إِلَّا لِيَعْبُدُونِ)[1] واتە: جنۆکەو مرۆڤم تەنیا بۆ بەندایەتی کردن دروستکردووە. لێرەدا دەردەکەوێ کە مەبەست بەندایەتی (عبادة) تەنیا پەرستنەکان نییە، بەڵکو بریتییە له هەموو خەریك بوونو جموجووڵێك کە مرۆڤ پێی هەڵسێ، ئیتر پەرستنو دروشمەکان بێت، یان ئیشوکارو خەریکبوونی تر بێت. ئەمە تێمان ئەگەیەنێ کە مرۆڤ پێویستە لەسەری له هەموو ئیشوکارەکانیدا (بەتایبەتیتر، ئیشی خۆی بێ) سەیری بەرنامەو یاساو فەرمانی خوا بکات، واتە دەبێ له هەموو ئیشو کارێکیدا بەپێی بەرنامەی ئیسلامو رێگەدانی خواو لەبەر فەرمانی خوا ئیشەکەی بکات، ئەوکاتە بەندایەتی خوای کردووەو ئەو ئیشەی خواپەرستییە، بۆیە لەکاتێکا پێغەمبەری خوا ﷺ خێرو چاکەی بۆ یارەکانی هەڵدەبژارد، فەرمووی: "ئەگەر یەکێ لە ئێوە لەگەڵ خێزانی خۆیا دروست ببێ ئەوە خێرو چاکەیە، وتیان: ئەگەر یەکێ له ئێمە لەگەڵ خێزانیدا دروست بێ چاکەیە؟! فەرمووی: ئەی ئەگەر ئەو کارەی له شوێنی ناڕەوادا بەجێبهێنێ گوناهو ناڕەوا نییە؟ هەر بەو پێیە له شوێنی حەلاڵدا چاکەیە)[2]

ئیسلام بەم مانا بەربڵاوە – کە بەرنامەی ژیانە – ئەو دوایین ئایینەیە کە خوا هەڵیبژاردووە: (وَرَضِيتُ لَكُمُ الإِسْلاَمَ دِيناً)[3]. واتە: رازیم کە ئیسلام ئایینو بەرنامەتان بێتو بۆتانم هەڵبژاردووە. (وَمَن يَبْتَغِ غَيْرَ الإِسْلاَمِ دِيناً فَلَن يُقْبَلَ مِنْهُ وَهُوَ فِي الآخِرَةِ مِنَ الْخَاسِرِينَ)[4]، واتە: هەرکەسێ بێجگە له ئیسلام هەر شتێکی تر بکات به بەرنامەی خۆی، (له هەر سەرچاوەیەکی تر هەڵگۆزێت، شوێنی هەر بیروباوەڕو بەرنامەیەکی تر بکەوێت) ئەوە لێی وەرناگیرێ، چونکە له رێگەی راستو بیروباوەڕو بەرنامەی راستەقینە لایداوەو له پاشەرۆژدا له گرۆهی زیانمەندانە، زیانی له دەست چوونی بەهەشتو رەزامەندی خوا..!!

قورئانی پیرۆز تێمان دەگەیەنێ کە خوای گەورە مرۆڤی دروستکردووە تا ببێتە جێنشین لەسەر زەویدا: (وَإِذْ قَالَ رَبُّكَ لِلْمَلاَئِكَةِ إِنِّي جَاعِلٌ فِي الأَرْضِ خَلِيفَةً)[5]. واتە: خوای تۆ ئەی پێغەمبەر ﷺ فەرمووی به فریشتەکان: من جێنشینێك لەسەر زەویدا دروست دەکەم. مادام مرۆڤ بۆ ئەوە دروستکراوە جێنشین بێ لەسەر زەویدا، ئەبێ ژیریو

---

[1] – الذاريات: ٥٦.

[2] – رواه مسلم.

[3] – المائدة: ٣.

[4] – آل عمران:٨٥.

[5] – البقرة:٣٠.

هێزو توانایی‌و زانایییەکی ئەوتۆی پێدرابێ کە بتوانێ جێنشینییەکەی خۆی بەجێبێنێ‌و بتوانێ سەر زەوی ئاوەدان بکاتەوەو بەش‌و پارچەو هێزە داشارراوەکانی بخاتە ئیش‌و بەکاریان بێنێ، ئەمە لەلایەکەوە، لەلایەکی ترەوە مانای وایە مرۆڤ گەورەی سەر زەوییەو ئەبێ هەوڵبدات ئاوەدانی بکاتەوەو تێبکۆشێت‌و شتەکانی بخاتە ئیش، واتە: ئەبێ باوەڕی وابێ خوای پەروەردگار ئەوو ئەم بوونەوەرەی دروستکردووەو هەموویان بەندەو دروستکراوی خوان، ئیشەکانی بە گوێرەی بەرنامەو ڕێگاکانی پەروەردگارەکەی جێبەجێ بکات.

ئەگەر هەرکام لەم دوو مەرجە نەهاتەجێ، ئەوە یاخیگەرێتی‌و لە سنوور دەرچوونە، هەرچەندە ئیشەکەی گەورەو بەسوودبێ بۆ مرۆڤەکان، ئەوە هەقی تۆڵە لێسەندنی هەیەو ئەبێ چاوەڕێی سزای خوا بکات.

بوونەوەر ژێرباری مرۆڤە

خوای گەورە هەموو شتەکانی ناو زەوی‌و سەر زەوی بۆ مرۆڤەکان دروستکردووە، بە جۆرێکیش دروستیکردوون کە گەردنکەچ‌و ژێربارن بۆیان‌و ئەتوانن بەکاریان بێنن‌و سوودیان لێوەربگرن: (خَلَقَ لَكُم مَّا فِي الأَرْضِ جَمِيعاً).[1] وە ئیشوکارو دەستوەشاندنی مرۆڤ تەنیا لە سنووری زەویدا ناوەستێ، بەڵکو بەرزتر دەبێتەوە، ئەوەتا قورئان دەفەرمووێ: (اللَّهُ الَّذِي سخَّرَ لَكُمُ الْبَحْرَ لِتَجْرِيَ الْفُلْكُ فِيهِ بِأَمْرِهِ وَلِتَبْتَغُوا مِن فَضْلِهِ وَلَعَلَّكُمْ تَشْكُرُونَ وَسَخَّرَ لَكُم مَّا فِي السَّمَاوَاتِ وَمَا فِي الْأَرْضِ جَمِيعاً مِّنْهُ إِنَّ فِي ذَلِكَ لَآيَاتٍ لَّقَوْمٍ يَتَفَكَّرُونَ)[2]. واتە: خوا ئەو پەروەردگارەیە کە دەریای بۆ ئێوە ملکەچ‌و ژێربار کردووە، تا بە ئیزن‌و فەرمانی خوا کەشتی پێدا بڕواو لە رزق‌و رۆزی خوا دەست خۆتان بکەن چا (بازرگانی بێ، یان دەرهێنانی شتە بەنرخەکانی ناو دەریابێ، یان خۆشی‌و رابواردن‌و....) بۆ ئەوەی بەهۆی ئەم هەموو گەورەیییەوە سوپاس‌و بەندایەتی بکەن، هەرچی لە ئاسمانەکان‌و زەویدایە تێکڕا بۆ ئێوە ملکەچ‌و ژێرباری کردووەو هەمووی دەستکردی خوایەو لە خۆیەوەیە، لەمەدا چەندەها بەڵگەو نیشانەی گەورە هەیە لەسەر گەورەیی‌و دەسەڵاتی خوای گەورە بۆ ئەوانەی خاوەنی بیرو هۆشن. ئەگەر ئێمە لێرەدا هەڵوێستێکی ورد بکەین‌و هەندێ بیربکەینەوەو سەرنجێکی دەوروبەری خۆمان بدەین، دەبینین نازو نیعمەتەکانی خوای گەورە ئەوەندە زۆرو بەلێشاون لەژمارە نایەن، کەچی ئێمە بەهیچیان دانانێین‌و بیریان لێناکەینەوەو بە خەیاڵمانا نایەن، هەمیشە ناشکورو ناڕازین، هەر دەممان هەڵهێنایەوە رەخنە ئەگرین‌و بۆڵەمان لێوە دێت‌و تەدبیر بۆ خوا ئەکەین‌و رێ‌و شوێنی بۆ دادەنێین، بێ هیچ جۆرە سوپاس‌و بەندایەتییەك، بێ گوێڕایەڵی‌و پەیڕەویکردن، هەتا بەبێ ناسینی خوای گەورەو لێترساندنی‌و خۆلادان لە رق‌و خەشم‌و قینی. کەچی شەرم نامانگرێ‌و تەریق نابینەوە!!.

خوای پەروەردگار بوونەوەرێکی گەورەی فراوانی بەربڵاوی دروستکردووە، زانایان تا ئێستە بە سەدان ملیۆن کۆمەڵە خۆر (خێزانی خۆر)یان لێدەستنیشان کردووە، کە ئەم خۆرەی ئێمە یەکێکە لەوانە، هەریەکە لەو خۆرانە کۆمەڵەیەك دەست‌و پێوەندی هەیە کە بە دەوریدا دەسووڕێنەوە، یان ئەڵێن: هەریەکەیانی لە خولگەیەکی تایبەتیدا راگرتووەو دەیسووڕێنێتەوە، بەم کۆمەڵەیە دەڵێن: خیزانی خۆر، یەکێك لە خێزانەکانی ئەم خۆرەی ئێمە ئەم هەسارە، یان دەڵێین: ئەم زەوییەیە کە ئێمەی لەسەر دەژین، بۆ خێزانەکانی خۆر مانگ هەیە بە دەوریاندا لە خولگەی تایبەتیدا دەسووڕێنەوە بە دەوریا، وەکو مانگی خۆمان کەوا بە شێوەیەك دامەزراوو نەگۆڕاو لە خولگەیەکی تایبەتیدا بە دەوری زەویدا دەسووڕێتەوە.

---

[1] – البقرة: ٢٩.

[2] – الجاثية:١٢–١٣.

تیشك له چركەیەكا (١٨٦) هەزار میل یان (٣٠٠٠٠٠) كیلۆمەتر دەڕوات، تیشكی خۆر بە هەشت خولەك و هەژدە چركە دەگاتە سەر زەوی، كەواتە خۆر نزیكەی (٩٣) ملیۆن میل یان نزیكەی (١٥١) ملیۆن كیلۆمەتر لە زەوییەوە دوورە. خێزانەكانی تری خۆر:.

١- عەتارد (٣٥) ملیۆن میل لە خۆرەوە دوورە.

٢- زوهرە (٦٤) ملیۆن میل لە خۆرەوە دوورە.

٣- مەریخ (١٤٠) ملیۆن میل لە خۆرەوە دوورە.

٤- وردە ئەستێرەكان (٢٥٢) ملیۆن میل لە خۆرەوە دوورن.

٥- موشتەری (٤٧٥) ملیۆن میل لە خۆرەوە دوورە.

٦- زوحەل (٩٠٠٠٠٠٠) ملیۆن میل لە خۆرەوە دوورە.

٧- ئۆرانۆس (١٧٥٤٠٠٠٠٠٠) ملیۆن میل لە خۆرەوە دوورە.

٨- نیپتۆن (٢٦٤٦٠٠٠٠٠٠) ملیۆن میل لە خۆرەوە دوورە.

٩- پلۆتۆ، (٤) بلیۆن میل لە خۆرەوە دوورە.

ئەو مانگەی خۆمان كە بە دیمەنەكەی دڵشاد دەبین و ڕێگەی پێدەدۆزینەوە، ئەوە مانگی زەوییە و زەوی لە خولگەیەكی تایبەتیدا دایناوەو بە دەوریا دەسووڕێتەوە، نزیكەی (٢٤٠٠٠٠) دوو سەدو چل هەزار میل لە زەوییەوە دوورە. مەبەستم لێرەدا گەردوونناسیی و لە ئاسمان دواندن نییە، بەڵام دەمەوێ هەندێ لەو نازو نیعمەتانەی خوا بخەمە پێش چاو، كەوا بوونەتە هۆی ژیان و حەوانەوە بۆ مرۆڤو گیاندارو ڕووەكەكان لەسەر ئەم ئەستێرەی زەوییە، ئەگەر قەوارەی گۆی زەوی لەم قەوارەیەی ئێستای گەورەتر یان بچووكر بووایە، یان ئەگەر لە خێرایی خولانەوەیدا لەگەڵ ئێستەیدا جیاوازی ببوایە، دوورتر یان نزیكتر ئەبووەوە لە خۆر، خۆریش ئەوكاتە تینی گەورەو دیاری ئەبوو بۆ هەموو جۆرو بارێكی ژیان، ئەو تینە ئەوەندە هێزی ئەبوو لەسەر زەویدا كە بە هیچ كلۆجێ ژیانی لەسەر نەدەماو نەدەگونجا، خۆ - وەكو بزانین - لەناو خێزانەكانی خۆردا تەنیا هەر زەوییەكە پەیوەندی پێیەوە ببێتە هۆی ئەوە ژیان بگونجێت و پێكبێت لەسەری.

عەتارد لە كاتی گەڕانیدا تەنیا ڕوویەكی لە خۆرە. لە ماوەی دەورەیەكی تەواویدا بە دەوری خۆردا (كە ساڵێكی عەتاردە) یەكجار بە دەوری خولگەكەی خۆیدا دەسووڕێتەوە، بەم بۆنەیەوە ئەبێ لایەكی بیابانێكی وشك و لایەكەی تری سەهۆڵبەندان بێت، قەبارەكەی و هێزی ڕاكێشانی ئەوەندە كەمە كە هەوای تیا نەمابێت، ئەگەر كەمێكی مابێت ئەبێ لە شێوەی باو گێژەلووكەیەكی ڕووخێنەردابێ و لەملاوە هەڵكات بۆ ئەولا.

زوهرەیش تەنێكی یاخییەو تەپوتۆزێكی ئەستوور لە باتی هەوادەوری داوە، ئەوەی دەركەوتووە ناگونجێ ژیانی تێدا بەسەر ببرێت.

مەریخ - بێجگە لە زەوی - تاقە هەسارەیە لەوانەبێ بۆ ژیان دەست بدات، بەڵام ژیانی مەریخ ئەبێ لەسەر گازێكی جیاواز لە گازی ئۆكسجین و هایدرۆجین بێ، چونكە دەركەوتووە كە ئەم دوو گازەی تیانییە، لە مەریخدا ئاو نییە، تێكڕای پلەی گەرما نزمرە لەوەی كە گیاو ڕووەكی تێدا بڕوێت.

مانگ - دیسان - هەوای تیانییە، وە بەهیچ جۆرێ بۆ ژیان دەست نادات، لە شەودا زۆر ساردەو لە ڕۆژە درێژەكانیدا خۆڵەمێشێكی ئێجگار گەرمە.

هەروەها هەسارەكانی تری خێزانی خۆر ئەوەندە لە خۆرەوە دوورن كەوا ژیان لەسەریان بەهیچ كلۆجێ ناگونجێت. ئەوەی زانایان تێكڕا دانیپێدا دەنێن ئەمەیە كە ژیان بەمشێوە زانراوەی ئێستا لەسەر هیچ هەسارەیەكی تر بێجگە لەم زەوییە نەگونجاوە.

زەوی لە ماوەی (٢٤) کاتژمێردا جارێك بە دەوری خۆیدا دەسووڕێتەوە، واتە بە تێکڕایی هەزار میل لە کاتژمێرێکدا دەڕوات، ئەگەر دابنێین تێکڕا لە کاتژمێرێکدا سەد میل بڕوات، ئەوکاتە شەوو ڕۆژمان هەر یەکەیان دەجار ئەوەندەی ئێستا درێژ ئەبوون، ڕۆژی درێژی گەرمی هاوین هەموو ڕووەکێکی دەسووتاند، لە شەویشدا هەموو ڕووەکێك ئەیبەست و سەرما ئەیبرد. خۆر کە سەرچاوەی ژیانە لەسەر زەوی، پلەی گەرمای ڕووەکەی ئەگاتە (١٢٠٠٠) پلەی (فەرنهایت)، زەوی ئێمەی بە ڕادەیەك لێی دوورە کەوا بە ئەندازەی پێویست لەو ئاگرو تیشك و گەرمایەمان پێبگات، نەك کەمتر یان زیاتر لەو ئەندازەیە، دوورییەکە بە شێوەیەکی ناوازە و حەکیمانەیە، ئەگەر پلەی گەرما لەسەر زەوی بە تێکڕایی پەنجا پلە لە ساڵێکدا زیاد یان کەم بکات، هەموو مرۆڤێك دەمرێ و هەموو ڕووەکێ لەناو دەچێ، بە سووتاندن یان بوون بە سەهۆڵ. زەوی بە تێکڕای خێرایی هەژدە میل لە چرکەیەکدا بە دەوری خۆردا دەسووڕێتەوە، ئەگەر تێکڕاییەکەی شەش میل یان چل میل بووایە، دوورکەوتنەوەمان لە خۆر یان نزیکبوونەوەمان لێی بە جۆرێك دەبوو کە ژیانی لەگەڵا نەگونجێت.

هەسارەکان لە قەوارەدا جیاوازن، هەیانە ئەوەندە گەورەیە ئەگەر لە جێگای ڕۆژی ئێمەدا بووایە دۆخی گۆی زەوی چەند میلێك ئەچوو بە ناویدا، لە ڕووناکی و تیشکدا جیاوازییان هەیە، تیشکی زۆریان بە رادەیەکە کە بەهیچ جۆرێك ژیانی لەگەڵا ناگونجێت، ئەستووری قەوارەی تیشکیان لەگەڵ خۆری ئێمەدا هەیانە کەمترەو هەیانە زیارە بە (١٠) هەزار جار، خۆ ئەگەر تیشکی خۆری ئێمە بە نیوەی ئێستای بووایە، ئەبووین بە سەهۆڵ، ئەگەر دووقاتی ئێستای بووایە لە زووەوە بووبووین بە خۆڵەمێش...... لەمانەوە دەردەکەوێت کە لەناو سەدەها ملیۆن خۆردا بە تەنها هەر ئەم خۆرەی ئێمە بۆ ئەم جۆرە ژیانەی ئێمە دەست دەدات......[1]

قورئانی پیرۆز لە بابەتی منەتنان بەسەر مرۆڤدا دەفەرموێت: (..... الَّذِي جَعَلَ لَكُمُ الْأَرْضَ مَهْداً وَجَعَلَ لَكُمْ فِيهَا سُبُلاً لَّعَلَّكُمْ تَهْتَدُونَ)[2]. واتە: خوای گەورە ئەوەیە کە زەویی کردووە بە نیشتەجێ . وەکو بێشکە . بۆتان، گەلێ ڕێگای تێدا داناوە بۆتان، تا ئێوە گومڕا نەبن و ڕێگای ڕاست بۆ مەبەستتان بدۆزنەوە.

تەفسیری (في ظلال القرآن) ئەڵێت: "حەقیقەتی گێڕانی زەوی بۆ نیشتەجێ بۆ ئادەمیزاد، هەموو کەسێ لە هەر کاتێکدا بە شێوەیەك لێیتێدەگات، ئەوانەی بۆ یەکەمجار قورئانیان وەرگرت، رەنگە بەمشێوە لێیتێگەیشتبن کەوا زەوی لەگەڵ ژێر پێیاندا ئامادەیە بۆ پێداڕۆیشتن و بۆ کشتوکاڵ و ڕووەك و سەوزکردن و بۆ لەسەر ژیان و پێگەیشتن، ئێمە ئەمڕۆ بەپێی ئەو ڕاو زانیارییانەی پێمان گەیشتوون لە بابەتی سروشتی زەوی و مێژووو بەرواری دووری و نزیکییەوە – ئەگەر ڕاست بێ – بە قوڵترو فراوانتر لەو حەقیقەتە تێدەگەین، ئەوانەی دوای ئێمە دێن ڕەنگە زۆر لە ئێمە زیاتری لێتێبگەن، مانای ئەم ئایەتە تا پێی بچێ بەربڵاو و فراوانتر دەبێ، تا زانیاری پێشبکەوێ و نەزانراو و نهێنی و داتاشراوەکان بۆ ئادەمیزاد دەربکەون، ئاسۆو مەبەستی ئەم زیاتر دەردەکەوێت، ئێمە ئەمڕۆ وای لێتێدەگەین کە ئەم هەسارەیە بە چەند دەورو ئاڵ و گۆڕێکدا ڕۆیشتووە تا وایلێهاتووە دەستبدات و ببێتە بێشکە و نیشتەجێ بۆ ئادەمیزاد، لەم دەورانەیدا ڕووەکەی گۆڕاوە لە بەردێکی وشکی رەقەوە بۆ خۆڵێکی پوختی ئەوتۆ کە بۆ کشتوکاڵ دەستبدات، بە هۆی یەکگرتنی هایدرۆجین و ئۆکسجینەوە ئاوی لەسەر پەیدابووە، سووڕانەوەی بەدەوری خۆیا هێواش بووەتەوە تا وایلێهاتووە کە مامناوەندی گەرمای ڕۆژی دەست بدات بۆ ژیان لەسەرکردن، پلەی خێراییەکەی هاتە رادەیەك کە شت بەسەریەوە بووەستێ و نەفڕێ و بڵاونەبێتەوە. لەم حەقیقەتەوە تێدەگەین کە خوای گەورە چەندەها شتی تایبەتی بە زەوی بەخشیووە، لەوانە هێزی ڕاکێشان (الجاذبية)، کەوا بە هۆیەوە ئەوەندەی هەوا بە خۆیەوە نووساندووە کە ژیانی لەسەر بکرێت، ئەگەر ئەو هەوایەی دەوری گرتووە لەو هێزی ڕاکێشەرە دەرچێت، ئیتر ژیان لەسەر زەویدا نامێنێ، وەکو لە هەسارەکانی تردا هێزی ڕاکێشەر چونکە کەمبوو

---

[1] – العلم يدعو للايمان. ل(٥٣–٥٦).

[2] – الزخرف: ١٠.

هەوایان بەخۆنەگرت، بۆیە ژیانیان تێدا ناکرێت، وەکو مانگ کە نزیکترین تەنە لێمانەوە، خوای پەروەردگار ئەم هێزی راکێشەرەی بە جۆرێك رێکخستووە کە لەگەڵ هێزی پاڵپێوەنەری ناو زەویدا هاوتابن، بەم بۆنەیەوە گیانلەبەرو شتەکانی تری سەر زەوی لە فڕینو بڵاوبوونەوە ئەپارێزێت، رێگای جموجووڵو هەڵسوکەوتی مرۆڤو گیانلەبەرەکانی ئامادەو ئاسان کردووە، ئەی ئەگەر ئەو هێزە زیاتر بووایە مرۆڤو شتەکانی تری دەلکاند بە زەوییەوە و جووڵەیان بۆ نەدەکرا، یان زیادە پاڵپێوەنەری بە جۆرێك کێشیدەکردن بۆ زەوی کە ژیانیان لە بەین دەچوو، ئەگەر هێزەکە لەو ئەندازە کەمتر بووایە مێشكو سنگی گیانلەبەران دەتەقیو دووبارە ژیانیان لە بەین دەچوو.

دیسان لە حەقیقەتی گێڕانی زەوییە بە نیشتەجیٚ، کەوا پەروەردگاری زاناو بە توانا چەندەها گونجاوی (موافقات)ی وای تیاداناوە کە بە هەموویانەوە ئەبنە هۆی یارمەتیدەر بۆ بوونو ژیانی ئادەمیزادو شتەکانی تر لەسەر زەویدا، ئەگەر یەکیٚ لەو گونجاوییانە تێکبچێت ژیانو مانەوە تیایدا نابیٚو پێکنایەت، هەندیٚ لەو گونجاوییانە ئەوانە بوون کە لە پێشەوە باسمانکردن، هەندێکی تریان ئەوەتە ئەو ئاوە فراوانو بە لێشاوەی لە زەویدا هەیە لە ئاوی کانیو رووبارو دەریاو زەریاکان، ئەندازەیەکی وایە کەوا بەسبێت بۆ هەڵمژینی ئەو گازە ژەهراوییە کوشندانەی کە لە بەیەکادانی زۆری شتەکانی سەر زەوی پەیدادەبن، بۆ ئەوەی هەوا هەمیشە وا لێبکات زیندەوەرو گیانداراەکان بتوانن ژیانی لەسەر بکەن، هەندێکی تریان ئەوەیە کەوا بەهۆی رووەکەوە هاوتایی بۆ ئۆکسجین دروستکردووە، ئەگەر ئەم هاوتاییە نەبووایە گیانلەبەرەکان دوای ماوەیەك دەخنکان. لە تەفسیری ئایەتی (الشَّمْسُ وَالْقَمَرُ بِحُسْبَانٍ).[1] واتە: خۆرو مانگ دەڕۆنو دەگەڕێن بە گوێرەی حیسابو دیاریکردنێکی تایبەتی واوە کە ئادەمیزاد بەهۆیانەوە بتوانن کاتو وەرزەکانیان بناسن، ئیشوکارەکانیان رێکبخەن، رێگاو جێگاکانیان بدۆزنەوەو ژیان لەسەر زەوی فەراهەم بهێنن، تەفسیری (فی ظلال القرآن) دەڵێت: خۆر گەورەترین هەسارەی ئاسمان نییە، چونکە لە بۆشایی بوونەوەردا کە مرۆڤ سنووری نازانیٚ ملیۆنەها هەسارە هەیە، کە زۆریان لەم خۆرە گەورەترو گەرمترن. هەسارەی (شیعرای یەمانی) قەبارەکەی بیست هێندەی خۆری خۆمان گەورەیەو تیشكو گەرمییەکەشی پەنجا هێندەی گەرمای خۆری ئێمە بەتینە. هەسارەی (السماك الرامح) قەبارەکەی هەشتا ئەوەندەی قەبارەی ئەم خۆرەی ئێمەیە، گەرماو تیشکەکەی هەشت هەزار هێندەی تیشکی خۆرە، هەسارەی (سوهەیل)[2] دوو هەزارو پێنج سەد ئەوەندەی خۆری ئێمە گەورەو بەهێزو گەرمو بەتینە...... . بەڵام خۆر بۆ ئێمەی دانیشتووانی سەر ئەم هەسارە بچکۆلەی زەوییە گرنگترینو بەسوودترین هەسارەیە، چونکە زەوی خۆیو هەموو دانیشتووەکانی ژیانو مانیان بەهۆی رووناکیو گەرماو تیشكو هێزی راکێشەری ئەم خۆرە گەورەوەیە. مانگ هەرچەندە شووێنکەوتووە بچکۆلەیەکی زەوییە، لەگەڵ ئەوەشدا تینی دیاری هەیە بۆ ژیان لەسەر زەویدا، ئیشکەرێکی گورجوگۆڵە لە جووڵانەوەی هەڵکشانو داکشان (مدّوجزر)دا.

قەوارەی خۆرو پلەی گەرماییو دوورییەکەی لێمانو رۆیشتنی لە خولگەی خۆیدا، دیسان قەوارەی مانگو دوورییەکەیو سووڕاندنەوەی ... ئەمانە هەموویان حیسابێکی وردو پڕ لە سوودیان هەیە، بە گوێرەی تینیان بۆ سەر ژیان لە زەویدا، بەگوێرەی بارو کێشمەو کێشیان لە ئاسماندا لەگەڵ هەسارەو مانگەکانی تردا.....

ئێستا هەندیٚ لەو حیسابە وردانە دێنین کە پەیوەندییان بە زەوییو بە ژیانو بە گیانلەبەرەکانەوە هەیە......

خۆر نزیکەی (٩٣) ملیۆن میل لە زەوییەوە دوورە، ئەگەر لەو ئەندازەیە نزیکتر بووایە زەوی دەسووتاو دەتوایەوەو دەبوو بە هەڵم، ئەگەر لەو ئەندازەیە دوورتر بووایە لێمانەوە زەوی دەیبەستو دەبوو بە بەستەڵەكو

---

[1] – الرحمن: ٥

[2] – (شیعرای یەمانی)و (السماك الرامح)و (سوهەیل) سیٚ هەسارەی گەورەن لە کاکێشاندا کە هەریەکەیان بنەماڵەیەکی فراوانن لە خۆرو مانگو تەنەکان.

سەهۆڵبەندان، هەرچی لەسەر بووایە دەمرد و لەناودەچوو، گەرمای خۆر کە ئەگاتە سەر زەوی بەشێکە لە دوو ملیۆن بەشی گەرماکەی، ئەم ئەندازە بچکۆلەیە ئەگونجێ لەگەڵ ژیانی ئێمەدا، ئەگەر هەسارەی شیعرا بەو گەورەیی و تیشکەیەوە لە جێگای ئەم خۆرەی ئێمەدا بووایە زەوی دەبوو بە هەڵم و تۆزو دەچوو بە ئاسماندا.

یان مانگ بە قەوارەو دوورییەوە ...... ئەگەر لە ئێستای گەورەتر بووایە ئەو هەڵکشانە (مدّە)ی لە دەریاکاندا دەیکرد زەوی دادەپۆشی و چیی لەسەردایە دەیخنکاندن و دەیکرد بە ژێرەوە، یان ئەگەر لە ئێستای نزیکتر بووایە دیسان زەوی دادەپۆشی. هێزی راکێشەرو راکێشانی خۆرو مانگ بۆ زەوی، تینێکی گەورەو حسابێکی وردی هەیە بۆ باروکێشی زەوی، بۆ هەنگاونانی زەوی لەو بۆشاییە گەورەو فراوانەدا کەوا کۆمەڵەی رۆژەکان بە خێرایی بیست هەزار میل لە ماتژمێرێکدا روو بەیەك رووگە، بەرەو (برجی جبار) دەڕۆن، کەچی هیچیان لەم کاروانە نەبڕاوەدا لە ماوەی ملیۆنەها ساڵدا لەگەڵ هەسارەیەکا لێکنادەن و پێکەوە ناتەقن.... لەم بۆشاییە فراوانەدا هیچ هەسارەیەك ئەوەندەی موویەك لە هێڵی خۆی لانادات، حسابی هاوتایی و هۆنراوەیی و رێکخستنیان تێکنا چێت، نە لە قەبارە و نە لە جووڵاندن و رۆییندا، خوا راست ئەفەرموێت: (الشَّمْسُ وَالْقَمَرُ بِحُسْبَانٍ).[1]

ئیشکردن پێویستییەکی ئیسلامییە

ئەمانەی لە پێشەوە باسمانکردن هەندێکی زۆر کەمبوون لە نازو نیعمەتە زۆرو لە ژمارە نەهاتووەکانی خوای گەورە بۆ بەندەکانی خۆی، هەندێك بوون لەو گونجاوییانە بەهۆیانەوە خوای گەورە وایکردووە ئەم زەوییەی ئێمە بۆ ژیان دەستبدات، ئەمانە هەریەکەیان بەڵگەو گەواهییەکی ئاشکرایە لەسەر بوون و دەسەڵاتی خوایەکی تاك و تەنیای پەروەردگاری خاوەنی زانایی و توانایی و خواهیش و دەسەڵاتی نەبڕاوەی بێسنوور، چونکە هیچ عەقڵێکی سەرلێنەشێواو، و هیچ مێشکێکی کوێرنەکراوە ناتوانێ باوەڕ بەوە بکات کە ئەم بوونەوەرە گەورەو فراوانە پڕ لە یاساو دەستوورە رێك و نەگۆڕاوە، ئەم هەموو شتە وردو ناسك و بەڕێو جێ و پڕ لە حیکمەت و کاکڵەو پڕ لە سوودانە، هەروا لە خۆیانەوە، یان بە رێکەوت (صدفە) دروستبوون!!.

لەلایەکی ترەوە پاڵپێوەنەرێکی گەورەو هاندەرێکی تەواون بۆ ئەوەی ئێمەی ئادەمیزاد هەمیشە و بێ وازهێنان خەریکی ئیشوکاربین، سوود لە بەش و پارچەکانی زەوی، بەڵکو بوونەوەر وەربگرین، نهێنییەکانی بخەینەڕوو، سەرزەوی ئاوەدان بکەینەوە، هەوڵبدەین بۆ دۆزینەوە و بەکارهێنان و خستنەئیشی هەموو هێزە ئاسمانییەکان، کە خوا ژێربارو ملکەچی کردوون بۆمان، لەگەڵ ئەمانەدا هەمیشە بەندایەتی راستەقینەو سوپاسی پڕ بەدڵی ئەو خوای گەورەیە بکەین کە ئەم هەمووشتانەی بۆ دروستکردووین، بەوڕادەیە ئاسان و گەردنکەچی کردوون بۆمان کە بە ئاسانی دەتوانین بەکاریان بێنین، هەموو کات دڵمان پڕبێ لە خۆشەویستی و لە ترسی ئەو خوا گەورەیە کە کردوویینی بە جێنشینی خۆی و بەو پێیە کلیلی بوونەوەری داوەتە دەستمان، جووڵانەوەمان بەم پێیە هەندێکە لەو جێنشینییەکان کە خوا داوینێ. هەزاران درووود بۆ گیانی شێخی سەعدی شیرازی کە لە (گلستان)دا بە زمانی فارسی ئەڵێت:

أبرو بادومەو خورشیدو فلك درکارند
تاتونانی بەکف آری و بە غفلت نەخوری
همە أز بهر تو سرگشتەو فزمان بردار
شرط أنصاف نەباشد کە تو فزمان نەبری

---

[1] – في ظلال القرآن، جزء (٢٧)، ل(١١٢–١١٣).

یانی هەورو باو مانگو خۆرو ئاسمان لەئیشوکارو سووڕانەوەدان، بۆ ئەوەی تۆ نانو خواردن بە دەست بێنیو بەبێ ئاگایی نەیخۆیت، ئەمانە هەموویان لەبەر تۆ سەرگەشتەو بەرفەرمانن، بەڕاستی شتێکی بێویژدانیو بێئینسافییە کە تۆ فەرمانگوزاری نەکەیتو پێویستی سەرشانی خۆت بەجێنەهێنیت.

بەڵێ خوای پەروەردگار ئەم بوونەوەرەی دروستکردووە بە جۆرێ کە هەر خۆی ئەزانێ کەی چۆنی دروستکردووە، لەناو بوونەوەردا ئەم زەوییەی وا دروستکردووە کە بۆ ژیان دەست بدات، بۆ ئەمە هەزاران گونجاوی داناوە، ئەوەتە . بێجگە لە هەموو گونجاوییەکانی تر . دەبینین ئەم زەوییە خاکی بە پیتی هەیە بۆ رواندنو پێگەیاندنی کشتوکاڵو رووەك، ئاوی لەسەر دروستکردووەو هەواو گەرمایيو تیشكو رووناکی تێدا دامەزراندووە، لەناو زەویدا چەندەها کانو کانگاو شتی بە کەڵكو سوودی داناوە، لە هەوادا چەندان هێزی پڕ سوودی وەکو کارەباو زەڕڕەی بڵاوکردۆتەوە، لەگەڵ ئەمانەدا دەفەرموێت: من ئێوەی ئادەمیزادم هەڵبژاردووەو رێزم لێگرتوونو بەتایبەتیو لە جوانترین شێوەدا دروستمکردوون بە جۆرێ کە بتوانن و لێتان بێت هەموو ئەو شتانەی بوونەوەر بخەنە ئیشەوە، کردوومن بەجێنشین لەسەر زەویدا، هەموو شتەکانی بوونەوەرم بۆ ئێوە گەردنکەچو ژێربار کردووە.

کەواتە پێویستی سەرشانی ئادەمیزادە . بەحوکمی جێنشینییەکەی . بیرکردنەوەو ئیشکردنو هەوڵدانو خۆڕەنجان بۆ بەکارهێنانی ئەو شتانەی بوونەوەر لە رێی ئاوەدانکردنەوەی سەرزەویدا، لە هەموو شتێکدا گەردنکەچی فەرمانی خوابێو سوپاسی بکاتو بەندایەتی بۆ بکات.

ئەمە لەلایەکەوە، لەلایەکی ترەوە ئایینی ئیسلام بەرنامەی کۆمەڵەو پێویستە ئادەمیزاد لە هەموو ئیشوکارێکیاندا لەسەر رێوشوێنی ئیسلام بڕۆن، خۆ ئیسلام رێوشوێنی دیارو جوانی بۆ هەموو روویەکی ژیان داناوەو هیچ روویەکی بە نادیاری نەهێڵاوەتەوە، گرنگترین رووش بریتییە لە هەوڵدانو ئیشوکارکردن...... هەروەها هەر گەلو کۆمەڵێ دەستی ئیشکەری زۆربێو ئەندامەکانی هەرکەس بە دەوری خۆی هەوڵی ئیشوکار بدات، بە گوێرەی توانای خەریکبێت، بەوە پلەی ژیانیان بەرز دەبێتەوەو رادەی ئابوورییان بڵند دەبێ، دەستەوخواری کەس نابن، مل بۆ کەس کەچ ناکەن، دەست لە کەس پان ناکەنەوە، گیروگرفتو ئاژاوەیان نابێ، کۆمەڵێکی پێشکەوتووو بەختیار ئەبن، کەس ناتوانێ بەروبوومو دەرامەتیان بەرێت بۆ خۆیان، یان بیانووی نابێ کە دەست بخاتە ئیشوکاری وڵاتیانەوە.

بەڵام هەر کۆمەڵێ ئەندامەکانی، یان زۆر لە ئەندامەکانی بە تەمەڵیو سستیو بێئیشی دانیشتن ژیانیان بردەسەر، سروشتییە کەوا پلەی ئابووریو رادەی ژیانیان نزم دەبێتەوە، ئاتاجیو داماوی . بەتایبەتی لەم کاتەی ئێستادا[1] کە کەلوپەلو شتومەك ئەوەندە گران بووە کە بڵێین: ژیان چۆتە کوڵی شێر . ناچاری ئەوەیان دەکات کە تووشی نەخۆشی رەوشتیو کۆمەڵایەتیو دەروونیو دزیو خراپەو بەرتیلو ... هتد بن، یان خۆیانو جوامێریو سەربەستیو دەرامەتی وڵاتیان بفرۆشن بە بێگانە بە شتێکی کەموکوڕی کاتی، ئینجا بۆ هەتا هەتایە بە کۆیلەییو ژێردەستەییو هەناسە ساردی بژینو خاوەنی هیچ شتێکی خۆیان نەبن، چاویان زاقەی بێو خەڵکی بەسەر خێرو بێری وڵاتیانەوە رابوێرێو لاف لێبدات.

لەبەر ئەمانەیە کە ئایینی پیرۆزی ئیسلام . بەرنامەی هەتا هەتایی خوا . لەپێش زیاتر لە چواردە سەدەوە ئیشکردنی لەسەر هەموو کەسێ بە پێویست داناوە، هەرکەسە بەپێی تواناییو لێهاتنی ئەبێ خەریکی ئیشوکارو کردەوەی حەڵاڵو رەوا بێت....

---

[1] – مەبەست ساڵی نووسەرە کە ساڵی (شەستەکان) دەکات.

مادام خێرو بێری زەوی بۆ هەموو کەسە، دەبا هەر کەسە لە ئاستی خۆیەوە بەپێی توانای خۆی هەوڵی بۆ بداتو بە شوێنیا بگەڕێت، نابیٚ و ڕەوا نییە بۆ هیچ کەس (لە سێبەری ئیسلامدا) بە تەمەڵیو بێکاری دابنیشیٚ، لە ژێر هەر ناوو نیشانەیەکدا بیٚو بەهەر بیانوویەکەوە بێت، هەتا بەناوی خواپەرستیو ئایینەوە، یان بە ناوی وازهێنان لە دونیاشەوە بیٚ، لەبەر ئەمە بوو کاتیٚ یارە شیرینەکانی پێغەمبەری خوا . بەهەزاران ستایشو درودی خوایان لەسەر بێت . کاتیٚ کۆچیانکرد بۆ مەدینە، هەرچەندە پشتیوانەکانی مەدینە هاتن بە دەمیانەوەو داوایان لێکردن کە ببن بە هاوبەشیان لە هەموو ماڵو داراییاندا، ئەمان زۆر سوپاسیان بۆ کردنو دوعای خێریان بۆ کردن، بەڵام ڕازی نەبوون کە ببنە بارو بەسەر خەڵکەوە بژین، هاتن خۆیان پەلاماریانداو دەستیانکرد بە ئیشکردن، لە بازرگانیو سەوداو مامەڵە، تا کشتوکاڵو باخداریو کرێکاری، شانازیشیان بەوەوە دەکرد کە بە عارەقی ناو چاوی خۆیان دەژین.

ئیسلام داوا لە موسڵمانان دەکات کە سەربەرزو دڵو دەروون بەرز بیٚ، جگە لە خوا، سەر بۆ کەس نە نەوێنیٚو دەستەوخواری کەسی قبووڵ نەبێت، موسڵمان دەبیٚ ئیشکەرو خاوەن تواناو ماسوولکە پتەوبیٚ ، پێغەمبەری خوا دەیفەرموو: موسڵمانی بەهێزو خاوەن توانا گەورەترو خۆشەویست ترە لەلای خوا لە موسڵمانی بێهێزو لاواز. ئەیفەرموو: دەستی ژووروو چاکترە لە دەستی خواروو.[1] واتە: ئەو دەستەی شت ئەبەخشیٚ چاکترە لەو دەستەی لە ژێرەوەیەو شت وەرئەگریٚ. پیاوێك بۆ سواڵکردن هاتە لای پێغەمبەری خوا، کە پێغەمبەر ﷺ سەیریکرد دەتوانیٚ ئیش بکات هیچی نەدایەو لای خۆی داینا، فەرمانیدا گوریسو تەورێکیان بۆ هێنا، فەرمووی: بڕۆ لەو شاخە بەم تەورە دار ببڕەو بە کۆڵ بیهێنەرەوەو بیفرۆشەو خۆتو خێزانتی پیٚ بەخێوبکە، لە دواییدا سەرم لێبدەرەوە. بە لێکدانەوەیەکی بچکۆلەی ئەم کردەوەیەی پێغەمبەر سیٚ خاڵ دێتە بەرچاو:.

١ – مرۆڤ بەپێی توانا دەبیٚ ئیش بکات، نابیٚ دەرگای سواڵکردن لەسەر خۆی بکاتەوەو بەسەر خەڵکەوە بژیو کەلەبەریٚ بخاتە ئابووری کۆمەڵ، مادام توانای ئیشکردنی هەبیٚ.

٢ – پێویستە لەسەر دەوڵەت . کە نوێنەری کۆمەڵە . خەڵکی بخاتە ئیشەوەو هۆو ئامێری ئیشیان بۆ ڕێك بخات.

٣ – پێویستی دەوڵەتە چاودێریکردنی ئیشوکاری ئەندامانی کۆمەڵو یارمەتیدانیان لە کاتی پێویستدا، ئاگاداربیٚ لە شێوەو جۆرو باری دەرامەتو بەروبووم.

ئیسلام کاتیٚ کە ئیشکردن بە پێویست دادەنیٚ، وەنەبیٚ بۆ ئەم پێویستییە بەیانێك دەربکاتو لە هۆیەکانی ڕاگەیاندنەوە بە ئادەمیزادی بگەیەنیٚو بەس، وەکو یاسا دەستکردەکان پێی هەڵدەستن، ئیسلام وا ناکات، بەڵکو پاڵپێوەنەرێکی نهێنی لەناو دڵدا دروست دەکاتو هانی خەڵك دەدات بۆ ئیشکردن، ئیشکردن شیرینو پڕ لە تام دەکات، ئیشکردن بەرز دەکاتەوەو ڕێز لە ئیشکەر دەگرێتو بەرەو فیداکاریو خەریکبوونی دەبات، ئیشکردن بە هۆی ڕزگاریی جیهانو بە خواپەرستیو بە بەندایەتیکردنی خواو بە هۆی سەرفرازی هەردوو جیهانو بە دەرگای بەختیاریو کلیلی کامەرانیو ڕێگەی گەیشتن بە ڕەزامەندی خواو خۆشنوودی پێغەمبەرو موسڵمانان دادەنیٚ.

قورئان دەفەرموێت: (وَقُلِ اعْمَلُواْ فَسَيَرَى اللّهُ عَمَلَكُمْ وَرَسُولُهُ وَالْمُؤْمِنُونَ....)[2]. واتە: ئەی پێغەمبەر بڵیٚ بە ئادەمیزادەکان: ئیشوکار بکەن، چونکە خوا شتەکان دەبینیٚ، هەروەها پێغەمبەرو موسڵمانانیش دەیبینن. مانای ئەم بینینەش پاداشتدانەوەیە – بە چاکە یان بە خراپە –، خۆشنوودیو ڕەزامەندییە ئەگەر ئیشەکە باش بێت.

هەروەها لە سوورەتی (الجمعة)دا لە باسی نوێژکردنی ڕۆژی هەینیدا دەفەرموێت: (فَإِذَا قُضِيَتِ الصَّلَاةُ فَانتَشِرُوا فِي الْأَرْضِ وَابْتَغُوا مِن فَضْلِ اللَّه)[1]، واتە: لە کاتی بەپابوونی نوێژی هەینیداو کاتیٚ بانگدرا ئەوە بە

[1] – دەقی فەرموودەکە ئەفەرموێت (اليد العليا خير من اليد السفلى) متفق عليه (رياض الصالحين، النووي، ص١٩٢).

[2] – التوبة: ١٠٥.

گورجی بڕۆن بۆ نوێژو زیکریو خواو واز له سهوداو مامهڵه بێنن، که نوێژهکه کراوو لێبوونهوه به خێرایی بڵاوببنهوه بهسهر زهویدا، ههوڵی دهستخستنی رزقو رۆزیو خێرو بێری خوا بدهن.

سهیریکه دهفهرمووێت: ههرکه نوێژ کرا ئیتر مهوهستن، خۆتان مهخهڵافێننو وابزانن مانهوه له مزگهوتدا خێره، خێر له زهویدا بڵاوبووهتهوه، بڕۆن خێری خوا بهدهستبێنن، بێگومان خواپهرستی راستهقینه بریتییه له ههوڵدان، نهك پاڵدانهوهو تهقهتهقکردن به تهزبیحو ناوسکت له برساندا قوڕهی بیو چاوه چاوتبیّ خهڵکی خێرت پێبکهن، دیسان له ههر دوو ئایهتهکهدا خوا داخوازی ئیشکردن دهکاتو به کرداری داخوازیکردن داوامان لێدهکات که ئیش بکهین، وشهی داخوازی (واجبه)، خۆ وازهێنان له کاری پێویست دروست نییه، کهواته ئیشکردن له ئیسلامدا یهکێکه له پێویستییهکان (فهرزهکان).

پێغهمبهری مهزن ﷺ له بابهتی ئیشکردنو هاندانی موسڵمانان بۆ کارو کردهوهو خۆڕهنجاندن، بۆ رازی نهبوون به ژێردهستهییو ملکهچکردنو سواڵکردنو دهست پانکردنهوه لهمو لهو، گهڵێ فهرموودهی شیرینو جوانو هاندهری فهرمووه که ههرهیکهیان یاسایهکی وردو حهکیمانهیهو ههقی موسڵمانه ههمیشه له پێش چاوی خۆیان دابنێو پهیڕهوییان بکات، بۆ نموونه چهند فهرموودهیهك دههێنمهوه:

١– فهرموویهتی: (ههرکهس له موسڵمانان به ماندوویهتی له ئیشی رهوادا شهوی کردهوه، ئهو کهسه لهگهڵ لێخۆشبوونی خوادا ئهو شهوهی بهسهرا دهڕوات)، ئهوهتا هیلاکیو ماندوویهتی له ئیشکردندای کردووه به هۆی لێخۆشبوونی خوا.[2]

٢– ههروهها فهرموویهتی: (هیچکام له ئێوه خۆراکی نهخواردووه باشتربێ لهوهی به دهستی خۆی پێکی بێنێ).[3]

٣– (پیاو ئهوه نییه تهنیا بۆ ئهم دونیایه خهریکبێ، یان ههر بۆ ئهو دونیای خهریکبێ، بهڵکو پیاو ئهوهیه بۆ ههردوو دونیا ههوڵبدات).

٤– جارێك پێغهمبهری خوا پیاوێکی بینی دهستی له ئیشکردندا ئاوسابوو، فهرمووی: ئهمه دهستێکه خواو پێغهمبهری خوا خۆشیان دهوێ، بڕوانهو بیربکهرهوه، بهو دهستانهی خهڵکی بۆ موفهڕك و پیرۆزی ماچیان ئهکهن و ئهیهێنن به سهر چاویاندا، که به زۆری سپیو نهرمهڵهو گۆشتنو ناسكو جوانن، بهوانهی نهفهرموو خواو پێغهمبهر خۆشیان دهوێ، به زۆری ئهوانه دهستی تهمهڵو بێکارن، رهنگه خۆشهویستو پیرۆز نهبن، با خهڵکیش وایان بزانن. بهڵکو پیرۆزو به فهڕ بهپێی تهرازووی ئیسلام دهستی زبری رووشاوی ئاوساوی ههتاو گهستووی ئیشکهره، پێغهمبهر ﷺ بهم دهستهی فهرموو: خواو پێغهمبهر خۆشیان دهوێ.

٥– ههروهها فهرموویهتی: (ئهوهنده ئیش بکه بۆ دونیاتو بۆ دهستخستنی ماڵو سامان، وهکو ههر بژیت و مردنت بهسهردا نهیهت، ئهوهندهش خواپهرستی بکهو بۆ ئهو دونیات کۆشش بکه، وهکو بهیانی بمریت).[4]

٦– پێغهمبهر به هاوهڵکانی فهرموو: ههموو پێغهمبهره پێشینهکان . درودی خوایان لهسهر بێت . شوانییان کردووه، یارهکانی وتیان: تۆیش ئهی پێغهمبهری خوا؟ فهرمووی: بهڵێ، مهڕم بۆ خهڵکی مهککه دهلهوهڕاند به چهند قیراتێ[5].

---

1 – الجمعة: ١٠.

2 – دهقی فهرموودهکه دهفهرمووێت (من أمسى كالاً ـ أي متعباً ـ من عمل يده أمسى مغفوراً له) اخرجه الطبراني في (الأوسط) لكنه ضعيف.

3 – دهقی فهرموودهکه دهفهرمووێت: (ما أكل طعاماً قط خيراً من أن يأكل من عمل يديه) رواه البخاري (رياض الصالحين، ص١٩٥).

4 – فيض القدير (١٢/٢)، (الفقه الاسلامي وادلته/ وهبة زحيلي (٦٣٩٩/٨).

5 – قیرات: سکهیهکی پێش ئیسلام بوو.

٧ – هەروەها: هیچکەس خواردنی لەوە باشتری نەخواردووە کە بە دەستی خۆی فەراهەمی هێناوە، داود پێغەمبەر لە ئیشی دەستی خۆی دەخوارد[1]، زەکەریا پێغەمبەر دارتاش بوو.

٨ – هەروەها دەیفەرموو: (ئەگەر یەکێ لە ئێوە بچێت لەو شاخە بە کۆڵی خۆی دار بهێنێو بیفرۆشێت، خۆی و خێزانی پێ بەخێو بکات، باشترە لەوە کە دەست لە خەڵك پان بکاتەوەو وسواڵ بکات، بیدەنێ یان نەیدەنێ).[2]

ئەبو بەشیر قەبیسەی کوڕی مەخارق ئەڵێ: "پارەی خوێنو رێکخستنی دوو تیرەی دوژمنم هێنابووە سەر خۆم (لە ناو عەرەبەکانی ئەو دەمەدا باوبوو لە کاتی رێکخستنەوەی دوو تیرەی ناکۆکدا کەسێك هەڵئەساو دەیگوت: من پارەی خوێنەکە دەگرمە ئەستۆی خۆم، بەم کارەیان دەگوت: (حماله) دوایی دەگەڕاو کۆی دەکردەوە)، چوومە خزمەتی پێغەمبەرو داوای یارمەتیم لێکرد بۆ (حماله)کەم، پێغەمبەریش ﷺ فەرمووی: قەبیسە بزانە داوای یارمەتی لە خەڵك کردن رەوا نییە بۆ سێ کەس نەبێ... پیاوێ (حماله)ی کردبێ بۆی رەوایە بگەڕێو داوابکات تا تەواوی دەکات، ئیتر واز لە داواکردن بهێنێ، پیاوێ لە ماڵو سامانیا تووشی کارەساتو زیان بووبێ، بۆی دروستە داوابکات تا بەشی ژیان دەست خۆی دەخات، پیاوێ هەژار بکەوێو نابووت ببێ، بە رادەیەك سێ کەس لە خزمی خۆی بڵێن: بەڕاستی هەژار بووە، ئەمیش بۆی هەیە بەشی ژیان پەیدابکات، بێجگە لەمانە ئەی قەبیسە سواڵکردن حەرامەو سواڵکەرەکە بە حەرامیو نارەوایی دەیخوات.[3]

١٠ – هەروەها دەیفەرموو: دەستی ژوورو . پارەدەر . چاکترە لە دەستی خواروو – وەرگر –، لە بەخشینو ماڵ بەختتکردندا لەوانەوە دەست پێبکە کە نانو ژیانو نەفەقەیان لەسەرتە، باشترین خێرو بەخشین ئەوەیە لەسەر بوون بکرێت، هەرکەس خۆی بە خاوێن دابنێ – واتە لەو ئاستەدا نەگرێت خەڵك سواڵی بدەنێو بەسەر خەڵکەوە بژی – خوا خاوێنی دەکات، هەرکەس خۆی بە دەوڵەمەند بگرێ، خوا ئیحتیاجی لادەبات).[4]

١١– هەروەها دەیفەرموو: هەرکەسێ لەسەر سواڵکردن بڕواو بیکات بە پیشەو بە سواڵ منداڵ بەخێوبکات، کاتێ کە بە خزمەتی خوا بگات . لە رۆژی دواییدا . گۆشت بە روومەتییەوە نامێنێ.[5]

١٢– دەیفەرموو: خوا ئادەمیزادی بێ ئیشوکاری خۆش ناوێ، کەستان بێ ئیشوکار دانەنیشێ، هەوڵی دەستخستنی ماڵو رزقو رۆزی بدەن، خۆ ئێوە دەزانن ئاسمان زێڕو زیو نابارێنێ.

ئیشکردن بەندایەتیو خواپەرستییە

ئایینی پیرۆزی ئیسلام ئیشکردن بە گرنگ دەگرێو پلەو پایەی بە رادەیەکی ئەوتۆ بەرزدەکاتەوە کە لە ریزی جیهادو تێکۆشان لە رێگەی خواداو بۆ بەرزکردنەوەی ئاڵای ئیسلام دایدەنێت، یان بە گەورەتر لەوەش سەیری دەکات، چونکە بێگومان ئیشکردن تاقە رێگایە بۆ بەخێوکردنی ئیشکەرو خاوخێزانو دەستو پێوەندو بۆ پاراستنیان لە تیاچوون یان لە تووشی خراپەو نارەوایی هاتنیان، لەلایەکی ترەوە ئیشکردن هۆی دەسەڵاتو توانایی موسڵمانە بۆ بەجێهێنانی خواپەرستی، بۆ پارێزگاریکردن لە قەوارەو گەورەیی وڵاتو میللەت... پێغەمبەر دەیفەرموو: هەرکەس دوو کچ بەخێوبکات تا گەورە دەبن، بە جوانی پەروەردەیان بکات، لە رۆژی دواییدا کە هات منو ئەو وەکو ئەم دوو پەنجەیە پێکەوە ئەبین – پەنجەکانی بەیەکەوە لکان[6] –. هەروەها دەیفەرموو: خوایە من

1 – تا ئێرە فەرموودەکە ئیمامی بوخاری ریوایەتی دەکاتو پارچەکەی تری واتە (و کان زکرا نجاراً) ئیمامی موسلیم ریوایەتی دەکات (١٦٩/٢٣٧٩).

2 – متفق علیە (ریاض الصالحین/ النووي، ص١٩٤).

3 – رواە مسلم/ ریاض الصالحین/ ص١٩٣.

4 – متفق علیە / ریاض الصالحین/ النووي ص ١٩٢.

5 –متفق علیە، هەمان سەرچاوەی پێشوو.

6 – رواە مسلم/ هەمان سەرچاوەی پێشوو، چ١١٧.

داگیرکردنی مافی دوو هەژار.. هەتیوو ئافرەت، بە گوناهی گەورە دادەنێم[1]، لە فەرموودەیەکی تردا هاتووە: ئەوەندە گوناه بۆ گیرخواردنی پیاو بەسە کەوا خاوخێزانی خۆی بە لەناوچوون بگەیەنێ[2].

جارێکیان پیاوێکی بۆشناخ و بە قەلافەت بەلای پێغەمبەرو کۆمەڵێ لە یارەکانیدا تێپەڕی، هەندێکیان وتیان: خۆزگە ئەو قەلافەت و توانایەی لە ڕێی خوادا بەکارئەهێنا؟! پێغەمبەر ﷺ فەرمووی: ئەگەر بڕوات هەوڵ بۆ مندالی ورد بدات، ئەوە لە ڕێی خوادایە، ئەگەر کۆشش بکات لە ڕێی بەخێوکردنی دایك و باوکی پەککەوتوویدا هەر لە ڕێی خوادایە.

ئەبو داود لە بەرائەوە دەگێڕێتەوە، کۆمەڵێ لە یارەکانی پێغەمبەر لە سەفەر هاتنەوە، هەموویان باسی پیاوچاکی هاوڕێیەکیان دەکرد و دەیانگوت: تا ئێستا پیاوی وەك فلانە کەس چاکمان نەدیووە، بەردەوام و بێ وچان لەخواپەرستیدا بوو: هەر کە بەڕێوەبووین و دەڕۆیشتین بە درێژایی ڕێگا قورئانی دەخوێند، لەهەر شوێنێکدا بارمان دەخست تا بەڕێدەکەوتین هەر نوێژی دەکرد، پێغەمبەر ﷺ فەرمووی: ئەی کێ ئیشوکاری بۆ ئەکرد؟ تا فەرمووی: ئەی کێ ئالف و ئاوی ئەدا بە ولاخەکەی؟ وتیان: ئێمە، فەرمووی: دە ئێوە هەمووتان لەو چاکترن.

عومەری کوڕی خەتاب – خوای لێ ڕازی بێت – لە کاتی جێنشینییەکەیدا لەناکاو چووە مزگەوت بینی کۆمەڵێ پیاو لە گۆشەیەکا خەریکی خواپەرستی و نوێژکردنن، وتی: ئەوە چی دەکەن لێرەدا؟ وتیان وازمان لە دونیا هێناوە خەریکی خواپەرستی دەبین، وتی: باشە ئەی چی دەخۆن و بەچی دەژین؟ وتیان: خوا پەك ناخات واتە بە یارمەتی و خێری موسڵمانان دەژین)، عومەر بەدار تێیانکەوت و لە مزگەوت دەریکردن و وتی: بڕۆن ئیش بکەن، هەوڵبدەن، رزق و رۆزی پەیدابکەن، ئەوەیە خواپەرستی، خۆ ئێوە دەزانن ئاسمان زێڕو زیو نابارێنێ[3].

ئیسلام پشتگیری لە کرێکار دەکات

شتێکی روون و ئاشکرایە کەوا ئیشوکارەکانی کۆمەڵ زۆربەیان بێ کرێکارو بەبێ ئیشکردن بەکرێ پێکنایەن و تەواو نابن، هەروەها لەناو کۆمەڵدا زۆر کەس هەن کە کشتوکاڵ و کاروباری تریان نییە، دەبێ بە کرێکاریکردن خۆیان و خێزانیان بەخێوبکەن، جا بۆ ئەوەی خاوەن ئیش لە ئیشەکەیدا دڵنیابێت، کرێکاریش بە دڵسۆزی و بێ فروفێڵ ئیشەکەی بکات.... ئایینی ئیسلام بە شێوەیەکی شیرین لایەنی کرێکار دەگرێ و لادەکاتەوە بەلایەوە و داوای هەموو جۆرە هەق و مافێکی رەوای بۆ دەکات.... پێغەمبەری خوا بە دڵگەرمییەوە باسی کرێکاری دەکردو دەیفەرموو: هەرکەس بە کرێ ئیشی بۆ کردن، مەهێڵن عارەقەکەی وشك بێتەوە کرێیەکەی بدەنێ. دەیفەرموو: خوای گەورە فەرموویەتی: سێ کەس هەن لە رۆژی دواییدا من دژیانم و لە دژیان ئەدووم و داوای تۆڵە لێسەندنیان دەکەم.... پیاوێ بەمن و بەناوی منەوە شتی بدرێتە دەست و غەدری لێبکات و خیانەتی تێدابکات، پیاوێ ئادەمیزادێکی ئازاد بفرۆشێ و نرخەکەی بخوات، پیاوێ کرێکارێ بگرێ کرێیەکەی نەداتێ[4].

کۆکردنەوەی ئەم سێ گوناهە مۆسیقایەکی بەتینی هەیەو ئەوە دەگەیەنێ کە خیانەت و غەدرکردن لەو شتەی لە زیممەی خوادایە، لەگەڵ ئادەمیزاد ئازادکردن بە بەندە و فرۆشتنی، خواردنی هەقی رەنج و ئارەقی کرێکار یەك پلەیان هەیە، لەبەر گەورەیی تاوانەکەیان خوای گەورە پارێزەری خاوەن هەقەکانەو داوای تۆڵەیان بۆ دەکات، جا ئەمە بە ئاشکرا تێمان دەگەیەنێ کە ئیسلام چەند بە گرنگ باری ئیشکەرو کرێکار دەگرێت!!!.

[1] –رواه النسائي و اسناده جيد، هەمان سەرچاوەی پێشوو ص١١٨.

[2] – رواه الحاكم و صححه و وافقه الذهبي، رياض الصالحين، ص١٢٤.

[3] – عمر بن خطاب، شخصية و عصره/ الصلابي ص٢٠٤.

[4] – رواه البخاري.

ئیسلام لەم لایەنگیری کرێکارەو لەم داوای هەق‌و ماف بۆکردنەدا ئاگاداری دوو لایەنی کردووە... لایەنی دەروونی‌و لایەنی ماددی لە ژیانی کرێکاردا، رووی دەروونییەکەی ئەوەیە کەوا کرێکارەکە تێدەگات بەگرنگ دەگیرێ‌و سەرپەرشتی دەکرێ‌و جێگای لە کۆمەڵدا دیارییە. رووی ماددییەکەی ئەوەیە کرێکار بە زۆری موحتاجە بە کرێیەکەی‌و پێویستی رۆژانەی پێیەتی بۆ خەرجکردنی لە رێی ژیانی خۆی‌و خێزانیدا، بە دواخستنی ئازاری پێدەگات‌و ژیانی نارەحەت دەبێ، لەلایەکی ترەوە ئەم شێوەی گوێپێدان‌و لایەنگیرییە پاڵ بە کرێکارەوە دەنێ کە بەخۆشی‌و دڵسۆز ئیشەکەی بکات‌و خۆی نەخلافێنێ‌و خیانەت لەئیشەکەیدا نەکات‌و بە پۆخڵی‌و ناتەواوی ئیشەکە نەکات، بەتایبەتی کە دەبینێ پێغەمبەر فەرموویەتی: (هەرکەس غەش‌و فێڵمان لێبکات لە ئێمە نییە)[1].

پێغەمبەری خوا لە باسی ئەوەدا کە کردەوەی چاکە هەروەکو ئەبێتە هۆی رزگاری‌و سەرفرازی پاشەرۆژو دەسکەوتنی رەزامەندی خوا، هەروەها زۆرکەس لەم جیهانەشدا مرۆڤ بەهۆی کردەوەی چاکەوە لە گیروگرفتی دونیاش رزگاری دەبێت... لێرەدا داستانی سێ کەسمان بۆ دەگێڕێتەوە کە چوونە ئەشکەوتێك‌و بەردێك بەردەرگای ئەشکەوتەکەی لێگرتن، ئەوانیش وتیان: مەگەر باسی کردەوەی چاکەو کردنی بە جێگای تکا لەلای خوای گەورە رزگارمان ببێ... یەکەمیان باسی چاکەکردنی لەگەڵ باوك‌و دایکیدا کرد، دووەمیان باسی خۆگرتنی لە زینا لەگەڵ ژنێکی جواندا کرد، سێیەمیان وتی: خوایە تۆ ئاگاداریت جارێکیان چەند کرێکارێکم گرت‌و ئیشم پێکردن، لە پاشان کرێمدا بە هەموویان، یەکێکیان نەبێ، کرێیەکەی وەرنەگرتبوو رۆیی، منیش کرێیەکەیم بۆ خستە کاسبییەوە تا سامانێکی زۆری بۆ کۆبووەوە، دوای چەند ساڵێك هاتەوە لام‌و داوای کرێیەکەی لێکردم. منیش پێمگوت: ئەو هەموو وشترو وڵاخ‌و مەڕو بزن‌و ئاژەڵەی دەیانبینی هەموو هی کرێیەکەی تۆیە، وتی: ئەی بەندەی خوا گاڵتەم پێمەکە، وتم: گاڵتەت پێناکەم. هەمووی دایەو لێی خوڕی‌و بردی‌و هیچی لێبەجێ نەهێشت. سا خوایە ئەگەر لەبەر تۆ کردوومە لەم بەردە رزگارمان بکە. بەردەکە ترازاو دەرگای ئەشکەوتەکەی بەجێهێشت‌و هاتنە دەرەوە.[2] بەو پێیە لە یاسای کردەوەی چاکەوە، کە یەکێ لەوان چاکەبوو لەگەڵ کرێکاردا، لەو کۆسپە رزگاریان بوو.

ماوەتەوە بڵێین: هەرچەندە ئیسلام نرخ‌و کرێی کەلوپەل‌و کرێکاری دیاری نەکردووە و گێڕاویەتییەوە بۆ کات‌و چەرخ‌و شوێن، لەگەڵ ئەوەدا کرێ‌و مووچەی کرێکار نابێ بەجۆرێکی وابێ زیان بە کرێکار، یان بە خاوەن کارەکە بگات، بەڵکو دەبێ بەجۆرێ رێك بخرێت کە وەکو پەندێکی پێشینان دەڵێ: (نە شیش بسووتێ‌و نە کەباب)، واتە: ئەبێ کەم‌و زۆری کرێی کرێکار بە پێی ئەندازەو پلەی ئیشەکە دیاری بکرێت، ئەگەر ئیشەکە هەمیشەیی، یان وەرزی بێ، ئەبێ بتوانێ بە کرێکە خاو خێزانی کرێکارەکە وەکو هاوسەرانی بژێنێ‌و بە خێویان بکات.

ئیمام ئەحمەد لە مالیکی کوڕی ئەوسەوە دەگێڕێتەوە کەوا: (عومەری کوڕی خەتتاب لە بابەت (بيت المال)ەوە کە دەکاتە وەزارەتی دارایی ئەمڕۆ، سێ سوێندی دەخوارد:

١- بەخوا قەسەم کەس لە کەس زیاتر بەشی بەم ماڵەوە نییە، من زیاتر لە کەس بەشم پێوەی نییە.

٢- بەخوا کەس نییە (لە وڵاتی ئیسلامیدا) بەشی بەم ماڵەوە نەبێ، جا هەرکەسە بەپێی ئیش‌و بەرهەمی، هەرکەسە بە ئەندازەی ماوەی خزمەتی، هەرکەسە بە گوێرەی ئاتاجی‌و پێویستیی.

٣- بەخوا ئەگەر مام ئەو شوانەی لە کێوی سەنعا ئاژەڵ ئەلەوەڕێنێ لەو شوێنەی خۆیا بەشی خۆی ئەگەیەنمێ.[3]

---

1 - رواه مسلم (رياض الصالحين، ص٤٤٨).

2 - متفق عليه/ رياض الصالحين، ص٣٣.

3 - طرق تدريس الدين، عابد توفيق الهاشمي، ل٢٢٩.

ئەبو بەقای بەغدادی زانای گەورەی ئیسلامی، لە وەڵامی کرێکارێکدا کە لە کارگەی دروستکردنی رۆن زەیتووندا ئیشی دەکردو گلەیی لەوە دەکرد کە بە کرێیەکەی ناژی، لە وەڵامدا وتی: تۆ دەتوانیت ئەوەندە کرێ وەربگریت کە لەگەڵ ئیشەکەتا رێکبێت، ئەگەر کارگەکە هی خۆت بووایە، خاوەنەکەشی ئەوەندەی کرێی کارگەکەی بۆ هەیە ئەگەر بیدایە بە کرێ، بێجگە لەوەیش هەقی پاداشی هەیە بە گوێرەی هەوڵدانو سەرپەرشتیکردنو بەرێوەبردنی کارگەکە، لەگەڵ هەقی ئامێرو کەلوپەلەکانی، جا ئەگەر نەتتوانی بەو کرێیە خۆتو خێزانت بەخێوبکەی هەقت هەیە لەسەر دەوڵەت کە ناتەواویت بۆ تەواو بکات، لە خانوو خواردنو بەرگو کاڵاو نوێن، وەکو هاوسەرانت[1] جا بەپێی یاسا گشتییەکانی ئیسلامو بە گوێرەی ئەمانەی پێشەوە، پێویستە لەسەر دەوڵەت کە نوێنەری کۆمەڵە، ئیشوکاری کرێکارو ئیشکەران لەبەر رۆشنایی ئیسلامدا رێك بخات، هەرکەسە لە کاتی خۆیا کرێو مووچەیەکی وای بدرێتێ کە لەگەڵ ئیشەکەیدا رێك بێت، دەبێ فێڵو غەشو خیانەت لە کەس نەکرێتو ماف کەس پێشێل نەکرێت، ئەگەر یەکێ بەو کرێیە نەژیا، یان کارەساتێکی بەسەردا هات ئەو کەسە دەبێ لەریزی هەژارو کەمدەستان دابنرێ، لە (بیت المال) واتە: لە بوودجەو خەزێنەی دەوڵەت ئەو کەموکوڕییەی بۆ تەواو بکرێت، ئەمە پێویستی سەرشانی دەوڵەتە، جا ئەگەر رێکخراوو نەقابەکان بە راستیو بە ئەمینی ئەم دەورەیان بینیو هەرکەسەیان لە شوێنی گونجاوی خۆیدا دانا، ئەوا خزمەتێکی گەورەیان پێشکەش بە گەلو وڵات کردووە کە ئیسلام داخوازی بۆ ئەکاتو جێگای خۆشنوودی خوای گەورە دەبن.

پیشەگەری جێگای شانازییە

ئایینی ئیسلام دەچێ بەگژ ئەو باو و پێوەرەی کۆمەڵدا کە هەندێ ئیش، یان هەندێ پیشەسازی بە سووك و بە نەنگو شوورەیی دائەنێ، موسڵمانان تێدەگەیەنێ کە گەورەییو سەربەرزیو شانازی لەوەدایە موسڵمان بە ئیشکردن هەر جۆرە ئیشێك بێ، بەمەرجێ حەڵاڵو رەوابێو دەستدرێژی بۆ سەر بەرژەوەندی کۆمەڵو هیچکەس لە ئەندامانی کۆمەڵ نەبێ، ماف کەس داگیر نەکات، نەنگیو شوورەیی لەوەدا دەبینێ کە مرۆڤ بە تەمەڵیو سستیو بێکارەیی دانیشێو ببێتە بار بەسەر کۆمەڵەوەو خەڵکی بیژێنن، یا بەهەر ناوێکەوەبێ، یان خەڵکی لە هەر پلەیەکدا دایان نابێت!

پێغەمبەری خوا ﷺ دەیفەرموو: (ئەگەر یەکێ لە ئێوە گوریسەکەی بدات بە شانیداو بە کۆمەڵ دار بێنێو بیفرۆشێ، بەهۆی ئەوەوە خوا بیژێنێ، باشترە لەوە سواڵ لە خەڵکی بکات، بیدەنێ یان نەیدەنێ)[2].

هەروەها دەیفەرموو: خوا بەندەی موسڵمانی خاوەن پیشەی خۆشدەوێ[3]، سەیریکە ئەفەرموێ: خاوەن پیشە، ئیتر هەر پیشەیەکی رەوابێت....

کەواتە بۆ موسڵمان رەوایە، بەڵکو پێویستیو شانازیو سەربەرزییە ئیشکردن، خۆڕەنجاندن، خۆ بەخێوکردن، نانو ژیان دەست خۆخستن، لە رێگەی کشتوکاڵ، یان سەوداو بازرگانی، یان پیشەسازی، یان فەرمانگوزاری، یان هەر ئیشێکی تر بەمەرجێ ئیشەکە رەوابێو سەرنەکێشێ بۆ ناڕەواییو لە رێگایدا تووشی ناڕەوایی نەبێت، ئەو ئیشەی ئەم مەرجانەی تێدا بێتەجێ بەندایەتیو خواپەرستییەو ئیشکەرەکە پاداشتی گەورەی ئەدرێتێ لەلایەن خوای گەورەوە.

---

[1] – الثائر الأحمر. أحمد علی باكثیر، ل١٢٩–١٣٠.

[2] – متفق علیه/ ریاض الصالحین، ص١٩٤.

[3] – دەقی فەرموودەکە دەفەرمووێت (ان الله یحب العبد المحترف) رواه الترمذي و الطبراني و البیهقي و هو ضعیف، الفقه الاسلامي و ادلته (٧/٤٩٨٦).

کشتوکاڵ (جوتیاری)

مەبەستمان بە کشتوکاڵ هەموو جۆرە بەروبوومو دەرامەتێکە کە جوتیارەکان لە زەوی و زارو لە رووەکەکان وەری دەگرن، ئیتر دەغڵو دان، یان بەرو میوە، یان سەوزەبێ.

قورئانی پیرۆز لە شوێنی منەتنان بەسەر ئادەمیزاددا و لە باسی نازو نیعمەتە فراوانەکانی خوادا کە بەخشیونی بە ئادەمیزاد، لە گەلێ لە ئایەتەکانیدا باسی ئەو بنچینەو بنەمایانەمان بۆ دەکات کە بۆ کشتوکاڵ پێویستن..... وەکو خاکی بەپیتو ئامادە، یان ژێربارکردنی زەوی بۆ رواندنو پێگەیاندنی رووەکو شینایی، یا گێڕانو سووڕانی باو هەواو رێژاندنی ئاوو بەفرو باران، هەڵقوڵاندنی کانیو کارێزەکان، یان تیشکو رووناکیو گەرمای خۆرو رووناکیو هەڵکێشو داکێشی مانگ، یان موتوربەکردنی رووەك بەهۆی باوە، ئینجا سەوزکردنو پێگەیاندنو پاراستنی بەوبوومو میوە.... هتد.

ئەمانە بە شێوەیەکن کە کەم سوورەتی قورئان هەیە لەم بابەتەی تیانەبێت. ئەمانە سەرنجمان رادەکێشن بۆ ئەوە پێویستی سەرشانی ئادەمیزاد هەڵبسێت بە بەکارهێنانی ئەم نیعمەتانەی خوا، بۆ ئەوەی ژیان بە کۆمەڵ لەسەر ئەمانە پێکبێت، کەواتە هەستان بە کاری جوتیاری پێویستی ئیسلامی (فرضي كفاية)یەو پێویستە بەشێك تەرخان بکرێ بۆ ئەم کارە، ئەگینا هەموو کۆمەڵ گوناهبار دەبن. پێغەمبەری خوا ﷺ فەرموویەتی: (هەر موسڵمانێك درەختێ بڕوێنێ، یان کشتوکاڵێ بچێنێ، دوایی باڵندەیەك، چوارپێیەك یان ئادەمیزادێك لێی بخوات، خێرو صەدەقەی بۆ ئەوە)[1]. (هەر موسڵمانێ شتێکی رواند هەرچی لێی بخورێت، خێرە، هەرچی لێبدزرێت، هەرچی لەناو بچێ هەر خێرە)[2]. ئەمە بە ئاشکرا تێمان دەگەیەنێ کە خێرو صەدەقەی رووەك بۆ روێنەرەو بۆ ئەوەیە خزمەت و سەرپەرشتی ئەکات، هەتا بمێنێو لێی بخورێتو کەڵکی لێوەربگرێت، با روێنەر نەمێنێ، یان لە موڵکی ئەو دەربچێت.

جارێکیان پێغەمبەر بەیارەکانی فەرموو: (ئەگەر خەریکبوو دونیا ئاخر ئەبوو یەکێك لە ئێوە نەمامە درەختێکی بە دەستەوە بوو، ئەگەر ئەوەندە ماوەی هەبوو کە تێیدا بڕوێنێ، با بیڕوێنێ، چونکە لە هەموو رواندنێکا خێرو چاکە هەیە).

پیاوێك بەلای (ئەبو دەردائی) یاری پێغەمبەردا تێپەڕی بینی خەریکە گوێز دەنێژێ، وتی: ئەوە گوێز دەنێژی خۆ گوێز بە چەند ساڵ دێتەبەرو تۆیش پیاوێکی پیری؟! وتی جا قەیدی چی ئەکات ئەگەر خەڵکی لە بەرەکەی بخواتو پاداشتو خێری بۆ من بێ؟!.

پیاوێك گێڕایەوە وتی: بەگوێی خۆم بیستم پێغەمبەر ﷺ فەرمووی: "هەرکەس درەختێ بڕوێنێو سەرپەرشتی بکات تا پێدەگات، بەرو میوەکەی دەست هەرکەس بکەوێت خێرو پاداشتی لای خوا بۆ ئەوە".

چەند جوانە ئەگەر موسڵمانێ ئەم ئامۆژگاریو مژدەو بەڵێنانە لەبەر چاوی خۆی دابنێ، بەپێی توانای خەریکی رواندنو سەوزکردن بێ، تا بۆی بکرێ شت نەبڕێو شت وشك نەکاتو وێرانکەر نەبێ، بۆ سوودێکی کاتی درەختی بەردار لەناو نەباتو خێری خێرەوەمەندان نەبڕێت.

ماوەتەوە ئەوە بڵێین: هەر گیاو رووەکێ کە ئیسلام بەکارهێنانی بە حەرامو ناڕەوا دانابێت، ئەوە رواندنو پەروەردەکردنی حەرامو گوناهەو نابێ موسڵمان نزیکی بێتەوە بە هیچ کلۆجێ، وەکو تلیاكو حەشیشەو هەرچی تر لەم بابەتە بێت، بەوە رزگاری نابێتو رێگەی نادرێ کە بە خەیاڵی کافرو بێ ئایینەوە بیکات.

پیشەسازی

[1] – متفق علیه/ ریاض الصالحین، ص٧٦.

[2] – متفق علیه/ ریاض الصالحین، ص٧٦.

پرۆژەی خێزانو پرۆژەی کۆمەڵو ژیان، پرۆژەیەکی گەورەو فراوانە، پێویستی بە گەلێ کارگەو پرۆژەی تر هەیە، کە هەر کام لەوانە نەبێ، یان ناتەواو بێت ژیان پێکنایەت، یان نارەحەتو پڕ لە چەرمەسەری دەبێت، بۆیە زانایانی ئیسلام لە کۆنەوە رایان وابووە: هەموو جۆرێکی پیشەسازی بەگشتی پێویستییەکی کۆمەڵایەتی (فرض کیفایة)یە واتە: بە نەکردنی هەرکام لەکۆمەڵ هەمووی گوناهبارو بەرپرسیارە، ئەگەر هەندێك پێی هەڵسان گوناهەکە لەسەر هەمووان لادەچێت.

کەواتە پێویستە کۆمەڵ لەناو خۆیا دابەش ببن، هەر بەشەیان ئیشێك بۆ خۆی هەڵبژێرێت، هیچ ئیش یان پیشەیەك بێ ئیشکەر نەمێنێتەوە، ئینجا بە هەموویان ژیانی کۆمەڵ پێکبێننو قەوارەو گەورەیی وڵاتو میللەت بپارێزنو نەهێڵن تای تەرازووی لە هیچ روو گۆشەیەکەوە لارەسەنگ یان لەقو لۆق ببێ، ئەگەر بەپێی سروشت خۆیان ئەم دابەشەیان نەکرد دەبێ دەوڵەت دەست بخاتە ئیشەکەوەو هەموو گۆشەو کەنارەکانی پڕ بکاتەوە. پیشەسازی گرنگەو هۆی بەرزبوونەوەی وڵات و حەوانەوەی کۆمەڵە، کۆمەڵ هەروەك پێویستی بە کشتوکاڵ هەیە، هەروەها پێویستی بە ئاژەڵ بەخێوکردن هەیەو هەموو جۆرەکانی پیشەسازی هەر لە پێڵاو دورین و رستنو چنین و دارتاش هەتا دەگاتە کارگەو پیشەسازیە گەورەکان، ئەوانە هەمووی فەرزی کیفایەیەو دەبێ بکرێ.

ئیمامی غەزالی – رەحمەتی خوای لەسەر بێت – دەفەرمووێت: "فەرزی کیفایە بریتییە لەو زانیاریو (ئیشو کارانە)ی بۆ بەجێهێنانی ئیشوکاری جیهان پێویستن، وەکو پزیشکی کە پێویستە بۆ مانەوەی لەشساغی، یان حساب کە پێویستە بۆ سەوداو مامەڵەو بۆ دابەشکردنی کەلەپوورو وەسێتی، گەلێ شتی تر، ئەمانە ئەگەر لە وڵاتدا کەس فێریان نەبێو پێیان هەڵنەسێ کۆمەڵ هەمووی گوناهبار دەبێ، ئەگەر هەندێ فێریان بوونو پێیان هەڵسان ئیتر بەرپرسیاری لەسەر ئەوانی تر نامێنێ. کەس سەری سوڕنەمێنێ کە دەڵێین: زانینی زانیاری پزیشکیو بیرکاری فەرزی کیفایەن وەکو جوتیاریو چنینو رستنو رامیاری بەڵکو کەڵەشاخگرتنو بەرگدوورییو .... هتد فەرزی کیفایەن، چونکە ئەگەر لە شارێکدا کەڵەشاخگرێ نەبێ خەڵکی تووشی لەناوچوون دێن، خۆ ئەوەی دەرد دەنێرێ دەرمانی بۆ داناوە، رابەری کردووین بۆ بەکارهێنانی، هۆیەکانی بۆ ئامادەکردووە، دروستنییە بۆ ئادەمیزاد خۆ لەناوبردنو گوێنەدان بە دەرمانو بەهۆی چاکبوونەوە".[1]

پێویستە لەسەر کۆمەڵی موسڵمانان خۆیان فێری هەموو ئیشوکارو هەموو پیشەسازییەك بکەن، لە دروستکردنی دەرزیو دەزووەوە تا ئەگاتە دروستکردنی چەکی ئەتۆم، ئەبێ دەوڵەت رێگا بۆ ئەمانە خۆش بکات و هۆو پێویستییەکانیان بۆ جێبەجێ بکاتو هانی کۆمەڵ بدات بۆ فێربوونی هەموو جۆرە کارو پیشەیەك، تا وای لێدێت کۆمەڵ بتوانێت خۆی بژێنێو پێویستی بە شتومەكو پیشەسازی بێگانە نەبێ، دەرامەتی وڵات نەچێتە گیرفانی خەڵکەوەو کەس بە بیانووی پاراستنی بەرژەوەندی خۆیەوە دەست نەخاتە کاروباری وڵاتمانەوەو دوژمن نەتوانێ پەلاماری وڵاتمان بدات، یان بیر لە داگیرکردنی بکاتەوە. قورئانی پیرۆز ئەفەرموێت: (وَأَعِدُّواْ لَهُم مَّا اسْتَطَعْتُم)[2] واتە: هەرچەند لە تواناتاندا هەیە لە هێزو دەسەلات ئامادەی بکەن بۆ دوژمنەکانتان....

بەمباسە تێگەیشتین کەوا پیشەسازی – هەر جۆرێ بێت – بە مەرجێ گوناهو نارەوا نەبێت، پیرۆزەو جێگای شانازییە، کەواتە نابێ کەس بە چاوی سووك سەیری هیچ پیشەسازییەك بکات، خۆ لە پێشەوە زانیمان پێغەمبەری خۆمانو پێغەمبەرە پێشینەکان شوانییان کردووە، داود پێغەمبەر ئاسنگەر بووە، ئادەم جوتیار بوو، ئیدریس بەرگدروو بوو.[3]

---

[1] – إحياء علوم الدين / ج١، ل١٥.

[2] – الأنفال: ٦٠.

[3] – الحلال والحرام في الإسلام، ل١١٢.

بازرگانی (تجارة)

مەستمان لە بازرگانی هەموو جۆرە کڕین و فرۆشتن و سەوداو مامەڵەیەکە، ئاشکرایە لە کۆمەڵدا کەس نییە پێویستی بە کڕین و فرۆشتن نەبێت، هەر بۆیە پیشەی بازرگانی پیشەیەکی بەربڵاوەو پەیوەندی بە هەموو کەس و هەموو روویەکی ژیانەوە هەیە، لەبەر ئەوە ئاییینی ئیسلام لە قورئان و فەرمووودەدا بانگی خەڵکی بۆ دەکات، گەلێ یاساو نەریتی ڕێکوپێك و گەلێ رەوێڵ و شێوازی بۆ داناوە، رێو شوێنەکانی دیاری کردووە، پەنجەی بۆ خاڵە گرنگەکانی راکێشاوە، نهێنییەکانی روونکردووەتەوەو مژدەو بەڵێنی گەورە گەورەی داوە بەو بازرگانانەی بە ئەمینی و پوختی پێیهەڵدەستن، هەڕەشەی سەختی کردووە لەوانەی کە غەش و فێڵ و خیانەت و ناڕاستی تیادەکەن.

پێغەمبەری مەزن ﷺ دەیفەرموو: (بازرگانیی راستگۆو ئەمین لە رۆژی رستاخێزدا لەگەل پێغەمبەران و پیاوچاکان و شەهیداندا دەبێت)[1]. (بازرگانەکان لە رۆژی دوایدا لە ریزی پیاوخراپاندا دائەنرێن، تەنیا ئەوانەیان نەبێت کە لەخواترس و راست و چاکەکارن). (سێ کەس هەن لە رۆژی رستاخێزدا خوا بۆیان ناڕوانێ و لایان لێناکاتەوە و پاکیان ناکاتەوە...... ئەو بازرگانەی بە سوێندی درۆ کەلوپەلەکەی ساغ دەکاتەوە).

فەرمانبەری (وظیفة)

مەبەستمان لە فەرمانبەری ئەو ئیشوکارەیە کە مووچەی دیاریان هەیە. بۆ موسڵمان رەوایە دەستخۆخستنی رزق و رۆزی لە رێگای فەرمانبەرییەوە سەر بە دەوڵەت بێت یان نا، بەمەرجێ ئیشەکە حەڵاڵ و رەوا بێت و بتوانێ بە باشی بەجێی بێنێ، بۆ کەس رەوانییە خۆی دابنێ بۆ ئیشێ کە لێی نەزانێت، یان لێی نەیەت و نەتوانێ بیبات بەڕێوە.

ئەبو زەڕی غەففاری دەڵێ: داوامکرد لە پێغەمبەر کە لەسەر ئیشێ دامەزرێنێ، ئەویش دەستی دا بەشانمدا و فەرمووی: (ئەبو زەڕ تۆ لاوازی و ئیشیش ئەمانەتە، مایەی پەشیمانی و ریسوایی قیامەتە، تەنیا بۆ یەکێ نەبێت کە هەقی خۆی بداتێ و بە باشی بەجێی بێنێ)[2].

هەروەها دەیفەرموو: دادگەرەکان دەبن بە سێ بەشەوە: یەکێکیان لە بەهەشتایەو دووبەشیان لە ئاگردایە، ئەوەیان کە لە بەهەشتایە پیاوێکە دەزانێ هەق و راستی کامەیەو فەرمانی پێدەدا، ئەوەی بزانێ هەق کامەیەو فەرمانی پێەدا لە ئاگردایە، ئەوەی بەبێ زانین فەرمان بدات لە ئاگردایە.

بە شێوەیەکی گشتی دروستە بۆ موسڵمان نان و ژیان و ئازووخە پەیدابکات لە هەر رێگەیەکەوەبێت، بەڵام بە مەرجێ ئیشەکە حەڵاڵ بێ و ئیسلام بە رەوای دابنێت، نەك خۆی ناڕەوا بێ، یان سەربکێشێ بۆ شتی گوناهو ناڕەوایی، پێغەمبەری خوا نەفرینی کردووە لە نووسەری سوو (ریبا) و لە شایەتەکانی، هەروەکو سووخۆرەکان، نەفرینی کردووە لەو کەسەی کە ترێ دەگوشێ بۆ (مەی) دروستکردن، لەوەی پیاڵە گێڕە، هەروەکو مەیخۆرەکان.

دیسان دەبێ ئیشکەر لە ئیشەکەیدا زیان بە کەس نەگەیەنێ و غەش و فێڵ و خیانەت و خەڵەتاندن و چاوبەستی تیا نەبێ، دەبێ ئیشەکەی رێگەی خواپەرستی لێ نەگرێ و تووشی خراپەی نەکات.

ئیسلام ئیشی پاك و چاکی دەوێ

پێغەمبەری ئیسلام ﷺ لە باسی ئیشکردندا دەیفەرموو: (خوا پێی خۆشە کە هەرکام لە ئێوە ئیشێکی کرد بە چاکی و پاکی و پوختی بیکات)[3].

---

[1] – رواه الترمذي/ و قال حديث حسن (الفقه الاسلامي و أدلته/ (٣٣٠٦/٥).

[2] – رواه مسلم، رياض الصالحين، ص٢٢٦.

[3] – دەقی فەرمووودەکە دەفەرمووێت (ان الله يحب اذا احد عملكم ان يتقنه) أخرجه البيهقي، الفقه الاسلامي و أدلته (٥٠١١/٧).

بەڵێ، ئاپینی پیرۆزی ئیسلام پاکەو شتی پاکی دەوێت، چاکەو شتی چاکی دەوێت، پووختەو پاکیزەیەو شتی پیس و پۆخڵ و گەندەڵی ناوێت، ئەوەتا ئەم فەرموودەیە هانمان دەدا کە هەرکام لە ئێمەی موسڵمان هەر ئیشێکی بە دەستەوە بوو، یان هەر کارێکی پێ سپێردرابوو، بە جوانی و بە تەواوی و بە چاکی و پوختی بیکات، سستی و تەمەڵی و کەمتەرخەمی، یان فێڵ و غەش و خیانەتی تیانەکات، خۆ دەبێت موسڵمان باوەڕی پتەوو خۆشەویستی خوا لە دڵیا جێگیربێ، باوەڕێك کە هەمیشە پاڵی پێوە بنێ بۆ هەستان بە کردەوەی چاکە، ئەو کردەوەیەی کە خوا پێی خۆشە، دەبێت بپارێزێ لەو شتانەی خوا لێیان نارازییەو پێی ناخۆشن، ئەم حاڵەی موسڵمان پێی ئەڵێن (تەقوا)، واتە: خۆپاراستن لە رق و خەشمی خواو هەستان بەو شتانەی کە خوا پێی خۆشە.

جا ئەگەر موسڵمانان ئەم فەرموودەیە لە پێش چاو دابنێن و بەپێی ئامۆژگارییەکەی بجووڵێنەوە، سەرکەوتوو بەختیارو سەرفراز دەبن، خاوەنی رۆژی گوشادو نیعمەتی فراوان و کۆمەڵێکی پڕ لە متمانەو ئاسوودەیی و دڵنیایی و بەیەکەوە گونجاو بۆ خۆیان دروست دەکەن، بێگومان خۆشنوودی و رەزامەندی خوایان لەگەڵدا دەبێت، کە ئەمیش گەورەترین دەسکەوتە.

جا ئەگەر جوتیارەکانمان بە دڵسۆزی کشتوکاڵ بەرهەم بێنن، بە پوختی و پاکی بیخەنە بەردەستی کۆمەڵەوە، غەش و فێڵ و چاوبەست و خەڵەتاندنی تێدا نەکەن، خۆیان سوودمەندو بەهرەوەر دەبن، کڕیاریش دڵخۆش و شادومان دەکەن، پلەی ئابووری وڵات بەرزدەکەنەوە.

هەروەها بازرگان و وەستاو کرێکارو خاوەنی کارگەو پیشەسازییەکانمان.

ئەگەر مامۆستایان لە باخچەی ساوایانەوە تا زانکۆو دواتریش بە دڵسۆزی و گورج و گۆڵییەوە بجووڵێنەوە، لە فێرکردن و پەروەردەکردن و راهێنانی قوتابی و خوێندکارەکانماندا، کەمتەرخەمی و سستی تێدا نەکەن و خۆیان ماندوو بکەن بە گوێرەی ئارەزووو پسپۆڕی و لێهاتوویی وانەکان هەڵبژێرن و بیانگەیەننە مێشکی قوتابی، ئەوە پلەی زانیاری و راژەی رەوشت جوانی لە وڵاتەکەماندا بەرز دەبێتەوە، کۆمەڵمان دەڕازێتەوە بە زانیاری و رەوشتی شیرین، ئەگەر فەرمانبەرەکانمان بە دڵسۆزی و هەستکردن بە لێپرسینەوەوە ئیشوکارەکانی کۆمەڵ بەجێبێنن، بە یەك چاو سەیری ئەندامانی کۆمەڵگە بکەن، جیاوازی نەکەن، ئیشوکاری خەڵکی راپەڕێنن، تەمەڵی و بێتاقەتی بە کارنەبەن، بەرتیل و واسیتە و دزی و شاردنەوەو زوڵم و زۆرو ناهەقی نەکەن، ئەوە سروشتییە کە متمانەو هێمنی و ئاسایش و خۆشەویستی و پێشکەوتن و کامەرانی و بەختیاری دەبێتە کالای باڵای کۆمەڵگەکەمان، هەرکەسە لە ئاستی خۆیەوە هەست بە خۆشی و شادی و دڵنیایی دەکات، خوای گەورەش باڵی سۆزو رەحمەتمان بەسەرا رادەکێشێ و خۆشی هەردو دونیامان پێ دەبەخشێت.

ئیسلام بەرنامەی هەردوو دونیایە

لە پێشەوە زانیمان کە خوا مرۆڤی کردووە بە گەورە و جێنشین لەسەر زەویدا، هەموو شتەکانی بوونەوەری بۆ ملکەچ و ژێربار کردووە، ئیسلامی ناردووە تا ئادەمیزاد بیکات بە بەرنامەی خۆی، بەپێی یاساکانی ئیسلام کاروبارەکانی خۆیان بەجێبێنن و ئیشوکارەکانی بوونەوەر جێبەجێبکەن، هەر کەسێ لە رێبازی جێنشینی لانەدا و فەرمانی خوا بەجێبێنێ و شێوازو رەوێڵەکانی ئیسلام بکات بە باوی کۆمەڵ، ئەو کەسە رزگارو سەرفرازە و بە رەزامەندی خواو بەهەشتی بەرین شاد دەبێت.

کەواتە خوا لە ئیسلامدا داوای ئەوەمان لێدەکات کە هەستین بە کاروباری جێنشینی، واتە بە ئاوەدانکردنەوەی زەوی بە گوێرەی بەرنامەو یاساکانی ئیسلام، دەبێ ئەوەش لە بەرچاوی خۆمان دابنێین کە ئەم دونیا شیرینە پڕ لە برق و باقە قۆناغە، مرۆڤەکان جێیدەهێڵن، ماڵ و نیشتەجێی هەتا هەتایی دونیایەکی ترە، کە بە مردن دەرگای

لەسەر دەکرێتەوە، کەواتە وەکو ئیمامی غەزالی لە کتێبی (إحياء علوم الدين)دا دەڵێت: "ئەگەر کەسێ دوو ماڵ و دوو حاڵی ببێ، راست نییە داوای لێبکرێت واز لە یەکێکیان بێنێ و تەنیا بەوی تریانەوە خەریك ببێ و ئاوەدانی بکاتەوە، وەکو لە پێشەوە فەرموودەیەکمان هێنا کە پیاو ئەوەیە هەوڵ و تێکۆشان بۆ هەردوو دونیا بدات، لە پێشەوە زانیمان ئیشوکاری حەڵاڵ بەندایەتیکردنی خواو خواپەرستییە.

لەمانەوە بە رۆشنی دەردەکەوێت: ئەوانەی لە دژی ئەم دونیایە دەدوێن و داوا لە مرۆڤ دەکەن بە تەمەڵی و بێکاری دابنیشێ و پشت بە خوا ببەستێ و بەس، گوایا موسڵمان هەمیشە دەبێ لە گۆشە و کەنارا بە چڵکنی و کوڵکنی و تۆزو خۆڵەوە و بە مووگرژی وەکو دێوو درنج و ئەهرِنەمووك بژی، گوایا ئەمە (تَوَكُل) پشت بەخوا بەستنە و ئەمە باوەڕی راستەقینە و ئیسلامەتی تەواوە، ئەوانە زۆر هەڵە و دوور لە راستی و دوور لە ئیسلامەتین، ئەوانە لە دونیاو لە پشت بەخوا بەستن (تَوَكُل)و لە واز لەدونیاهێنان (زوهد)و لە سروشتی خاوێنی ئیسلام تێنەگەیشتوون.

دەگێڕنەوە جارێك پیاوێك لە شاخێکدا لەناو دەوەنێکدا رێوییەکی کوێری چوارپەل قرتاو دەبینێ قەڵەوو تێر گۆشتە، ئەویش سەری لەوە سووڕدەمێنێ کە خواردنی چۆن دەست دەکەوێ و چۆن وا قەڵەوە! دەیەوێ لەم نهێنییە تێبگات، بۆیە لە نزیکییەوە خۆی دەشارێتەوە، دوای ماوەیەك دەبینێ شێرێك بە نێچیرێکەوە دێت و هەندێکی لێدەخوات و ئەوی تری بۆ رێوییەکە بەجێدێڵێ، ئەمیش لە دڵی خۆیدا دەڵێ: "راستە رزق و رۆزی بە دەست خوایە و خوا رزقی هەموو شتێك دەدات"، بڕیار دەدات کە ئیتر خۆی نەڕەنجێنێ و بچێتە گۆشەیەکەوە تا ماوە هەر بەخواپەرستییەوە خەریك ببێ، بێگومان لە دڵیدا بە تەمای ئەوە دەبێ لە نهێنییەوە سینی و خوانی بۆ بچێت، چەند رۆژێك بە برسی دەمێنێتەوە و هیچی بۆ ناچێت، بەڵام دەنگێکی نهێنی دەبیستێ: هەستە برۆ ئیش بکەو شێر بەو رێوی داماو بەخێو بکەو خۆت مەکە بە رێوی کوێری بێ دەست و قاچ، ئەم داستانە راستە یان ئەفسانەیە، هەرچۆنێ بێ ئامۆژگارییەکی جوانی پڕ لە حیکمەتی تیایە، ئادەمیزاد لە ژیانیدا دەبێ هەوڵی ئەوە بدات خۆی و خێزانی بەخێو بکات، یارمەتی داماو و لێقەوماو بدات، شێر بێ و خەڵك بژێنێ نەك وەکو هەندێ خەڵك لە سێبەرا بە بێکاری دابنیشێ، خەڵکی رەنج بکێشێ و عەرەق برێژێ ئەم بە رەحەتی بەری رەنجەکەی بخوات. وەکو رێوییە کوێرەکە وابێ، هەر ناوو هەر نیشانێکی هەبێ.

ئەو ئایەت و فەرموودانەی لە دژی دونیا دەدوێن و خەڵکی لێ ئەترسێنن و بە دژایەتی ئەو دونیای دادەنێن، مەبەستیان دونیایە کە مرۆڤ چوار چنۆڵەی بەسەردا بداو دڵ و دەروونی بە تەواوی پێوەی بەسترابێ، جێگەی خواو خۆشەویستی خواو ترسی خوا لەناو دڵیا نەمێنێ، دونیایەکە مرۆڤ لە رێیدا تووشی کوفرو بێدینی و گوناهو خراپە ببێ، دونیایەکە لەناو دڵی مرۆڤدا بێ نەك لە دەستیا، دونیایەکە مرۆڤ بە جێگای هەتا هەتایی سەیری بکات نەك بە قۆناغ و کێڵگەی کشتوکاڵی ئەو دونیا، ئیسلام داوامان لێدەکات واز لەم دونیایە بهێنین و دڵی پێ خۆش نەکەین و بەو چاوەوە سەیری نەکەین، چونکە دونیای ئاوەها دوژمنی خواو (هەوێی)ی ئەو دونیایە، دونیا بەو پێیە دەبێتە بت و هاوەڵی خوا، ئەوانەی تیایدا گوم دەبن بتپەرستن و هاوەڵیان بۆ خوا داناوە، بۆیە پێغەمبەر دەیفەرموو: (داماوی بۆ بەندەی دینارو بۆ بەندەی درهەم و بۆ بەندەی کوتاڵ و کەلوپەل...)[1]، شێخ عەبدولقادری گەیلانی لە ئامۆژگاریەکیدا دەیفەرموو: (تۆ پشتت بەستووە بە خۆت و بە دینارو درهەمەکەتەوە و بە کڕین و فرۆشتنەکەتەوە.. پشتت بە هەرچی بەست ئەوە کردووتە بە خوای خۆت، لە هەرچی بترسی و بە تەمای هەرکەس بی ئەوە خواتە، وابزانی هەرکەس قازانجت پێدەگەیەنێت، یان تووشی زیانت دەکات، وانەزانی کە خوا لەسەر دەستی ئەو تووشت دەکات، دە ئەوە کردووتە بە خوات...)[2] بەڵام ئەگەر دونیا بە قۆناغ و بە جێگای کشتوکاڵی ئەو دونیا دابنرێت،

[1] – ئیمامی بوخاری ریوایەتی دەکات، ریاض الصالحین، ص١٧٥.

[2] – الفتح الرباني، المجلس العشرون، ل٧١.

ئادەمیزاد بە شێوەیەك تیایدا بژیو هەوڵ بداتو رابوێرێ كە زیان بە باوەڕو بە كردەوەی چاكەی نەگەیەنێ، دونیا لەناو مشتیدا بێت نەك دڵی، دونیا خزمەتچیی بێت نەك بتی، دونیا بەم شێوەیە باشترین شتە بۆ ئادەمیزاد، چونكە بێجگە لە ژیانو رابواردنەكەی شوێنو هۆی دەستكەوتنی رەزامەندی خواو بەهەشتی بەرینە!!!!! بۆیە گەلێ لە ئایەتو فەرمووده هانمان دەدەن بۆ كاركردن لە دونیادا: (يَا بَنِي آدَمَ خُذُواْ زِينَتَكُمْ عِندَ كُلِّ مَسْجِدٍ وكُلُواْ وَاشْرَبُواْ وَلاَ تُسْرِفُواْ إِنَّهُ لاَ يُحِبُّ الْمُسْرِفِينَ * قُلْ مَنْ حَرَّمَ زِينَةَ اللّهِ الَّتِيَ أَخْرَجَ لِعِبَادِهِ وَالْطَّيِّبَاتِ مِنَ الرِّزْقِ قُلْ هِي لِلَّذِينَ آمَنُواْ فِي الْحَيَاةِ الدُّنْيَا خَالِصَةً يَوْمَ الْقِيَامَةِ كَذَلِكَ نُفَصِّلُ الآيَاتِ لِقَوْمٍ يَعْلَمُونَ * قُلْ إِنَّمَا حَرَّمَ رَبِّيَ الْفَوَاحِشَ مَا ظَهَرَ مِنْهَا وَمَا بَطَنَ وَالإِثْمَ وَالْبَغْيَ بِغَيْرِ الْحَقِّ وَأَن تُشْرِكُواْ بِاللّهِ مَا لَمْ يُنَزِّلْ بِهِ سُلْطَاناً وَأَن تَقُولُواْ عَلَى اللّهِ مَا لاَ تَعْلَمُونَ).[1] واتە: ئەی نەوەی ئادەم بپۆشنو لەبەر خۆتانی بكەن باشترین بەرگو خشڵو بە هەموو شێوەیەكی رەوا خۆتان برازێننەوە، لە هەموو نوێژێك و لە هەموو مزگەوتو جێگا نوێژێكدا، لە شتی پاكو حەڵاڵ بخۆن و بخۆنەوە، بەڵام لە هیچ شتێكدا زیادەڕۆیی مەكەن (نە لە خواردنو خواردنەوەداو نە لە بەرگو خۆڕازاندنەوەدا) واتە: لە سنوور دەرمەچن و مامناوەندی بن، چونكە خوا لە سنوور دەرچووانی خۆش ناوێت. ئایەتەكە بەوە وازناهێنێ كە بانگمان دەكات بۆ رابواردن بە شتی رەوا، بەڵكو ئەوە بە ناڕەوا دادەنێ كە كەسێ لایوابێ خوای گەورە شتی جوانو پاكو خۆشی حەرامكردووەو دەفەرموێ: ئەی پێغەمبەر پێیان بڵێ: ئەو شتە جوانو شیرینانەی خوا دەریهێناون بۆ ئادەمیزاد و بە بەخشین داویەتی پێیان كە پێیان رابوێرنو خۆشییان لێببینن، كەواتە ئەمانە بۆ خۆشیو رابواردنی موسڵمانە، ئەگەرچی بتپەرستەكانو كافرەكانیش لەم دونیادا هاوبەشییان تێدا دەكەن، لەو دونیادا بەتایبەتی هەر بۆ موسڵمانانە، جا ئەبێ كێ ئەمەی حەرام كردبێ؟!! بەمپێیە شتەكان بە درێژی باس دەكەین بۆ ئەوانەی دەزانن. پێیان بڵێ: ئەوە خوای من بە حەرامی داناوە بریتییە لە شتی زۆر پیسو خراپ ئاشكرابێ یان نهێنی، گوناهو زوڵمو لە سنوور دەرچوون بە ناهەق، ئەوە كە بەبێ بەڵگە هاوەڵ بۆ خوا دابنێ، ئەوە كە بەدەم خۆتانەوە بە دەم خواوە حەڵاڵو حەرام بڵێن بێ ئەوەی بزانن كامە حەڵاڵەو كامە حەرامە: (وَابْتَغِ فِيمَا آتَاكَ اللَّهُ الدَّارَ الْآخِرَةَ وَلَا تَنسَ نَصِيبَكَ مِنَ الدُّنْيَا وَأَحْسِن كَمَا أَحْسَنَ اللَّهُ إِلَيْكَ وَلَا تَبْغِ الْفَسَادَ فِي الْأَرْضِ إِنَّ اللَّهَ لَا يُحِبُّ الْمُفْسِدِينَ)[2]، واتە:: بەو ماڵو سامانەی خوا داوێتی هەوڵی رزگاربوونت بدە لە ماڵو دونیاكەی ترتا، بەشی رابواردنو خۆشی ژیانی ئەم دونیایەت لە بیر نەچێت، چاكە بكە لەگەڵ خەڵكدا وەكو خوا چاكەی لەگەڵ تۆداكردووە، هەوڵی خراپەو وێرانكردن مەدە، چونكە خوا وێرانكەرانی خۆش ناوێت.

پێغەمبەری خوا ﷺ دەیفەرموو: (هیچ شتێ ماڨ بەخیلی پێبردنی نییە تەنیا دوو شت نەبێ... پیاوێ خوا ماڵو سامانی بداتێو ئەویش زاڵ بێت بەسەریداو دەستی تێبخاتو لە رێگەی راستو خێری چاكەدا بەختی بكات، پیاوێ خوا زانیاریو حیكمەتی بداتێو ئەویش بەپێی زانینەكەی بجووڵێتەوەو خەڵك فێر بكات)[3]. هەروەها دەیفەرموو: (حەز لەچی دەكەیت بیخۆو چیت پێ خۆشە بیپۆشە بەمەرجێ خۆت لە دوو شت بپارێزی... زیادەڕۆییو خۆ بەزلزانین). هەروەها: هەر كە خوا ماڵو نیعمەتی دایتێ یا نیشانەی ئەو نیعمەتو بەخشندەییەی خوات پێوە دیاربێت[4]. هەروەها فەرموویەتی: (چەند چاكە ماڵی چاك بۆ پیاوی چاك)[5]. پێغەمبەرانو یارە

---

[1] – الأعراف: (٣١ –٣٣).

2 – القصص: ٧٧.

3 – متفق عليه/ رياض الصالحين، ص٣٨٩.

4 – رواه البخاري، دەقی فەرموودەكەش دەفەرمووێت (اذا آتاك الله مالاً فلير عليك، فأن الله يحب ان يرى أثره على عبده حسناً، ولا يحب البؤس ولا البنائوس).

5 – أخرجه أحمد و ابن منيع (الفقه الاسلامي و ادلته (٧/ ٥٠٠٥).

گەورەکانی پێغەمبەری ئیسلامو زۆربەی پیاوچاکو ئیمامەکان ئیشوکاریان دەکردو ماڵو دارابیان پەیدا دەکردو لە دونیادا بە خۆشی دەژیان، ئەوەیش لە پلەوپایەی لای خوای کەم نەدەکردنەوەو دونیاکەی تری لە کیس نەدەدان. بەڵام ئەمانە ماڵەکەیان لە دەستیاندا بوو، بەسەریدا زاڵبوون، چۆنیان بویستایە دەستیان تێدەخست، نەك دونیا لەناو دڵیاندا بێتو زاڵبێت بەسەریانداو بیانکات بە بەندەی خۆیو لە خواو لەو دونیا دووریان بخاتەوە، هەر لەبەر ئەمەش بوو پیاوی وەکو حەزرەتی سولەیمان، یان عەبدوڕڕەحمانی کوڕی عەوف، یان عوسمانی کوڕی عەفان، یان عومەری کوڕی عەبدولعەزیزو.........هتد بە زاهیدو دونیا نەویست دادەنران.

خاتوو عائیشە رەزای خوای لێبێت پیاوێکی بینی خەڵکی بەسەرشان هەڵیانگرتبوو بە دەوری کەعبەدا دەیانگێڕا، پرسی: ئەمە کێیە؟ وتیان: ئەمە پیاوێکی چاکەو ترسی خوا دڵی کون کون کردووە، واتە زاهیدە، فەرمووی: زوهد بریتییە لە خۆگرتنو عەزم ئەستووریو لێهاتن، موسڵمان بێهێز ناکات بەڵکو هێزو توانای زیاد دەکات، عومەری کوڕی خەتاب لە هەمووومان زیاتر لە خوا دەترسا، کەچی دەڕۆی خێرا بوو، کە ئەدوا خەڵکی دەیان بیست، لە هەرکەسی بدایە ئێشی پێدەگەیاند.[1]

لە بابەتی تەوەکولو پشت بە خوا بەستنەوە، نابێ وابزانین پشت بە خوا بەستن ئەوەیە وەکو رێوییەکە دابنیشینو بڵێین: پشت بە خوا دەبەستینو رۆزیمان بۆ دەنێرێ، نەخێر وانییە بەڵکو دەبێ هەوڵبدەین، تێبکۆشین، ئیشوکار بکەین، وابزانین کە بە هۆی ئەو ئیشوکارو فرمانەوە خوا دەمانژێنێو رزقو رۆزیمان بۆ دەنێرێ، ئەگەر خوا نەیدا ئەوانە سوود ناگەیەنن.

بۆیە پێغەمبەری خوا ﷺ بەو کابرا عەرەبەی وشترەکەی بەرەڵڵا کردو وتی: پشت بەخوا دەبەستم بۆی، فەرمووی: (وشترەکەت ببەستەرەوەو پشت بەخوا ببەستە)[2].

ئیمامی غەزالی لە کتێبی (إحياء علوم الدين)دا دەڵێ: (هەندێ کەس واتێدەگەن پشت بەخوا بەستن مانای وایە: بە جەستە واز لە ئیش بێنی، بە دڵ واز لە تەدبیرو رێکخستنی ئیشوکار بێنی، لە زەویدا وەکو پەڕۆ شڕە بکەوێ، ئەمە باوەڕی نەفامەکانە، چونکە شتی وا حەرامو ناڕەوایە، شەریعەتی ئیسلام وەسفو سەنای پشت بەخوا بەستەکانی کردووە، چۆن پلەی ئایین بە شتی حەرام دەستدەکەوێ؟!! ئاسۆی پشتبەخوابەستن لە جووڵاندنو هاتوچۆی بەندەی خوا بۆ لای مەبەستەکەیدا دەردەکەوێ).[3]

پاکوخاوێنی[4]

ئایینی پیرۆزی ئیسلام زۆر گرنگی داوە بە پاكو خاوێنی، لە دژی پیسیو پۆخڵیو چەپەڵی دوواوە، پاکوخاوێنی دڵو دەروونو مێشكو بیروباوەڕ، پاکوخاوێنی دەمو زمانو دەستو داوێن، پاکوخاوێنی خووورەوشتو باوو پیشە، پاکوخاوێنی لەشو لارو بەرگو کاڵاو قاپو قاچاخو ماڵو حاڵو جێگاو رێگاو خواردنو خواردنەوە، دەستنوێژو خۆشۆرینو بە مەرجو بە پێویست دانانی پاکژی لەشو بەرگو شوێنی نوێژ گەورەترین بەڵگەیە، لە سوننەتی ئیسلامە: لە رۆژی هەینیو جەژنەکاندا خۆشۆرینو بەرگی پاكو خاوێن لەبەرکردنو خۆ بۆنخۆشکردن، دوورکەوتنەوە لە شتی بۆن ناخۆش، وەکو پیازو سیرو شتی تر، پێغەمبەر دەیفەرموو: چی ئەبێ بۆ کەسێ توانایی هەبێ بەرگی تایبەتی هەبێ بۆ رۆژی هەینی، جگە لە جلی ئیشکردن.[5]

1 – مجلة التربية الإسلامية: العدد الثاني عشر، السنة السابعة عشرة ل٢٠.

2 – رواه ابن حبان في صحيحه/ التفسير الميسر، (٤٧١/٢).

3 – إحياء علوم الدين، ج٤ ل٢٥٨.

4 – بۆ ئەم باسە سەیری (الحلال والحرام في الاسلام)، ل٧٠ بکە.

5 – رواه ابو داود و ابن ماجة (فقه السنة: ٢٨٢/٢).

هەروەها دەیفەرموو: خۆتان خاوێن رابگرن چونکە ئایینی ئیسلام پاکوخاوێنە. خاوێنی سەردەکێشێ بۆ باوەڕ، باوەڕ لەگەڵ خاوەنەکەی لە بەهەشتایە.

جارێکیان پیاوێکی سەرو ریش گیڤو ئاڵۆسکاو هاتە لای پێغەمبەر، ئەویش ئاماژەیەکی بۆ کرد، . وەکو داوای پاکوخاوێنی مووەکانی لێ بکات . پیاوەکە رۆیشت مووەکانی رێکخستو هاتەوە لای، پێغەمبەر فەرمووی: ئایا ئاوا باشتر نییە لەوەی یەکێکتان دێتو مووی گرژەی کردووە ئەڵێی شەیتانە! جارێکی تر پیاوێکی بینی مووی سەری گیڤەی کردبوو فەرمووی: ئەوە ئەم داماوە شتێکی دەست نەکەوتووە مووەکانی پێ چاك بکات!.

یەکێ تری بینی جلەکانی چڵکن بوو فەرمووی: ئایا ئەم پیاوە هیچی دەست نەکەوتووە جلەکانی پێ بشۆرێ کابرایە هاتە لای پێغەمبەر بەرگێکی شڕی لەبەردابوو، لێی پرسی: ماڵت هەیە؟ وتی: بەڵێ، فەرمووی: چ ماڵێك؟ وتی: خوا لە هەموو شتێ بەشی داوم، فەرمووی: هەرکە خوا ماڵی پێبەخشیت با نیشانەی نیعمەتو بەخشندەیی خوات پێوە ببینرێت.[1]

تورمزی دەگێڕێتەوە کە پێغەمبەری خوا ﷺ فەرموویەتی: خوا چاکەو چاکی پێ خۆشە، خوا خاوەن کەرەمە و خاوەن کەرەمی خۆش دەوێ، خوا سەخییە و خۆشی لە مرۆڤی سەخی دێت، خۆتانو ماڵتان پاك بکەنەوە و وەکو جولەکە مەبن هەروەها فەرموویەتی: خوای گەورە مرۆڤی کوڵکنو چڵکنو سەرو ریش گیڤی خۆش ناوێ.

کۆتایی

لەم نامیلکە بچکۆلەیەدا تێگەیشتین کە ئیسلام ئایینی ئیشوکارو تێکۆشانە، دژی تەمەڵو بێکارو دەبەنگەکانە، موسڵمان دەبێ ئیش بکات، ماڵ پەیدا بکات، بەڵام ماڵەکە لە دەستیدا بێ نەك لە دڵیدا، خاوەنی ماڵ بێ نەك بەندەی ماڵ بێ.

لە ئیشوکاریدا پشت بەخوا ببەستێو هەموو شتێ لە خواوە ببینێ، بۆیە هیچکاتێ نزیکی شتی پیسو حەرامو ناڕەوا ناکەوێت.

موسڵمان لە هەموو شتێکیدا پاكو خاوێنەو دوورە لە پیسو چەپەڵیی، خوای گەورەش کۆمەكو یاریدەدەرێتی.

[1] – بۆ فەرموودەکان سەیری (الحلال والحرام/ یوسف القرضاوي) بکە.

سەرچاوەکان

بۆ ئەم نامیلکەیە سوودم لەم سەرچاوانە وەرگرتووە :

١ – قورئانی پیرۆز.

٢ – فەرموودەو ژیانی پێغەمبەر.

٣ – تەفسیری (طنطاوي).

٤– في ظلال القرآن: سەید قوطب.

٥ – الحلال والحرام في الإسلام.

٦ – گۆڤاری تەربیەی ئیسلامی.

٧ – گەردوون.

٩ – الفتح الرباني/ الشيخ عبدالقادر الگیلانی.

١٠ – طرق تدريس الدين: عابد توفيق الهاشمي.

١١– الثائر الأحمر: احمد على باكثير

١٢ – العلم يدعوا للأيمان.

دوو خەربزە بە دەستێ هەڵناگیرێ

تێبینییەکی وردیلە لە نێوان ئیسلام و بیروباوەڕەکانی تری جیهاندا

ئایا ئەگونجێ موسڵمانیش بیت و بیروباوەڕێکی دیکەش هەڵگری؟

ئەم پرسیارە لەوانەیە بە دڵی زۆر کەسدا هاتبێ، وەڵامەکەیشی لەلایەن کۆمەڵگەوە بە سادەیی دەدرێتەوە، هەندێ بە "ئەگونجێ"و هەندێکی تر بە "ناگونجێ" کۆتایی پێ بێنن، بەبێ ئەوەی هیچ لایەك بەڵگەیەکی ئەوتۆ باس بکەن کە مرۆڤ پێی دڵنیا بێت و دڵی ئاو بخواتەوە.

لەبەرئەوەی ئەم باسە زۆر گرنگە وە بە هەزاران موسڵمان لە نێو (ئا، نا)ی ئەم پرسیارەدا گیرۆدە بوون و ئەبن، لەبەر ئەوە هەرچەندە سواری ئەو مەیدانەش نیم، پێمخۆشە لەم رووەوە بدوێم و بەپێی توانا وەڵامەکەی روونبکەمەوەو نهێنی و شاراوەکانی دەربخەم، لە دوای خوای پەروەردگار دەست بە داوێنی ئەو پەڕاوە جۆربەجۆرانە بگرم کە لەم رووەوە خزمەتیان کردووە.

دیسان ئەم پرسیارە هەروەکو لە نێوان ئیسلام و کۆمۆنیستیدا بەرپا ئەبێ، هەروەها لە نێوان ئیسلام و دیموکراسی و لە نێوان دیموکراسی و کۆمۆنیستیدا حزور پەیدائەکاتەوە. جا لەبەر ئەوەی بە چاوی رۆشنەوە لە باسەکە بدوێم، ئەمەوێ لە پێشەوە بەکورتی هەندێ لە پەیدابوون و مێژووی دیموکراسی و کۆمۆنیزم بدوێم:

کاتێ حەزرەتی عیسا (درودی خوای لەسەربێت) بوو بە پێغەمبەر[1]، ئاینێکی هێنا بە هیچ جۆرێك لەگەڵ ئایینەکەی حەزرەتی موسا (درودی خوای لەسەربێت) نەبوو، بەڵکو بە پێچەوانەوە ئایینێکی هێنا کە ئەو کەمو کوڕییانەی لە ئایینەکەی موسادا پەیدا بووبوون تەواویان بکات، وەکو ئەفەرموویێت: نەهاتووم بۆ گۆڕینی ئایینەکە بەڵکو هاتووم بۆ تەواوکردنی، وە دەفەرموویێت: نێردراوم بۆ ئەوەی رابەری بەنی ئیسرائیلییە گومڕاو سەرلێشێواوەکان بکەم.[2] لەگەڵ ئەوەشدا[3] جولەکەکان کەوتنە چەوساندنەوەو ئازاردانی خۆی و یارەکانی، هەتا ئەمە درێژەی کێشاو لە ئەنجامدا خوای گەورە عیسای بەرزکردەوە بۆ ئاسمان – بەو شێوەیەی کە هەر خۆی ئەیزانێ –، هەتا پێی ئەچوو ناڕێکییەکە زیاتر پەرەی ئەسەند، تا وایلێهات (هاوڕێکان = حەوارییەکان)ی حەزرەتی عیسا خۆیان شاردەوەو لە ژێرەوە بە نهێنی ئایینەکەیان بڵاودەکردەوە، ئەم کارەساتە سەری کێشا بۆ ئەوەی کتێبێکی پیرۆزی (عیسا) (ئینجیل)و مێژووی ژیانی (عیسا) تەنها دەماودەم بگێڕدرێتەوە، بەڵکو بەش و پارچەکانی (ئینجیل) تەنیا لەناو ژیانی عیسادا باس بکرێت، ئەمەش بوو بە هۆی پەیدابوونی چەند ئینجیلێك لەگەڵ جیاوازی و ناڕێکییاندا، یەکەم ئینجیل بە پشتێ دوای حەزرەتی عیسا نووسرا، مێژوونووسەکان لە بەروارەکەیدا جیاوازییان هەیە، لە ناوەندی (٤٠) ساڵ و (٦٤) ساڵدا لە دوای عیسا، لەو زەمانەی کە (ئینجیل)ی پێهاتووە، چونکە تەنها وەرگێراوی ئینجیل دەستکەوت، رێکەوت وابوو (بولس) کە حەزرەتی عیسای نەدیبوو لە رۆمانییە بتپەرستەکان بوو، بووبوو بە گاور (مەسیحی) ئایینی گاوری پەڕاندەوەو لە ئەورووپادا بڵاوی کردەوە، بەڵام بە شێوەیەك کە تێکەڵاوی کرد بە مادییەت پەرستییە رۆمانییەکەی و رژا بەسەر مەسیحییەتدا لە ئەورووپادا لە یەکەم رۆژییەوە. نەگبەتی گەورەتر لەوەدا بوو کە ئیمپراتۆری رۆمانی (قستنتین) چووە ناو ئەو ئایینە تێکەڵاوەوە، حزبی مەسیحی توانی ببێتە حزبی کاربەدەست لە وڵاتەکەدا لە ساڵی (٣٥٥) زاینیدا، بۆ ئەمە فەرموو بۆ لای (داریری) ئەمریکی لە پەرتوکی (الدین والعلم)دا دەڵێت: "بتپەرستی و هاوەڵ بۆ خوادانان تێکەڵاو بە مەسیحییەتی کرا بە هۆی ناپاکەکان – مونافیقەکان –وە ئەوانەی کە لە دەوڵەتی رۆمانیا جیگەی گەورەیان داگیر کردبوو بە بۆنەی خۆ بە مەسیحی دانانەوە، بەڵام ئەمانە هیچ گوێیان لە ئەرکانەکان و کارەکانی ئایین نەبوو، ئیمپراتۆر قوستەنتین یەکێك بوو لەمانە کە هەموو تەمەنی لە زوڵم و زۆرو خراپەکاری و پیسی و چەپەڵیدا بەسەربرد، گوێی

1 – سەیری (الدین والدولة)ی دکتۆر مستەفا سوباعی، (ل ١٦) بکە.

2 – ئینجیلی مەتا.

3 – سەیری (المستقبل لهذا الدین)ی سەید قوتب (ل ٣٠) بکە.

نەئەدایە فەرمانەکانی ئایینی کڵێسا تەنها لەم دواییەدا نەبیّ". "کۆمەڵی مەسیحییەکان ئەگەرچی ئەوەندە دەسەڵاتیان پەیداکرد توانییان قوستەنتین بکەن بە پاشا بەڵام نەیانتوانی زاڵ بن بەسەر بتپەرستیدا، وە ئەنجامی هەوڵدانیان ئەوەبوو هەموو مەبدەئەکانیان تێکەڵاوکردو لەمە ئایینێکی تازە بەرپا بوو، کە مەسیحی بتپەرستی بوو". "ئەم ئیمپراتۆرە دونیاپەرستە بۆ بەرژەوەندی تایبەتی خۆی مەسیحیو بتپەرستی کرد بەیەك، مەسیحییە راستەقینەکان لە پێشەوە ملەجەڕەیان لە ئیشەکەدا نەکرد، رەنگە بە هیوای ئەوە بووبن کە ئەم ئایینە تازەیە بتوانیّ گەشە بکاتو بتپەرستییەکە بتوێنێتەوە".[1]

بەڵام لە دواییدا ئەم کارەیان بۆ نەکراو ئایینەکە رۆژ بە رۆژ لە (مەسیحییەت) دوورئەکەوتەوەو بەرەو بتپەرستی ئەڕۆیی، ئارەزووی مرۆڤەکانی تێکەڵاو ئەکرا، بەمپێیە چەند سەدەیەکی بەسەرا تێپەڕی. ئا لێرەدا ئایینی (مەسیحی) شێوەیەکی تایبەتی وەرگرت، بەمشێوەیە بە تەواوی لە ئایینەکەی حەزرەتی عیسا (درودی خوای لەسەربێت) دوورکەوتەوە، پیاوانی ئایینی یا پیاوانی کەنیسە بوون بە چینێکی جیاوازو خاوەن دەسەڵات لە هەموو روویەکی ژیانەوە بەتایبەتی لە سیّ مەیداندا:

١- لە مەیدانی رامیاریدا

پیاوانی کەنیسە کەوتنە دەستکێشان بۆ ناو ئیشوکاری وڵاتەکان بە رادەیەك کە (پاپا) تاجی ئەنایە سەر پیاوە گەورەکان، بە ئارەزووی خۆی ئەوەی بیویستایە دایئەناو ئەوەی نەیویستایە لایئەبرد وە بە بانگی بەرز ئەیانگوت: دوو هێز فەرمانڕەوایی گێتی دەکات: أ – هێزی کەنیسە، ب – هێزی پاشایان(میری)، یەکەمیان دەسەڵاتی هەیە بەسەر دووەمیاندا چونکە کەنیسە لێپرسراوە لەلای خوا لە ئیشوکاری پاشایانیش. پاپا (غەریغۆرسی حەوتەم) دەریبڕی: کە کەنیسە خاوەنی دەسەڵاتە بەسەر هەموو گێتیدا، راستەوخۆ ئیشەکانی لە خواوە وەردەگریّ، هەر ئەویش دەسەڵات ئەدا بە پاشاو سەرۆکەکانی، ئەو رایەی بە درۆخستەوە کە دەڵێت ئیمپڕاتۆر سێبەری خوایە لەسەر زەویدا چونکە ئەو بە پشتیوانی هێزی ستەمکارەوە ئیش ئەکات بەڵام کەنیسە چونکە دوورە لەهەڵەوە ئەبیّ دەسەڵاتی هەبیّ بەسەر هەموو کەسێکدا.[2] بەم بیانووەوە کەوتنە دەستخستنە ناو ئیشوکارەکانی میرییەوە بە رەنگیّ کە پاپا (هادریان)ی چوارەم تاجی نایە سەر ئیمپڕاتۆر (فردریك بربروس) وتی: ئیمپڕاتۆر قەرزاری تاجەکەیەتی، ئیمپڕاتۆری بەخششێکەو پێی بەخشیوە، لەمە سەختتر پاپا بێبەشکردنی (حرمان) ئیمپڕاتۆری داهێنا کە جاری وا بوو ئیمپڕاتۆر سیّ رۆژ بە پێخاوسو بەسەری رووتی لەبەر دەرگای پاپادا لەناو بەفرو باراندا ئەوەستا هەتا پاپا لێی خۆشدەبوو، وەکو: (هنری) چوارەم کردی لە ساڵی (١٠٧٦) پاپا بێبەشیکرد، جاری وا بوو کوڕنووشی بۆ ئەبرد وەکو (فردریك) کردی لە ساڵی (١١٧٧) پاپا بێبەشیکرد، پاپا (انسنت)ی سێیەم لە (جون) کە پاشای ئینگلتەرە بوو تووڕە بوو، کاسەی رقی خۆی رژاند بەسەر هەموو ئینگلتەرەداو شەڕی خاچپەرستی (صلیبی)یە بەسەردا بەرپاکردو داوای کرد لە (فیلیپ اغطس)ی پاشای فەرەنسە کە هێرش بەرێتە سەریو داگیری بکاو بیخاتە پاڵ وڵاتەکەی خۆی تا (جون) ناچاربوو داوای لێبوردنی لیّ بکاو ملی بۆ شۆڕکرد ئەمجا لێی بوورد و ئەویش وڵاتەکەی پێشکەشکرد.

٢- لە مەیدانی کۆمەڵایەتیدا

پیاوانی کەنیسە بوون بە چینێکی جیاواز کە دادگای تایبەتییان هەبوو، باجی تایبەتییان هەبوو بەپێی ئارەزووی خۆیان لەسەر گەلەکان دایان ئەنا، زەویو زاری تایبەتییان هەبوو تەنانەت لە زۆر وڵاتدا زیاتر لە چواریەکی هەموو وڵاتەکەیان هەبوو، بەندیخانەی تایبەتییان هەبوو کە زۆرجار تاوانباران هەموو تەمەنیان تیا بەسەر دەبرد، بەمپێیە کەنیسە بوو بە دەوڵەت لەناو دەوڵەتدا بەڵکو لە سەروی دەوڵەتەوە بوو، هەتا پاپا

---

1 – لە کتێبی (ماذا خسر العالم بانحطاط المسلمین) وەرگیراوە.

2 – معالم التأریخ العصور الوسطی.

(یونیفی)ی هەشتەم لە ساڵی ١٢٩٦ فەرمانێکی دەرکرد: (نابێ باج بدرێ بە دەسەڵاتی سەرزەوی، هەر کاربەدەستێ باج وەرگرێ بێبەش دەکرێ).

٣- لە مەیدانی بیردا

کەنیسە رێی تەنگ کردەوە لە هەموو ئەو مرۆڤو گەلانەی کە بە پێچەوانەیەوە بوون لە ئایینو عەقیدەو بیروباوەڕدا.

جەنگی خاچپەرستی هەڵگیرساند لە سەر موسڵمانەکانو (٢٠٠) ساڵی خایاند، پڕبوو لە داماویو خراپەو وێرانکردن، هەمان جەنگی بەرپاکرد بەرامبەری ئەو چینە مەسیحییانەی لە مەزهەبدا جیاوازبوون لەگەڵیدا، وەك: (ئەلبیبەکان)و (والدونیبەکان)و (لوثرو پروتستانتو ئەرسەدۆکسەکان)، لە یەك شەودا هەزار پرۆتستانتیان سەربڕی. دادگایەکی پشکنین (المحکمه التفتیش) یان دانا بۆ لێکۆڵینەوە لە باوەڕو رای ئەوانەی بە تاوانبار دائەنران لە رووی دڵسۆزییانەوە بۆ کەنیسە، وەکو ئەو موسڵمانانەی بە زۆر کرابوون بە مەسیحیو جولەکەو ئەرسەدۆکسو پرۆتستانتو ماسۆنییەکان. لاپەڕەکانی مێژووی ئەم دادگایە پڕە لە دڵڕقیو ساختەکاریو دڕندایەتی، بە شێوەیەکی بێ بەزەییانە چوو بەگژ پیاوانی بیرو فەلسەفەو چارەسەرکردن لە راکەیاندا، وە زۆریانی بە زیندوویەتی سوتاند، وەکو: (جون هس، جیروم البراجی، جان دارك، بروندا، فایتنی)و سەدانی تر، زۆری تریانی خستە بەندیخانەکانەوە، وەکو: (ئەبیلارد، رۆجر بیکۆن، برونر)و هەزارانی تریش، چەندی تریان دوای مردنو کوشتنیان لێ سووتاندن. چەندەهای تریان دەربەدەر کردنو لە ولا ت دوریانخستنەوە. هەندێ لە مێژوونووسەکان قوربانی ئەم دادگایەیان داناوە بە زیاتر لە ٩ ملیۆن مرۆڤ.[1] هەروەکو ئەو زانایانەی کوشتو گرتو دەربەدەر کرد. لەلایەکی تریشەوە چوون بەگژ کەلەپوورو سامانی زانیارییەکەیاندالو هەموویان لەناو بردن، کتێبەکانیانی سووتاندو قەدەغەی کردنو کتێب دانانی یاساغکرد بۆ ئەوەی دڵو مێشکی خەڵکی تێکنەدەنو لە کەنیسە دووریان نەخەنەوە. بەمجۆرە ناڕێکیو جەنگو هەرا لەنێوانی پیاوانی کەنیسەو زانایاندا دەستییپێکرد لە سەدەی شازدەهەمەوە، لە پاشان وردە وردە حکومەتەکانیش دایانە پاڵ زانایان، ئەم بەزمە درێژەی کێشا بۆ سەدەی هەژدەهەم، لێرەدا شۆڕشی زانایان سەرکەوتو پیاوانی کەنیسە رووخان بەجۆرێك کە هەتاهەتایە هەڵنەسنەوە، لە ساڵی (١٧٨٩)دا شۆڕشی فەرەنسی بەرپا بووو سەرکەوتو وتی بە پیاوانی ئایین: "فەرموو بچنەوە جێگەی خۆتان، بۆ گۆشەی کەنیسەکانو مافتان بە ژیانەوە نەبێ". لەو رۆژەوە ئیتر لە ئەوروپادا ئایین دوورخرایەوە لە دەوڵەتو پیاوانی ئایینی دوورخرانەوە لە سیاسەت لە ئیشوکارەکانی ژیان بە شێوەیەکی تێکڕاییو گشتی.

بەم شۆڕشو سەرکەوتنەی زانایانی ئەوروپا بەرگێکی لەبەر خۆی دادڕیو بەرگێکی نوێی پۆشی، لێرەدا تووشی هەڵەیەکی زۆر گەورە هات و خۆی پێ رانەگیرا تیایدا ئەویش ئەوەبوو: چونکە دوژمنەکانی . واتە ئەوانەی شۆڕشەکە زاڵبوو بەسەریاندا . لە ژێر ئالای ناونیشانی ئایینو وتەی خوادا خۆیان پیشان ئەدا، . ئەمەش کە زۆر دوور بوو لە راستییەوە . ئەجەنگان لەبەرئەمە ئەوروپا یەکسەر لە ژێر ئایین دەرچوو، باوەڕی بە خواو بە هیچ ئایینێکی ئاسمانی نەما، بڕوای بە زیندووبوونەوەو پاشەڕۆژو ژیانێکی تر نەما، ئایینێکی نوێی هێنایە پێشەوەو باوەڕی پێکرد کە بریتییە لەماتریالیزمی ماددەپەرستی یان زانیاری پەرستی وەکو زانای بەناوبانگ (سۆمرست مۆم) ئەڵێت: "ئەوروپا باوەڕی بەخوا فڕێداو باوەڕی بە خوایەکی تازە هێنا کە زانیارییە".

لەسەر بناغەی ئەو ماددییەتە کەوتنە رێکخستنەوەو دانانی یاساو رژێمو نەریتەکان، لێرەداو لەسەر ئەم بنەڕەتە بیروباوەڕی سەرمایەداری (مبدأ رأسمالي) هەڵقوڵیو هاتەکایەوە.

بێگومان ئەم یاسایە چونکە چنراوی دەستو دڵو باوەڕی چەند کەسێکە سروشتییە کە لە کاتی ئیشپێکردندا سەرنەکەویو خراپەو کەموکوڕو جەورو ستەمی تێدا ببێ، بەڵێ وابوو هەڵەو زیانو ناڕێکی زۆرو زەبەنە روویداو

[1] – محاکم التفتیش، دکتۆر زەکی عەلی.

ترازووی دابەشکردنی سامان بەسەر کۆمەڵگەدا بەجۆرێك لارەسەنگ بوو کە بە پارسەنگ یا دەسکاریکردن چار نەکرا،لێرەدا زۆر کەس بە بارێکی تردا کەوتنە خولیای گۆڕینی ئەو یاساو رژێمانەو بیروباوەڕی کۆمۆنیستی (مبدأ الشیوعیة) کەوتە چەکەرەکردن‌و ئەویش لەسەر هەمان بناغەو بنەڕەت‌و بە دەم‌و دەس‌و زوبانی چینیٚ لەو ماتریالیستانە هاتەکایەوەو لەدایکبووو کەوتە ناو کۆڕەوە، لەمەوە بە روونی دەرکەوت کە چ بیروباوەڕی سەرمایەداری‌و چ بیروباوەڕی کۆمۆنیستی هەردووکیان بیٚ جیاوازی لەسەر بناغەو بنەڕەتی ماتریالیزمی‌و دوور لە ئایینی دامەزراون‌و هەڵگرانی ئەم دوو بیرە بە هیچ جۆرێك ناتوانن باوەڕ بە هیچ ئایینێك بهێنن‌و شوێنی بکەون، ماددەگەرایی‌و دونیای (مادیات) نەبێت. ئەمە شتێکی ئاشکراو بیٚ پەردەیە بەلای هەرکەسێکەوە کە شارەزایی هەبیٚ – با کەمیش بیٚ – لەم چەرخە نوێیەدا.

بەڵام بۆ دڵنیایت هەندێك لە پەرتووکی (العدالة الأجتماعیة)ی مامۆستای شەهید سەید قوتب (خوا لێی خۆشبیٚ) بۆ دێنم، ئەو پەرتووکەی کە باوەڕپێکراوەو وەرگێڕدراوە بۆ سەر هەشتا زوبانی جیهانی، ئەو پەرتووکە ئەڵیٚ: (مادام ئێستە گێتی بووە بە دوو بەرەوە، بە دوو کۆمەڵی گەورەوە، بەرەی کۆمۆنیستی لە خۆرهەڵات‌و بەرەی سەرمایەداری لە خۆرئاوادا، ئەمەش هەرچەندە بە دیمەن وادیارەو لەسەر هەموو زوبانێك جێی خۆی کردووەتەوە و لە هەموو دڵان چەسپیوە، بەڵام بە لای ئێمەوە دابەشبوونێکی رووالەتییە چونکە سروشتی بیرکردنەوەی ئەوروپا و ئەمریکا لە راستییەکەیدا جیاوازی نییە لە سروشتی بیرکردنەوەی رووسی.[1] هەرودووکیان لەسەر بناغەی ئەوە دروستبوون کە (ماددە) بکرێتە توخمی کاریگەرو دەسەڵاتدار لە ژیاندا، ئێمە بەوە هەڵناخەڵەتێین کە ناکۆکی گەورە هەیە لە نێوان خۆرهەڵات‌و خۆرئاوادا، چونکە ناڕێکییەکەیان لەسەر بەرژەوەندییە نەك لەسەر فیکرەو بیروباوەڕ، هیچیان جگە لە فکرەی ماددییەتی فکرەیەکی تریان نییە. ناکۆکی راستی لە نێوان ئیسلام‌و ئەو دو بەرەیەدا هەیە، هەر ئیسلامە ئەو هێزە راستەقینەی کە رائەوەستیٚ لە بەرامبەر ئەو فیکرە ماددییەی کە ئەوروپاو ئەمریکاو رووسیا کردوویانە بە ئایین‌و وەکو یەك هەموویان بڕوایان پێهێناوە.[2]

ئەنجا کە لەو پێشەکی‌و مێژووی سەرمایەداری‌و کۆمۆنیستییە بووینەوە با بێینە ئەسڵی مەتلەبەکە (مەبەستەکە).

بیروباوەڕەکانی جیهان

بە گوێرەی لێکدانەوەی زانیاری تازە بە تێکڕایی لە جیهاندا تەنیا سیٚ بیروباوەڕ (مبدأ) هەیە:

١ – ئیسلام.

٢ – دیموکراسی (سەرمایەداری).

٣ – کۆمۆنیستی (ئیشتراکی).

چونکە یەکێك لە مەرجەکانی بیروباوەڕ ئەوەیە هەموو کەسیٚ بەبیٚ سەیرکردنی جیاوازی لە زوبان‌و لە نەژادو لە وڵات‌و لە رەنگ‌و روو... هتد بتوانیٚ بچێتە ژێر ئاڵاکەیەوەو بەسەر خۆیدا جێبەجێی بکات. ئەم سیٚ بیروباوەڕە هەریەکەیان – بەلای شوێنکەوتووانییەوە وایە – هەموو جۆرە ئیشوکارەکانی کۆمەڵگەی مرۆڤایەتی بەشێوەیەکی گشتی جێبەجیٚ ئەکات‌و رێکی ئەخات‌و کەموکوڕی ناهێڵیٚ بیٚ ئەوەی کەس ناچار ببیٚ لە هیچ کارێکیدا یا لە گیروگرفتیدا پەناو هاوار بۆ بیروباوەڕێکی تریان بەریٚ لە دووانەکەی کەیان، هەریەك بریتییە لە کۆمەڵە یاساو نەریتێکی پێکەوە گرێدراوە کە بەش بەش ناکرێن‌و لێکجیاناکرێنەوە بە هیچ جۆرێك.

---

[1] – نووسەر (بە رەحمەت بێت) ئەم نووسینەی لە ساڵی (١٩٦٦)دا نووسیوەو ئەو کاتە ئەو دوو بەرەیە بە ئاشکرا جیابوون لە یەکتری (تیشك).

2 – سەیری (العدالة الأجتماعیة، سیدقطب/ ص٢٧٣–٢٧٤) بکە لە چاپی پێنجەمدا.

لەبەر ئەوە هەموو بیروباوەڕێك‌و هەموو هەڵگرێکی رازی نابن کە مرۆڤێ یاخود کۆمەڵێ بیەوێ ئیشوکاری ژیانی دابەش بکات بەسەر بیروباوەڕەکاندا، یا لە هەندێ کارو کردەوەیدا بچێتە ژێر باڵی یەکێکی تریانەوە. بۆ نموونە: یاسای دیموکراسی رازی نابێ لە هیچ ئەندامێکی کە لە کاروبارەکانیدا پێڕەوی ئیسلام یان کۆمۆنیستی بکا و لەسەری پێویست ئەکرێ کە لە هەموو هەنگاوەکانیدا هەر بە گوێرەی ئەو یاسایانە هەنگاو بنێ کە بۆی رێکخستووە، ئەگەر لەوە لایدا ئەوە هەڵگری دیموکراسی نییە.

ئەوەی کە ئەڵێین: "سەرمایەداری‌و کۆمۆنیستی لەسەر یەك رەوڕەوەن، سەرمایەداری قۆناغەو کۆمۆنیستی کۆتایی رێگەیە" مەبەست بەمە ئەوەیە کە هەردوو لایان لەسەر باوەڕی ماتریالیزمین‌و لەسەر فەلسەفەی مامۆستای یەکەمی کۆمۆنیستی (کارل مارکس)ن کە ئەڵێ: سەرمایەداری تا ماوەیەك ئەڕوات دوایی بە ناچاری دێتە سەر بیروباوەڕی کۆمۆنیستی. واتە: واز لەو ئەهێنێ‌و یەتە ژێر باڵی ئەم، نەك ئەم دوانە تێکەڵ بکات، ئەمەش جۆرێکە لە خەوبینین‌و خەیاڵ پڵاوی.

دیسان ئایینی ئیسلامیش کاتێ شوێنکەوتووەکانی بە موسڵمان‌و بە خاوەن باوەڕ دائەنێ کە لە هەموو ئیشوکارو بەسەرهاتیاندا، لە هەموو کردەوەیەکی ورد یا درشتیاندا هەر تەنیا لەسەر بیروباوەڕەکەی ئیسلام بڕۆن و بەس، ئەبێ لە هەموو بەش‌و پارچەو لە هەموو یاساو رژێم‌و نەریتێکدا هەر لە ئیسلام هەڵبگۆزن (لە عەقیدەو باوەڕدا، لە پەرستش‌و پەرستندا، لە پەیوەندییەکانی نێوان مرۆڤدا، لە یاسای خێزانی‌و لە یاسای کۆمەڵایەتیدا، لە یاسای ئابووری‌و کاروباری ژیاندا، لە یاسای رامیاریدا، لە یاسای بیروفیکری زانیاری‌و پەروەردەکردن‌و ئاڕاستەکردندا، لە حوکم‌و فەرمانڕەوایی‌و کاربەدەستیدا، لە پەیوەندییەکانی تاك لەگەڵ کۆمەڵگەو کۆمەڵگە لەگەڵ تاك‌و ئەندامەکانی کۆمەڵگە لەناو یەکدا، پەیوەندی گەل بە دەوڵەتەوەو دەوڵەت بە گەلەوە، لە یاسای ئاشتی‌و جەنگدا)، بەکورتی ئەبێ لە (ئەلف)ەوە تا (یا)ی ژیانیان، لە بێشکەوە تاگۆڕیان هەر لە ئیسلام بن‌و هەر لە ئیسلامەوە بۆ ئیسلامبن، نابێ هیچ کاتێ وە لە هیچ شتێکدا لە ژێر ئاڵای ئیسلام‌و یا لەژێر یاسایەکەی دەربچن بۆ بیروباوەڕێکی تر، ئەمە بەتەواوی قەدەغەیەو یاساغە، ئەبێ چۆن باوەڕیان بە خواو بە پاشەڕۆژ هەیە، ئەبێ بەوپێیەش باوەڕیان بە راستی‌و بە کەڵکی دەنکە دەنکەی ئەو بیروباوەڕەش هەبێ. کە ئیسلامە .... جگە لەمانەش مەرجی یەکەمی بوون بە ئیسلامی مرۆڤ ئەوەیە کە شایەتومان بێنێ، واتە: بە دڵ‌و بە دەم‌و زوبان بڵێ: (أشهد أنَّ لا إله الاّ الله و أشهدُ أنَّ مُحمداً رسول الله) یانی شایەتی ئەدەم کە جگە لە خوا کەس شایەنی پەرستن نییە، وە شایەتی ئەدەم کە موحەممەد ﷺ نێردراوو پێغەمبەری خوایە.

بۆ ئەوەی ئەم شایەتومانەمان راست بێ، ئەبێ هەر خوا بە (إله) بزانین‌و ئەم وەسفی ئیلاهییەت‌و خوایەتییە نەدەین بە کەس‌و بە هیچی تر، کەوابوو با بزانین عەرەبەکان بە کێ وە بەچییان وتووە (إله) تا ئێمە خۆمانی لێلانەدەین‌و بۆ ئەوەی تێبگەین‌و یەکەم مەرجی ئیسلامەتیمان دەست بکەوێت، هەر بەم بۆنەیەوە لە مانای (رب) و (عبد)یش بدوێین بۆ ئەوەی هەر خوا بە (إله)و بە (رب)ی خۆمان دابنێین‌و بەندایەتی هەر بۆ ئەو بکەین‌و بەس.

مانای (إله و رب‌و عبد) لە ئیسلامدا [1]

١ – إله: لە قورئاندا هاتووە بە مانای:

أ. پشتیوان‌و پارێزگاریکەر: (وَاتَّخَذُوا مِن دُونِ اللَّهِ آلِهَةً لِّيَكُونُوا لَهُمْ عِزًّا) (مريم : ٨١)، واتە: جگە لە خوا چەند خوایەکیان بۆ خۆیان گرتووە تا ببنە پشتیوانیان‌و پارێزگارییان بکەن.

1 – سەیری کتێبی (المصطلحات الأربعة في القرآن)ی ئەبو عەلای مەودودی بکە، یا سەیری (پێنج پایەکانی ئیسلام) بکە بەشی یەکەم شایەتومان.

ب . هاوارو پەنا بۆ براوێك كە بێت بە هاواریانەوە: (فَمَا أَغْنَتْ عَنْهُمْ آلِهَتُهُمُ الَّتِي يَدْعُونَ مِن دُونِ اللّهِ مِن شَيْءٍ لِّمَّا جَاء أَمْرُ رَبِّكَ وَمَا زَادُوهُمْ غَيْرَ تَتْبِيبٍ) (هود : ١٠١)، واتە: ئەو خوایانەی كە هاواریان بۆ ئەبردن . جگە لەخوا . نەهاتن بە هاواریانەوە كاتێ كە فەرمانی خوای تۆ هات . ئەی پێغەمبەر . ئەوانە هەر زیاتر تووشی زیانیان كردن.

ج – تكاكەر بەجۆرێ كە بتوانێ دەست بكێشێتە ناو ئیشی خواوە، بۆ پێكهێنانی تكاكەی و دەستگرتنی شوێنكەوتووەكەی:

(وَالَّذِينَ اتَّخَذُوا مِن دُونِهِ أَوْلِيَاء مَا نَعْبُدُهُمْ إِلَّا لِيُقَرِّبُونَا إِلَى اللَّهِ زُلْفَى إِنَّ اللَّهَ يَحْكُمُ بَيْنَهُمْ فِي مَا هُمْ فِيهِ يَخْتَلِفُونَ إِنَّ اللَّهَ لَا يَهْدِي مَنْ هُوَ كَاذِبٌ كَفَّارٌ) (الزمر : ٣)، واتە: ئەوانەی جگە لە خوا چەند خوایەكی تریان گرتووە ئەڵێن: بۆ ئەوە ئەیانپەرستین كە لە خواوە نزیكمان بخەنەوە .

(وَيَقُولُونَ هَـؤُلاء شُفَعَاؤُنَا عِندَ اللّهِ) (یونس : ١٨)، واتە ئەوانە تكاكارمانن لەلای خوا.

د – دیسان بە مانای زیانگەیەنەرو دەستوەشێن هاتووە: (وَلاَ أَخَافُ مَا تُشْرِكُونَ بِهِ) (الأنعام: ٨٠)، واتە: من ناترسم لەوانەی كە كردووتانن بە هاوبەش بۆ خوا.

ه – دانەری شەریعەتو یاساو بەرنامەو رژێم: (اتَّخَذُواْ أَحْبَارَهُمْ وَرُهْبَانَهُمْ أَرْبَاباً مِّن دُونِ اللّهِ وَالْمَسِيحَ ابْنَ مَرْيَمَ وَمَا أُمِرُواْ إِلاَّ لِيَعْبُدُواْ إِلَـهاً وَاحِداً لاَّ إِلَـهَ إِلاَّ هُوَ) (التوبة : ٣١)، واتە: گاورە سەرلێشێواوەكان، زاناو روهبانەكانیان كردوون بە خوا، هەروەها حەزرەتی عیسایش بە خوا ئەزانن، داوایان لێكراوە كە تەنها یەك خوا بپەرستن كە جگە لەو خوایەكی تر نییە.

(عەدی كوڕی حاتەمی تائی) دەڵێ: هاتمە خزمەتی پێغەمبەر ﷺو لەو كاتەدا گاور بووم، هێشتا موسڵمان نەبووبووم، ئەویش ئەم ئایەتەی خوێندەوە، منیش وتم: كوا كەی گاورەكان زاناو روهبانەكان بە خوا ئەزانن؟ ئەویش فەرمووی: ئایا ئەو زاناو روهبانانە حەرامیان بۆ حەلاڵو حەلاڵیان بۆ حەرام ناكەنو ئەوانیش بە گوێیان ناكەن؟ وتم: بەڵێ ئەیكەن. فەرمووی: دەی ئەوە كردن بە خوایە، چونكە حەلاڵكردنو حەرامكردن یانی یاساو شەریعەت دانان، خۆ یاساو شەریعەت دانانیش پیشەی خوایە، هەركەس ئەم ئیشەی كرد ئەوە خۆی بە خوا داناوە، باوەڕپێهێنەرەكانی كردویانە بە خوای خۆیانو موسڵمان نینو هاوەڵیان بۆ خوا داناوە.

ئەم مانایە سەرۆكی هەموو كۆمەڵە ئایینییەكانو هەموو شوێنكەوتەكانیشان ئەگرێتەوە –پەنا بەخوا–.

و – شوێنكەوتووی بە تەواوی كە هەر دوای رەزامەندی ئەو بكەویو لێی لانەدا بەهیچ جۆرێ: (أَفَرَأَيْتَ مَنِ اتَّخَذَ إِلَهَهُ هَوَاهُ) (الفرقان : ٤٣)، واتە: ئەوانە ئەبینی كە هەواو ئارەزووی خۆیان كردووە بە خوای خۆیان، یانی شوێنی هەوایان ئەكەونو بەس. پێغەمبەر ﷺ لەمبارەیەوە دەفەرمووێت: (نابنە موسڵمان تا هەواو ئارەزووتان شوێن ئایینەكەی من نەكەوی)[1].

٢ – رَبّ: دیسانەوە بە چەند مانایەك (رب) هاتووە، لەمانەی سەرەوەو لەمەوپێش كە باسمانكرد، وەكو دانەری بیروباوەڕو یاساو بەرنامە بۆ ژیانو بۆ كاروباری خەڵكی؟

٣ – عبد: عەبدیش بە مانای شوێنكەوتن بە تەواوی هاتووە. پێغەمبەر ﷺ ئەفەرمووێت: (تووشی بەڵاو لەناوچوون بووەو ئەبێ ئەوەی شوێنكەوتووی دینارو درهەمو كوتاڵە)[2]. واتە: ئەوەی ئامانجی لە ژیانا هەر كۆكردنەوەی سامانەو بەشوێنیدا ئەگەڕێو بەس. ئیمامی غەزالی (خوا لێی خۆشبێت) ئەفەرمووێت: هەر شتێ مرۆڤ پێوەی گیرۆدە بووبێو پەیوەند كراو ببێ پێوەیو هەوڵی بۆ بدات، ئەوە عەبدو بەندەی ئەو شتەیە.

ئەمجا ئێمە كاتێ موسڵمانینو پێمان ناوەتە ناو شورای ئیسلامەتییەوە كە خوایەتی بەم مانایەی لەمەوپێش باسمانكردن هەر بە تەنیا بۆ خوای تاكو تەنیاو پەروەردگار دابنێین، یانی بڵێین: جگە لە خوا كەس پشتیوان و

[1] – ذكره النووي في كتاب الحجة للمقدسي عن عبدالله بن عمر و بلفظ: لايؤمن أحدكم حتى يكون هواه تبعاً لما جئت به) و قال أبو أمامة رضي الله عنه، سمعت النبي ﷺ يقول: ما عبد تحت السماء أله الغض الى الله من الهوى. التفسير المنبر، وهبة زحيلي، (٢٩٧/١٣) (تيشك).

[2] – رواه البخاري بلفظ (تعس عبدالدينار، تعس عبدالدرهم، تعس عبدالخميصة، تعس و انتكس و اذا شيك فلا التقش) مختصر صحيح البخاري.

یاریدەدەرمان نییە. جگە لەو هاوارو پەنا بۆ کەسی تر نەبەین، وانەزانین کەس ئەتوانێ دەست بخاتە ناو ئیشوکارییەوە، لەو نەبێ لە کەسی تر نەترسین، تەنیا ئەو نەبێ ددان بە کەسا نەنێین کە دانەری بیروباوەڕو یاسا و نەریت بێ‌و شوێن بەرنامەو یاساو پرۆگرامی ئەو نەبێ شوێن هیچ کەسی تر نەکەوین‌و باوەڕی پێ نەکەین‌و نەچینە ژێر ئالاکەیەوە، هەر شوێنکەوتووی فەرمانەکانی ئەو بین‌و بەس، ملی گوێڕایەڵی بۆ کەس‌و بۆ هیچ کەسێکی تر کەچ نەکەین.

(وَأَنَّ هَـذَا صِرَاطِي مُسْتَقِيماً فَاتَّبِعُوهُ وَلاَ تَتَّبِعُواْ السُّبُلَ فَتَفَرَّقَ بِكُمْ عَن سَبِيلِهِ) (الأنعام : ١٥٣)، واتە: ئەم ئایینی ئیسلامە ڕێگەی ڕاستی منەو تاقە بەرنامەو بیروباوەڕو پرۆگرامی منە، دەسا ئێوە شوێنی کەون‌و مەچنە سەر ڕێگاکانی تر، ئەگەرنا لە ڕێگەی خوا لاتان ئەدەن.

لەم کورتە تێبینییەوە مانای شایەتومان بە ڕۆشنی دەرکەوت کە مرۆڤی موسڵمان بە هیچ جۆرێ بۆی نییە لە هیچ ئیش‌و کارێکیدا بڕواو شوێن هیچ بیروباوەڕێکی تر بکەوێ، چونکە هەر تەنها بە باوەڕپێکردنەکەی لە ئیسلامەتی دەردەچێ، ئیتر چجای ئەوەی شوێنی بکەوێ‌و هەوڵی بۆ بدات – پەنا بەخوا–.

لێکۆڵینەوە بە شێوەیەکی تر

ئەگەر ئێمە جگە لەمانەی پێشەوە سەرنجێك بدەین‌و لێکۆڵینەوەیەکی سادە بکەین، سەرمان لەم ئەنجامەی دواوە دەردەچێت، ئایا چۆن ئەبێ کە تۆ باوەڕت بە خواو بە سیفەتە بەرزەکانی هەبێ‌و لە عەقیدەو بیروباوەڕاو لە پەرستنەکاندا (العبادات) وەکو نوێژو ڕۆژو لەسەر ئیسلام بڕۆیت، کەچی لە ئیشوکاری ژیانداو لە حوکم‌و فەرمانڕەوایداو لە کۆمەڵایەتیداو لە ئابووریداو لە خووپیشەو تەقالیدی ژیانداو لە جۆربەجۆری پەیوەندییەکاندا لەسەر ئایینی سەرمایەداری یان ئایینی کۆمۆنیستی بڕۆیت، کەچی خۆیشت بە موسڵمان بزانی‌و قورئانیش بە ئاوازی بەرز بفەرمووێت: (وَمَن يَبْتَغِ غَيْرَ الإِسْلاَمِ دِيناً فَلَن يُقْبَلَ مِنْهُ) (آل عمران : ٨٥)، واتە: هەرکەسێ جگە لە ئیسلام شتێکی تر بکات بە مەنهەج‌و بەرنامە بۆ خۆی، لێی وەرناگیرێ‌و خوا لێی قەبووڵ ناکات.

ئایا ئیسلام کە دەسکردی خوایە ڕێگەی ژیان‌و پێشکەوتن‌و شارستانی‌و زانیاری‌و دادپەروەری‌و... هتد ئەمانەی نەهێناو مێژوو بە ڕۆشنی ئاگای لێی نییە، تا فلان‌و فیسار هاتن ئەمانەیان ڕێکخست، ئەی ئەگەر وانییە ئەو هەموو شتە ناوازەو ئەو شارستانییەت‌و شێوە شیرینانە چی بوون کە چواردە سەدەیە ئیسلام هێناونی؟! بڕۆ سەیری مێژووی ئیسلام بکە، با سەرسام ببی، ئایا ئەو بڕگەو یاسایانەی تۆ تێدا پەنا بۆ ئایینەکانی تر ئەبەی لە ئیسلامدا نین‌و ئیسلام چارەسەری بۆ دانەناون یان لە ئیسلامدا چارەسەری گونجاوو جوانی بۆ داناوە بەڵام تۆ ئەوەی ئایینەکانی ترت پێ جوانترو چاکترە لەمەی ئیسلام دایناوە...؟ هەرکام لەمانە بڵێیت پێی کافر ئەبیت‌و لە ئیسلامەتی دەرئەچیت. چونکە وەکو ئەزانی ئیسلام دەسکردی خوایەو خوا ناردوویەتی بۆ ئەوەی بەرنامەی گرۆی ئادەمیزاد بێ، هەتاهەتایە مرۆڤەکان لەسەری بڕۆن‌و بیکەن بە پرۆگرام بۆ ژیانی هەردوو دونیایان.

ئایا نابینی خوا بە پێغەمبەرو هەموو موسڵمانەکان ئەفەرموێ: (الْيَوْمَ أَكْمَلْتُ لَكُمْ دِينَكُمْ وَأَتْمَمْتُ عَلَيْكُمْ نِعْمَتِي وَرَضِيتُ لَكُمُ الإِسْلاَمَ دِيناً)(المائدة: ٣)[1]، واتە: ئێستەو لە ئەمڕۆدا ئایین‌و بەرنامەکەم بۆ تەواوکردن‌و بە تەواوی نیعمەتی بیروباوەڕم بۆ ڕێژان‌و ڕازیم کە ئیسلام ئایین‌و بەرنامەتان بێ.

ئەوەیە خوا ئەفەرمووێ: بەرنامەی تەواوم بۆ ناردن‌و لێبووەوە، ئەمجا ئەبێ بەپێی باوەڕەکەی تۆ یا خوا نەیزانیوەبەرنامەو بیروباوەڕی تەواوەتی دانێ یا زانیویەتی بەڵام بەخیلی تیاکردووەو بە کەم‌و کوڕی ناردوویەتی. بە هەرکام لەمانە سەیری بکە تۆ کافری‌و موسڵمان نیت. ڕێگەت نییە لێرەدا پەلەقاژە بکەیت‌و بڵێیت: ئیسلام لە کاتی نەفامی‌و نەزانی‌و دەوری بەردا هات‌و ئەبێ جۆرە بەرنامەو یاسایەك بێنێ کە لەگەڵ عەقڵیەتی ئەو سەردەمەو باوەڕی ئەو کاتەدا ڕێك بکەوێت‌و بگونجێ، خۆ ئێستە کاتی شارستانییەت‌و زەڕڕەو هایدرۆجین‌و چوون بۆ

[1] – ئەم ئایەتە ئاخر ئایەتە کە هاتووەتە خوارەوە.

ئاسمانه، ئەو شتانەی من تیایدا لە ئیسلام لائەدەم پەیوەندی بە شارستانییەتەوە هەیە، ناتوانی بەم بیانووە خۆت رزگار بکەیت چونکە:

١- ئەم بیرۆکەیە لە خۆرئاواوە هاتووەو لەسەر بناغەیەکی ماددی دارێژراوە، ئەم بیرۆکەیەش کاتێ راستە کە دانەری بەرنامەی ئیسلام مرۆڤ بێ‌و نەزانێ لەمەودوا چی روودەدات تا بەرنامەکە وا دابنێ کە بۆ هەموو کاتێ دەست بدات، بەڵام بەرنامەو ئاینی ئیسلام خوا دایناوە و بۆ هەموو کاتێك‌و بۆ هەموو مرۆڤێکی داناوە هەتادونیا دوایی دێت بەجۆرێك کە پێویستی بە گۆڕان نەبێ‌و لەگەڵ هەموو کات‌و هەموو جۆرە رووداوێکدا بگونجێت.

٢- کاتێ ئیسلام هات، بە هاتنەکەی شارستانییەتێکی ئەوتۆی داناوەو دامەزراندووە -وەك مێژوو دەری دەخات - کە ئەم شارستانییەتەی تازەی ئێستە لەوەوە هەڵقوڵیوە، وەکو خۆرئاواییەکان خۆیان دانی پێدا ئەنێن. ئیتر چۆن ئەڵێیت لە بەرنامەی ئیسلامدا ئەو بیروباوەڕانە نییە کە من ئەمەوێت، لەبەر ئەوە شوێن ئەم شارستانییەتە تازەی ئێستا دەکەوم؟!

٣- ئیسلام لە ئیشوکارەکاندا (مەبادیئی کوللی) واتە: بنەما گشتییەکانی هێناوە بۆ دەرهێنانی (جزئیات) و ماددەو برگە یاساییەکان ئیشوکارە جۆربەجۆرەکان، ئەم بنەما گشتییانەی داوەتە دەست زانایان کە بە گوێرەی کات رێکیان بخەن‌و یاسا زۆروزەبەندە لەو بنەما گشتییانەوە دەریان بهێنن.

بۆ نموونە: ئیسلام بڕیاریداوە کە کاربەدەست بە رێگەی راوێژ (شوری) هەڵبژێرێت (وَأَمْرُهُمْ شُورَى بَيْنَهُمْ) (الشورى: ٣٨)، واتە: موسڵمانەکان لە نێوانیاندا ئیشەکانیان بە راوێژە. جا ئیتر شێوەی راوێژەکە چۆن بێ، ئەگەڕێتەوە بۆ رای زانایان.

جگە لەمانەش ئەو شتانەی تۆ تیایاندا لە ئیسلام دەردەچی‌و پەنا بۆ بیروباوەڕەکانی تر ئەبەی - کە بە زۆری لە بابەت ئابووری یا کۆمەڵایەتییەوەیە -[1] ئیسلام بە بەرزترینی شێوە چارەسەری ئەوانەی کردووەو لە جوانترین نیگارا وێنەی کێشاون کە بە هەزاران دڵ شەیداو سەرگەردانی ئەبێ، ئەو راکردنەی تۆ زیاتر لە دەرچوون لە ئیسلام شتێکی تر نییە.

کۆمۆنیستی‌و رەوتی کۆمۆنیستی

بیروباوەڕی کۆمۆنیستی - هەروەك بیروباوەڕەکانی تر - رێگای کۆمۆنیستەکان‌و شوێنکەوتووەکانی نادا لە هیچ ئیشوکارێکیاندا لەسەر بیروباوەڕی ئیسلامەتی یا دیموکراسی بڕۆن، لەسەریان پێویست ئەکات کە لە هەموو روویەکی ژیاندا هەر کۆمۆنیست بن‌و لەسەر بیروباوەڕی کۆمۆنیستی بن، لافلێدان‌و درۆیەکی زۆر سەیرو ناوازە هەیە کە کۆمۆنیستە فریوخواردووەکانی وڵاتی ئێمەی لەسەر ئەڕۆن ئەویش ئەوەیە هەندێکیان ئەڵێن: کۆمۆنیستی بریتییە لە بیروباوەڕێکی ئابووری رووت بۆ رێکخستنی بەروبوومو بۆ دابەشکردنی سامان، ئیتر هیچ جۆرە پەیوەندییەکی نییە بە ناوچەی فەلسەفەو عەقیدەو ئاینەوە.

هەندێکی تریان ئەڵێن: ئێمە گوێمان لەو باس‌و خواسە نییە، ئێمە لە عەقیدە و بیروباوەڕو پەرستشا لەسەر ئاینی ئیسلام ئەڕۆین، بەڵام لە کاروباری ئابووریماندا لە ژیانماندا لەسەر کۆمۆنیستی ئەڕۆین. پێش ئەوەی بچمە ناو ئەم باسەوە بۆ لێکۆڵینەوە بە گوێرەی بەشی دووهەمی وتەکە - کە ئەم قسە دواییەیانە -، کردەوەی پاشایەکی هندستانیم بیرکەوتەوە: کە لە زۆری ئاین لە وڵاتەکەیا بێزار بوو، لەبەرئەوە بڕیاریدا کە لە هەموو ئاینەکان ئاینێك هەڵبژێرێ‌و خەڵکی بخاتەسەرو بیکاتە هۆی یەکگرتنیان، هات ئاینێکی تێکەڵەو دێوجامەیی[2] دروستکرد: لە ئیسلامدا نوێژی هێنا و لە مەسیحێتی رۆژووو لە یەکێکی تردا پەرستنی عەورەتی ژنان‌و لە یەکێکی

[1] سەیری (العدالة الأجتماعية) یان (السلام العالمي والاسلام)ی سەید قوتب بکە.

[2] - دێوجامە: بەو پارچە قوماشە ئەوترێت کە لە ئەنجامی دروینی چەندین پارچە پەڕۆ بەیەکەوە دروست دەکرێت (تیشك).

تردا موفەڕكی شیاكەی رەشەولاّخ و ...هتد، لە ئەنجامدا بە جۆرێ دەرچوو كە پیسترین شێوەی هەبێ، هیچ كەسێ پێی رازی نەبووو چارەنووسی هەر گۆڕكردن بوو.

ئەمەی بەردەمیشمان هەر لەو وێنەدا دەرئەچێ، چونكە چۆن ئەبێ یەكێ ماددیو ماددەپەرست بێو كەچی هەر لەو كاتەدا باوەڕی بە گیانیش ببێو بە راستی بزانێو ماددییەت بە هەڵەو ناڕاست بزانێ. ئەو درۆیەی كە ئەمانە دەیكەن زۆر لە راستییەوە دوورە و بە هیچ جۆرێ بە حەقو راستییەوە نالكێ. چونكە ئەوەبوو بۆمان دەركەوت كە ئیسلام بە هیچ كلۆجێ رێگەی موسڵمانان نادات لە هیچ شتێكدا لە ئیسلامەتی دەرچێو شوراكەی بشكێنێ، دیسان كۆمۆنیستی رێگەی ئەوە نادات كە ئەندامەكانی دوو جۆربنو بەتایبەتی نایەڵێ باوەڕیان جگە لە ماددە بە شتێكی تر هەبێ، كۆمۆنیستی . وەك بیروباوەڕەكانی تر . بریتییە لە فەلسەفەو لە یاسا وەكو ئابووری كۆمەلاّیەتیو... هتد.

لە پێش ئەوەی كە بیروباوەڕێكی ئابووری بێ، بیروڕایەكی فیكریو بیرییەو لەسەر بناغەی فەلسەفەی ماتریالیزمی بەرپا ئەبێ، ماددە بەسەرچاوەی هەموو هێزێك دائەنێو (تەفسیری ماددی جەدەلی بۆ مێژوو) بە یەكەم رێگا دائەنێ بۆ گەیشتن بە هەموو حەقیقەتێ، كەوابوو جگە لە ماددە هیچی تر نییە، خۆ لە هەموو كەسێكەوە دیارە كە ئەو زانایانەی كۆمۆنیستیان داهێناوە ماددی بوونو باوەڕیان بە خواو بە فریشتەو بە شەیتانو بە گیانو زیندووبوونەوەو بەهەشتو دۆزەخو بە ژیانی دواییو بە جیهانێكی تر نەبوو، (ماركسو ئینگلیز) دەڵێن: (داناني خوا خورافەیەكی كۆنەو پێغەمبەرەكان درۆ دەستبڕو درۆزنو فریودەرن، ئایینەكەیان دەستەداوێكن بۆ گرتنو هەڵخەڵەتاندنو خنكاندنی گەلو مرۆڤەكان داهێنراون)، بەلایانەوە وایە كە پێویستە لەسەر رۆشنبیران هەوڵبدەن بۆ لابردنی خورافەی (خوا)، پێویستترین شت لە دونیادا نەهێشتنی وشەو مانای ئایینەكانە – لە هەر بەرگو بە هەر ناوێكەوە بن – تا بەسەر ئاییندا سەرنەكەونو گۆڕی نەكەن خۆیان بە كۆنەپەرستو خوراف دائەنێنو نەبوون بە مەدەنیو پێشكەوتوو. بۆ ئەوەی دەریبخەن كە كۆمۆنیستی خاوەنی فەلسەفەو فیكرەیەو جیاكردنەوەی فەلسەفەكەی لە ئابوورییەكەی نابێو رەوا نییەو ناگونجێ. با بچین بۆ لای زاناو فەیلەسووفو بیریارەكانی كۆمۆنیستی، چونكە بیروڕای ئەوان بەڵگەیەو لافلێدانی خەڵكی تر هەڵدەوەشێنێتەوە.

(فیورباخ) مامۆستای فەلسەفەی (كارل ماركس) لە كتێبی (مبادئ الفلسفة)و (جوهر المسيحية)دا ئەڵێت: (ئایین بریتییە لە زەروویەك (زالویەك) كە خوێنی مرۆڤایەتی ئەمژێو پێی گەورە ئەبێو هەواو ئارەزووی گەورەیی لە مرۆڤدا ئەمرێنێ، خوایش هەر خورافەیەكەو لە واهیمەو مەترسی نانەبەر كۆمەڵگاوە هەڵقوڵیوە) لێرەدا ماركس رەخنە لە مامۆستاكەی ئەگرێو ئەڵێت: (دیارە هێشتا باوەڕ بە خورافیاتی پێماوە، ئەگەرنا ئەم لێكۆڵینەوەو بەپارێز بۆ رۆیشتنەی بۆچییە" یەكسەر وەرە سەرشەقامو بڵێ: گێتی هەر ماددەیەو هەر خۆی مێژووی دروستكردووە، جگە لە ماددە شتێكی تر نییە). لە كتێبی (نقد فلسفة الحق عند هيجل) ماركس ئەڵێت: (بەگژاچوونی ئایین ئەمانگەیەنێتە ئەم ئەنجامە: مرۆڤ خۆی سەربەستو ئازاد نابێت ئەگەر بێتو ژیانو بوونی لە یەكێكی ترەوە بێ، چونكە ئەگەر یەكێكی تر جگە لە خۆی دروستی كردبێ یا هیچ شتێكی بە دەست كەسێترەوە ببێ ئەبێ گەردنكەچی بۆ بكات، ئەمەش لەگەڵ بەرزی مرۆڤدا رێك ناكەوێت، لەبەرئەوە شتێكی پێویستییە لەسەر مرۆڤی كۆمۆنیستیی كە باوەڕی وابێ زیاتر لە مرۆڤ كەسێكی تر نییە، مرۆڤ خۆی دروستكەری مێژووەو بالاّدەسیی نییەو هیچی بە دەست كەس نییە). لە شوێنێكی تری كتێبەكەدا ئەڵێ: (مرۆڤ خۆی بەرزترین شتە بۆ خۆی، زیاتر لە خۆی كەس نییە).

دیسان هەر (ماركس) لە نامەیەكدا كە بۆ (هردن)ی ناردووە بێ پێچوپەنا دەریئەبڕێ كە جیاكردنەوەی بێ ئایینی (الحاد) لە ئابوری ناگونجێو ڕێ نادرێ. ئایینی كرێكار ئەبێ رەگو ریشە دابكوتێ لەسەر باوەڕی خوا نەبوون، ئەبێ كرێكار هەوڵبدات بۆ تازەكردنەوەی خوایەتی مرۆڤ!!

چەند جار لە وتاردا وتوویەتی: (ئایینی کرێکار ئەو ئاییندەیە کە مرۆڤ ئەکات بە خوا).

هاوەڵو هاوکارەکەی (مارکس) کە (ئینگلیز)ە لە پەراوێزیدا لەسەر کتێبی (جوهر المسيحية)ی (فیورباخ) ئەڵێت: لەم کتێبەوە حەماسەتو دەم گەرمیمان بۆ پەیدا بوو، هەموومان چووینە ژێر ئاڵای فیورباخ، ئەم کتێبە ئاخر شتێك کەوا دەریخستووە، باوەڕهێنان بە خوا لە وەهمو ترسی کۆمەڵایەتییەوە بەرپابووە.

لینین لە پەراوێزی هەمان کتێبدا دەڵێ: "لەم کتێبەدا رەخنەگرتن لە ئایینو سەلماندنی کە پارچەیەك ئەفسانەیە لە هەموو روویەکەوە، بە روونی باسکراوەو ئەبێ ئێمە بە شێوەیەکی ئاشکرا ددان بەم راستییەدا بنێین". هەروەها ئەڵێ: "ئایین تلیاکی گەلەو سەرخۆشکەرو بێهۆشکەرێکی پیسە".

لەو کتێبەدا کە بۆ یەکگرتنی کۆمۆنیستەکان دایناوە، ئەڵێ: "پێویستە ئێمە بچین بەگژ ئاییندا، ئەمەش ئەلف بای ماددەگەرایی و کۆمۆنیستییەو ئایینو کۆمۆنیستی هیچکاتێ یەکناگرنو پێکەوە کۆنابنەوە نە لە مەیدانی بیرکردنەوە و نەزەریداو نە لە مەیدانی ئیشوکاردا"[1]. بەرزترین وێژەوان (ئەدیب)ی کۆمۆنیستی (مەکسیم گورگی) لە کتێبی (أينَ الله)دا ئەڵێ: ئەی گەل هەر تۆ خوای منی، تۆ دروستکەری ئەو خوایانەی کە دروستت کردوون، ئەی گەل جگە لە تۆ خوایەکی تر نییە چونکە تۆ تەنیا خوایو پێکهێنەری شتی ناوازەی، تۆ پیرۆزو بە فەڕیت، من باوەڕم بەمە هەیەو ددانی پێدا ئەنێم.[2] نووسەری بەناوبانگی کۆمۆنیستی (أ. جاکوفینکی) لە رۆژنامەی براڤدا لە رۆژی (١٩٦٥/٦/٢٩)دا لەژێر ناونیشانی (مارکسیزم لینینیزم ئایین)دا ئەڵێ: هێشتا لەناو ئێمەدا هەندێ کەس هەن کە باوەڕیان بەخوا ماوە، خورافاتو پڕووپووچێتی ئایین کاری تێکردوون، هی وایان هەیە هەر (طقوس) پەرستیشی ئایینی بەجێ دێننو رۆژووی سی رۆژەی رەمەزان ئەگرن، بێگومان ئەم جۆرە باوەڕە چەپەڵە زیان بە فیکرو مێشك ئەگەیەنێ هەروەکو زیان بە ئابووری وڵاتیش ئەگەیەنێ.[3]

ستالین ئەڵێ: گێتی (عالەم) نە خوا دروستی کرووەو نە کەس، هەر بووەو هەر ئەبێ، بڵێسەیەکی زیندووەو هەرگیز ناکوژێتەوە.٤

لە رۆژی (١٩٦٥/١١/٩)دا یەکێتی قوتابیانی سودان هەستان بە گرتنی کۆنگرەیەك بۆ لێکۆڵینەوە لە گیروگرفتەکانیان، لەو کاتەدا قوتابییەکی کۆمۆنیست هەستاو دەستیکرد بە وتەی ناشیرینو بێ ئابڕووانە بەرامبەر بە پێغەمبەرو خێزانەکەی کە خوا لە قورئاندا شایەتی پاکیو خاوێنی داوە، وتی: من کۆمۆنیستمو باوەڕم بە بوونی خوا نییە، شانازی ئەکەم کە مێشکم پاکبووەتەوە لە خورافەی خوا، لێرەدا جەماوەر هێرشیان بردە سەرو پەلاماریان دایە، بەڵام پۆلیس نەیانهێشت بیکوژن، ئەمە درێژەی کێشاو گەل کەوتنە خۆپیشاندانو هێرش بردنە سەر حکومەت تا ناچاریان کرد بە داخستنی بارەگاکانی حزبی کۆمۆنیستی لە سوداندا.[5]

لاموایە لە پەنای خواوە توانیمان وەڵامەکە روونبکەینەوەو دەرمانخست بەببێ پەردە کە ناگونجێ مرۆڤ کۆمۆنیستیش وموسڵمانیش بێ بەهیچ کلۆجێ، نابێ (خورمژی) بوێ بەڵکو یا خورما یان مێوژ.

خوێنەری بەڕێز دەبێ سەیری راستییەکان بکاتو ئیتر گوێ نەدات بە (توقيه)و دوو روویی ئەم یان ئەو کە بەردەوام خەریکی فریودانی رۆڵەی موسڵمانانو ئەم لادانە گەورەیان لا ئاسان کردوون، ئیتر ئەو کەسانە با بەناو دکتۆریش بنو خاوەنی بڕوانامەو شۆرەتیش بن یان با مەلاو مێزەر بەسەر بن یان با شێخو عەبا لەبەرو پیاوی دیاری ناو خەڵکیش بن.

---

1 – سەیری گۆڤاری (المسلمون) بکە ژ/ ٦ ساڵی ١٩٥ بە ناونیشانی (معسكرات ثلاث).

2 – کتێبی (دعوة الاسلام واقيعية لا خيال)ی دکتۆر مصطفى السباعي.

3 – گۆڤاری (المجتمع) ژ/ ١٠ ساڵی پێنجەم، ١٩٦٦/١/١٠.

4 – المادية الديالكتيكية. نووسینی ستالین، خالد بەگدامیش کردوویە بە عەرەبی.

5 – گۆڤاری (التربية الاسلامية) ژ/ ٢ ساڵي ٨ ١٩٦٦ ل٦٢.

چونكه كه ڕۆژ هەڵهات مۆم كەڵكی نامێنیٚو ڕۆشنایی نادات. (إِنَّمَا الْمُؤْمِنُونَ الَّذِينَ إِذَا ذُكِرَ اللّهُ وَجِلَتْ قُلُوبُهُمْ وَإِذَا تُلِيَتْ عَلَيْهِمْ آيَاتُهُ زَادَتْهُمْ إِيمَاناً وَعَلَى رَبِّهِمْ يَتَوَكَّلُونَ) (الأنفال : ٢)، واته: موسڵمان ئەوانەن كه ناوی خوا برا دڵیان بلەرزیٚ، كه ئایەتی خوایان بۆ خوێندرایەوەو پیشانیان درا باوەڕیان بتەوتر بێت.

والله من وراء القصد

ناوەرۆك (ژمارەی لاپەڕەكان بەپێی كتێبە چاپكراوەكە)

لە یادی وەفاتی مامۆستا پارەزانیدا ٣
ژیاننامەی پارەزانی ٧
بەرهەمەكانی ١٧
ئیشكردن نەك تەمەڵی ١٩
سەرەتا ٢١
مرۆڤ جێنشینە لە زەویدا ٢٣
بوونەوەر ژێرباری مرۆڤە ٢٦
ئیشكردن پێویستییەكی ئیسلامییە ٣٤
ئیشكردن بەندایەتی و خواپەرستییە ٤٣
ئیسلام پشتگیری لە كرێكار دەكات ٤٥
پیشەگەری جێگای شانازییە ٤٩
كشتوكاڵ (جوتیاری) ٥٠
پیشەسازی ٥١
بازرگانی (تجارة) ٥٣
فەرمانبەری (وظیفة) ٥٤
ئیسلام ئیشی پاك و چاكی دەوێ ٥٦
ئیسلام بەرنامەی هەردوو دونیایە ٥٨
پاكوخاوێنی ٦٣
كۆتایی ٦٥
سەرچاوەكان ٦٦
دوو خەربزە بە دەستێ هەڵناگیرێ ٦٧
ئایا ئەگونجێ موسڵمانیش بیت و بیروباوەڕێكی دیكەش هەڵگری؟ ٦٩
١ – لە مەیدانی رامیاریدا ٧١
٢ – لە مەیدانی كۆمەڵایەتیدا ٧٢
٣ – لە مەیدانی بیردا ٧٢
بیروباوەڕەكانی جیهان ٧٦
مانای (إلە و رب و عبد) لە ئیسلامدا ٧٨
لێكۆڵینەوە بە شێوەیەكی تر ٨١
كۆمۆنیستی و رەوتی كۆمۆنیستی ٨٣
ناوەڕۆك ٨٩

بلاوكراوەكانی پرۆژەی (تیشك)

زنجیرە	ناوی كتێب	نووسەر
١	بەئیسلامكردنی كورد، ماستەرنامە یان هەڵەنامە؟	ن: فازل قەرەداغی
٢	نەزانیی و بێشەرمیی، بەشێك لە چەواشەكارییەكانی مەریوان هەڵەبجەیی لە كتێبی (سێكس و شەرع و ژن)دا	ن: عومەر كەمال دەروێش
٣	ئاشتینامە، وەلامێك بۆ (خوێننامە)ی زەردەشتی	ن: ئامینە صدیق
٤	فەتواكەی مەلای خەتێ، ئەفسانەی مێژوونووسێك	ن: حەسەن مەحمود حەمەكەریم
٥	صەلاحەددینی ئەییوبی، گەورەتر لە رەخنەگرانی، گفتوگۆ لەگەڵ پرۆفیسۆر دكتۆر موحسین موحەممەد حسێن	ئا: ئارام عەلی سەعید
٦	بەرەو بەختیاری ئافرەت "بەرگی یەكەم"	جەمال حەبیبوڵلا "بێدار"
٧	ئازادیی رادەربرین لە رۆژئاوا، لە سەلمان روشدییەوە بۆ رۆجیە گارودی	ن: د. شەریف عەبدولعەزیم و: وەرزێر حەمەسەلیم
٨	بەجیهانیكردن، دیدێكی ئیسلامیی	ن: د. موحسین عەبدولحەمید و: حەمەكەریم عەبدوڵلا
٩	كوردستان لەبەردەم فتوحاتی ئیسلامیدا	ن: حەسەن مەحمود حەمەكەریم
١٠	بەرەو بەختیاریی ئافرەت "بەرگی دووەم"	ن: جەمال حەبیبوڵلا "بێدار"
١١	مێژووی دێرینی كوردستان "بەرگی دووەم"	ن: فازل قەرەداغی
١٢	سەدەیەك تەمەنی نوورین، مامۆستا عەبدولكەریمی مودەڕیس بە پێنووسی خۆی بناسە	ئا: عەبدولدائیم مەعروف هەورامانی
١٣	دەوڵەتی خیلافەت، بوژاندنەوەی كۆمەڵگەو گەشەسەندنی شارستانییەت	ن: ئیكرام كەریم
١٤	لە سەرگوزشتەكانی ژیان، ئەدەبی گاڵتەوگەپ، رووداوی مێژوویی، بیرەوەریی	ن: شێخ موحەممەد خاڵ

١٥	پرۆژەی دەستووری هەرێمی کوردستان رامان و سەرنج و پێشنیار	ئا: پرۆژەی تیشک
١٦	بیست و سێ ساڵ سەروەریی	ن: ئەحمەد حاجی ڕەشید دکتۆر صەباح بەرزنجی پێشەکی بۆ نووسیوە
١٧	قورئان وەحی ئاسمانە، نەك ڕەنگدانەوەی سەردەمی خۆی	ن: بەکر حەمەصدیق
١٨	ئیسلام و سیاسەت، لێکۆڵینەوەیەك لەمەڕ پەیوەندی نێوان ئیسلام و سیاسەت	ن: ئارام قادر
١٩	سوپای ئەییوبیان لە سەرودەمی سەلاحەددیندا پێکهاتنی، ڕێکخستنی، چەکەکانی، هێزی دەریایی و شەڕو جەنگە گرنگەکانی	ن: پرۆفیسۆر دکتۆر موحسین موحەممەد حسێن و: عوسمان عەلی قادر
٢٠	پوختەیەك دەربارەی ڕۆژوو	ن: عەبدوڕڕەحمان نەجمەدین
٢١	ڕۆڵی پرشنگداری زانا موسوڵمانەکان لە پێشکەوتنە زانستییەکاندا	ن: د. کاوە فەرەج سەعدون
٢٢	یەکەمین دەستووری نووسراو لە جیهاندا بەڵگەنامەیەکی گرنگی سەردەمی پێغەمبەر ﷺ	ن: موحەممەد حەمیدوڵڵا و: شوان هەورامی
٢٣	ئیسلامناسیی یان ئیسلامنەناسیی، وەڵامێك بۆ کتێبی (ئیسلامناسی) عەلی میرفطروس	ن: ئیکرام کەریم
٢٤	بەرەو بەختیاریی ئافرەت "بەرگی سێیەم"	ن: جەمال حەبیبوڵڵا "بێدار"
٢٥	ئیشکردن نەك تەمەڵی	عەبدولعەزیز پاڕەزانی